

Diskusní a teoretický časopis
Ligy za 5. internacionálu

revoluční MARXISMUS

18
duben 2009

POKROK versus PŘÍRODA?

*Může marxistická teorie a třídní boj odvrátit
environmentální katastrofu?*

**Směřujeme k novému uspořádání světa? Od pádu
úvěrů ke světové recesi a finančnímu zhroucení ● KSČM
a socialismus pro 21. století ● Bojíte se socialismu?
Recenze Hellera, Neužila a kol. ● Zachraňme planetu
před kapitalistickou destrukcí! Teze o otázce životního
prostředí ● Írán: Jak duchovní rozdrtili revoluci**

OBSAH:

Směřujeme k novému uspořádání světa?

Od pádu úvěrů ke světové recesi a finančnímu zhroucení

... strana 2 – 5

KSČM a socialismus pro 21. století

... strana 6 – 12

Bojíte se socialismu?

Recenze Hellera, Neužila a kol.

... strana 12 – 13

Pokrok vs. příroda?

Může marxistická teorie a třídní boj odvrátit environmentální katastrofu?

... strana 14 – 25

Zachraňme planetu před kapitalistickou destrukcí!

Teze o otázce životního prostředí

... strana 26 – 29

Írán: Jak duchovní rozdrtili revoluci

... strana 30 – 32

Vážení čtenáři,

tentokrát jsme se toto číslo **Revolučního MARXISMU** rozhodli věnovat především otázce životního prostředí. Byť je nyní rozhodně tématem číslo jedna světová hospodářská krize, jejímuž vysvětlení z hlediska marxismu jsme se věnovali v čísle 9 tohoto časopisu (a tak budeme činit i nadále), klimatické změny na recesi ohledy neberou. Přesto alespoň první článek **Směřujeme k novému uspořádání světa** rozebírá proměny, které krize přináší v oblasti světové politiky, i výhled do budoucna.

Analýzy dopadů krize a návrhy, jak proti ní bojovat, přináší pravidelně náš časopis AVANTGARDA, zároveň v nejbližší době vydáme návrh akčního programu boje proti krizi. Česká parlamentní levice přináší řešení přinejmenším nedostatečná. Je tomu tak kvůli jejich reformistickému charakteru. Rétoricky radikálnější KSČM pořádala v loňském roce svůj VII. sjezd, na kterém diskutovala programové otázky. Probíraný, nicméně nakonec neschválený sjezdový dokument rozebíráme v článku **KSČM a socialismus pro 21. století**, ve kterém analyzujeme jak samotný dokument, tak i námítky a řešení předkládané stalinskou, údajně „revolučnější“, částí KSČM. To je doplněno recenzí knihy kolektivu z pera autorů nestalinské části levice **Bojíte se socialismu?**

Klimatické změny a otázka jak jim čelit se dostala do popředí během posledních let, kdy se drtivá většina vědců přihlásila k myšlence, že současný způsob fungování lidstva povede k destrukci planety, a to nikoli v daleké budoucnosti. Poruchy, vyvolané klimatickými změnami již dnes způsobují sucha s následnými hladomory na jedné části planety, zatímco jiné jsou pustošeny záplavami.

Klimatické změny a znehodnocování Země se tak staly urgentní politickou otázkou dne. Článek **Pokrok vs. příroda?** vyvrací „zelené“ předsudky vůči marxismu a vysvětluje, že skutečný marxismus není produktivistický, jako stalinistická industrializace, která zhoubným způsobem poničila životní prostředí. Zkoumá, jak klasikové marxismu vysvětlovali vztah člověka a přírody a zároveň využívá analytických nástrojů marxismu k odhalení, jakým způsobem kapitalismus systematicky životní prostředí degraduje. Není proto divu, že v závěru tvrdí, že pouze odstranění kapitalismu může opět navodit harmonickou rovnováhu mezi naším druhem a přírodním světem.

V tomto článku tedy usilujeme o vysvětlení marxistické pozice v otázce vztahu člověka a přírody. Tedy vztahu, který drtivá většina levicových stran i hnutí pracujících po dlouhá desetiletí zanedbávaly. Na nápravě bylo nutné začít pracovat již včera, a proto usilujeme o vnesení tohoto tématu do organizací dělnické třídy a budeme usilovat, aby přijaly boj proti klimatickým poruchám za svůj.

Článek však vyžaduje již určitý stupeň znalosti marxismu, proto jsme více než připraveni jej se zájemci diskutovat a dále vysvětlovat a rozvíjet – i proto, že se letos koná v dánské Kodani Summit o klimatu, organizovaný OSN. Při této příležitosti se sejdou k protestům i diskusím zelené i levicové organizace, aby diskutovaly další postup v boji za záchranu našeho životního prostředí.

Sumarizaci našeho postoje k otázce životního prostředí naleznete v tezích pod názvem **Zachraňme planetu před kapitalistickou destrukcí!**, schválených Mezinárodním sekretariátem Ligy za 5, internacionálu na podzim 2008.

Poslední článek, **Jak duchovní rozdrtili revoluci**, je k příležitosti 30. výročí íránské revoluce, oslavované v ulicích Teheránu současným režimem. Ve skutečnosti však zvítězilo kontrarevoluční hnutí proti dělnické třídě. V důsledku porážky revoluce žije obyvatelstvo Íránu posledních třicet let v represivní diktatuře mulláhů. Dočtete se, jak se rozvíjely masové demokratické demonstrace proti šáhovi, až po chopení se moci Chomejním a represii a porážku demokratických a socialistických sil.

Přejeme příjemné a obohacující čtení.

Redakce časopisu **Revoluční MARXISMUS**

Od pádu úvěrů ke světové recesi a finančnímu zhroucení: **SMĚŘUJEME K NOVÉMU USPOŘÁDÁNÍ SVĚTA?**

A pak začali tisknout peníze. Luke Cooper se zabývá výhledy budoucího hospodářského a politického vývoje, v okamžiku, kdy americký Federální rezervní začal „promazávat tiskařský lis“.

Tzv. credit crunch číslo 2? 3? 4? S dalším prohlubováním systémové krize finančního systému je jednou z výzev vymyšlení názvů pro naše články. Titulky jako „Bankovní krize se prohlubuje“, „Velká bankovní krize“, „Světové zhroucení“ jsou nyní všechny až překvapivě známé. Raději bychom ale měli naši kreativitu pořádně soustředit, jelikož další zhoršení finančního systému ukázalo tento týden prostou skutečnost, že „credit crunch“, tedy česky „úvěrové zaskřípání“ – nyní jistě jeden z nejmírnějších možných názvů – ještě neskončil. Naopak, světový finanční systém dále letí volným pádem.

Royal Bank of Scotland oznámila největší roční ztrátu v dějinách britských korporací, zhruba 28 miliard liber – počítaje v to 8 miliard „běžných“ ztrát a 20 miliardovou ztrátu z neuváženého převzetí nizozemské banky ABN Ambro. Soukromá společnost jednoduše nemůže takové ztráty ustát. Není tedy divu, že se její akcie po tomto oznámení propadly o 71%. Vláda vyměnila své preferenční akcie za větší akciový podíl, kterým získala 70% společnosti. Akciové vlastnictví dává investorům právní nárok na budoucí zisky, takže když dluh narůstá a ztráty se zvyšují, jsou akcie prakticky bezcenné, jelikož z nich vyplývá legální nárok na neexistující zisky. Není tedy divu, že se akcie RBS v současnosti obchodují za pouhých 10 pencí za akcii – z 1,916 liber za akcii v prosinci 2006. To je pokles o 99,5% za dva roky a jeden měsíc.

Akcie RBS také tento týden neztrácely jako jediné. Těžce zasaženy byly i další britské banky. Proběhl velký run na Lloyds Banking Group – nyní zahrnující HBOS – jejíž akcie v úterý poklesly o 47%. Další 20% ztratila ve středu, předtím než prošla lehkým oživením. Také Barclays, která dosud odmítala vládní rekapitalizaci, ve středu utrhla nějaké ty šrámy a ztratila 20%. Opět zasaženy byly i banky ve Spojených státech. Bank of America poklesla o 28%, Citigroup 20%, JP Morgan 20,7%. A také oznamovaly ztráty nutící k pláči. Citigroup odhalila čtvrtletní ztrátu přes 8 miliard dolarů. Merrill Lynch ji překonala s 15 miliardami, zatímco vlastník Merrill, Bank of America, zaznamenal další ztrátu přes 1,8 miliard a potřeboval kapitál z americké státní pokladny (částečně znárodnění) a pomoc z Paulsonova plánu na odkupování toxických aktiv. I když se tyto poklesy cen akcií mohou zdát velké, všechny tyto banky, podobně jako

RBS, utrpěly za poslední dva roky ohromné znehodnocení akcií a nyní je jejich hodnota pouze malinkým zlomkem toho, co bývala.

Toto zhroucení svědčí o infekci podobné začarovanému kruhu, těžce zraňující systém. Synchronizovaná světová recese – s deflací v oblasti nemovitostí, zboží, akcií, dluhopisů, s rostoucí nezaměstnaností, upadajícími trhy a krachy korporací – zvětšuje krizi finančního systému, jak se netoxická dluhová aktiva náhle ukazují jako toxická. Banky nejsou ochotné půjčovat, stále více podniků zkrachuje a koloběh začíná na novo. Nouriel Roubini z Global EconoMonitor odhaduje, že světové úvěrové ztráty v nadcházejícím roce budou okolo 3–4 bilionů dolarů a polovinu z toho utrpí americké finanční instituce.

ZESPOLEČENŠTĚNÍ FINANČÍ A PUMPOVÁNÍ PENĚZ DO SYSTÉMU

Přirozenou tendencí bank za těchto recesních podmínek je odstranit pákový účinek: stáhnout špatné úvěry, zvýšit náklady na půjčování jako odškodnění za zvýšená rizika a snažit se zvýšit držení vkladů, aby vyrovnaly své konečné účty. To je, jak jsme říkali v prosinci, strategie sledovaná Barclays, která, díky tiché změně v mezinárodních účetních pravidlech, může vynechat svá toxická aktiva z konečného účtu v naději, že jednoho dne znovu nabudou svou původní hodnotu. Banky však čelí politickému problému. Jejich vlády požadují, aby znovu prováděly pákový efekt, tedy rozšiřovaly úvěry, aby se zabránilo dlouhé, hluboké recesi světového hospodářství. Jelikož by žádná soukromá finanční instituce nerozšířila neplnitelné půjčky, nasvědčuje každý krok směrem k zespolečňování bankovních ztrát a využívání této vyjednávací pozice k nucení půjčovat tomu, že samotné banky budou zespolečňovány a přeměněny na státní orgány, které by přímo investovaly a poskytovaly půjčky pomáhající podnikům udržet něco, co by se alespoň blížilo ziskovému konečnému účtu.

V důsledku toho je na krizi krásné, že nutí světové vůdce zaujmout směr jim ideologicky cizí. Neoliberalní doktrína učila, že trh je samoregulačním mechanismem. Tvrdila, že hospodářská krize není způsobena kapitálem, ale „vnějšími“ faktory, jako jsou státní zásahy do trhu nebo „politicky motivovaný“ hospodářský neklid. Dnes je v politických systémech, po desetiletí posledních neoliberalní ekonomickou politikou, široce diskutováno znárodnění celého bankovního sektoru. V Británii s tím například vyjádřili souhlas významní labourističtí poslanci a tento týden i Liberální demokrati Nicka Clegga – ale vláda dosud odmítá.

Úroková sazba Bank of England byla snížena na rekordní minimum 1,5%. Vláda tento týden oznámila, že nabízí státem podporovanou pojišťovací politiku, kdy banky mohou zažádat o záruku proti nesplácení ze strany dlužníků v nově nabízených oblastech úvěru. Gordon Brown kritizoval RBS za „nezodpovědné půjčování“, ale současně prosazoval obnovení „obvyklých podmínek půjčování“ – zdá se, že bez ohledu na to, jestli nové půjčky budou dělány „odpovědně“ (tj. nezpůsobí velké ztráty). Důvodem, proč toto oznámení způsobilo pád bankovních akcií, bylo, že trh věděl, že přání vlády obnovit „obvyklé podmínky půjčování“ směřuje ke znárodnění. Vláda by samozřejmě – na rozdíl od revolučních marxistů – odškodnila akcionáře. Ale udělala by to jen při současných tržních cenách, které jsou přirozeně ovlivněny předpokládanými výjimečnými ztrátami. Jestliže si investor například koupil akcie RBS v prosinci 2006, bude mít na této investici obrovské ztráty.

Ve Spojených státech je tento proces v některých ohledech „pokročilejší“. Větší počet institucí je buď zcela vlastněných státem, nebo v nich má stát významný podíl. Ale americké ministerstvo financí také prosazuje agresivnější monetární politiku. Úrokové sazby jsou nyní ve Spojených státech mezi 0 a 0,25%. V důsledku toho jsou nyní vyčerpány běžné prostředky, kterými stát ovládá úroveň hospodářství – manipulace s úrokovou sazbou centrální banky k povzbuzení toku úvěru do systému (nízké úrokové sazby) nebo jeho omezení (vysoké úrokové sazby). Když jsou úrokové sazby centrální banky okolo nuly, může být nabídka peněz řízena jen přímo „kvantitativním uvolňováním“. To je ve skutečnosti eufemismus pro tiskění peněz. Centrální banka uměle vytváří ve své rozvaze peněžní kapitál a používá jej k pomoci zápolícím sektorům hospodářství.

Americký Federální rezervní to začal dělat v prosinci. Trvá na tom, že to je odlišné od „kvantitativního uvolňování“, prováděného japonskou vládou v 90. letech, kdy byla hotovost používána přímo ke zvětšení rezerv korporací. Fed nazývá tento program „založeným na zárukách“ /security based/, spíše než „založeným na odpovědnosti“ /liability based/, protože používá uměle vytvářený kapitál k rozšíření úvěru či odkupování finančních nebo jiných aktiv. Británie nyní směřuje stejným směrem. Premiér Gordon Brown dal Bank of England povolení k tomu, aby začala kvantitativní uvolňování do 50 miliard liber. V úterý 20. ledna prohlásil guvernér Bank of England Mervyn King, že nová opatření budou v podstatě stejná, jako ta používaná americkým Federálním rezervním a vezmou

na sebe „formu odkupů řady finančních aktiv ze strany Bank of England, s cílem rozšířit množství rezerv držaných komerčními bankami a zvýšit dostupnost úvěru společností.“¹ A slíbil, že začne „během týdnů, ne měsíců“.

VLÁDY SE SNAŽÍ ZACHRÁNIT SYSTÉM – V ČEM JE ALE HÁČEK?

Vše se zdá tak jednoduché. Společnosti krachují, ale stát – v nejvyšší nouzi jednající jako půjčovatel peněz – vytváří ve svém účetnictví kapitál, aby je udržel v chodu. Centrální banky doufají, že se tak vypořádají s deflací (hospodářství „reflatuje“) zvýšením nabídky peněz, povzbuzením poptávky po zboží, nemovitostech, akciích a tak dále, a tedy zastaví jejich znehodnocování. Dějiny nám napovídají, zda tato politika budou fungovat či ne. Vezměme například politiku sledovanou západními vládami v 70. letech. Úrokové sazby byly udržovány poměrně nízké, aby se povzbudil tok úvěru do systému, zatímco se rozšiřovaly státní schodkové výdaje ke zvýšení poptávky. Také americký Federální rezervní tiskl po válce ve Vietnamu peníze. Výsledkem bylo bránění přirozené vnitřní tendenci kapitálu vstoupit na cestu ničení svého nadbytku a centralizace vlastnictví (monopoly). Když je trh ponechán, aby si poradil svými vlastními nástroji, dojde ke zničení kapitálu prostřednictvím bankrotů a k jeho centralizaci skrze fúze a převzetí. Tímto procesem musí projít, aby vytvořil nové podmínky pro ziskovou akumulaci.

V 70. letech tato politika vytvořila stagnující hospodářský růst a spirálovitě rostoucí inflaci po jedno celé desetiletí, protože nebylo zničeno dostatečné množství kapitálu, aby se obnovila ziskovost toho zbývajících. To neznamena, že kapitál nebyl znehodnocován. Po celá 70. léta, jak levný úvěr drel skomírající podniky nad hladinou, probíhalo udržované znehodnocování kapitálu, především v akciích a nemovitostech. To samozřejmě dává smysl; nečekali bychom stagnující růst a nízké rozpětí zisku existující vedle vzkvétajícího akciového trhu. Jelikož kapitalisté čelili stálému znehodnocování svých aktiv, potřebovali tuto situaci vyřešit. Proto se koncem 70. let objevili Thatcherová a Reagan, odhodlaní bojovat s inflací používáním monetární politiky. Vyhladověli systém úvěrově, když přinutili zvednout úrokové sazby (až na 20% v červnu 1981), aby tak zničili nadbytečný kapitál a vytvořili možnost nového kola ziskové akumulace kapitálu.²

Na jedné úrovni jsou paralely s dneškem očividné; v 70. letech byla jako dnes v kontextu klasické krize nadakumulovaného kapitálu povolána obecně „reflační“ politika. Americký Federální rezervní tiskl peníze, aby zafinancoval deficitní výdaje, a stlačil úrokovou sazbu centrální banky na 3,2%. V tomto ohledu dnes můžeme očekávat podobný výsledek, tedy levný úvěr působící vysokou inflaci a ekonomickou stagnaci. Na další úrovni jsou ale rozdíly. Dnes je reflační politika se sazbou centrální banky stlačenou na 0–0,25% ve skutečnosti agresivnější. V 70. letech se ale v bankovním systému neodehrávala historická krize solventnosti, poháněná masivní nadměrnou akumulací úvěrových aktiv, která se vytvářela po dvě desetiletí. Ve skutečnosti měli finanční kapitalisté na thatcherismu

a reaganomice materiální zájem: koncem 70. let chtěli finančníci obnovit hodnotu peněz a investiční příležitosti v ziskových odvětvích.

V 70. i 80. letech se kapitalismus trápil s velkými krizemi; v první dekádě stagnace a inflace, v druhé boom a krach. Období krize v těchto desetiletích ukazují, že státní politika sice jednoduše nevyřeší tendence kapitalismu ke krizi, ale může změnit jejich formu. Proto se dnes musíme ptát, jaký bude pravděpodobný vliv insolventního bankovního systému, reflatovaného navýšením peněžní nabídky („kvantitativní uvolňování“), tj. jak ovlivní formu a trvání současné krize?

Velkým strašákem politiků je nyní deflace vedoucí ke zhroutilí cen zboží a majetku. Takový kolaps by podnítl „honbu za hotovostí“, tedy za peněžním kapitálem nebo jeho ekvivalenty jako je zlato, jak bude kapitál ve svých ostatních formách – na jiných pozicích v koloběhu kapitálu – procházet prudkým znehodnocováním a ničením. Cílem státní bankovní politiky je tedy zastavení absolutní cenové deflace a povzbuzení nových investic navýšením nabídky peněz. Tato politika je však od základu chybná, protože nechápe příčinu a podstatu krize. Jak poznamenává David Harvey, „realizace hodnot nemůže být dosažena prostřednictvím pouhého navýšení nabídky peněz.“³ Peníze jsou jen měřítkem hodnoty společenské práce a tištění dalších peněz toto měřítko zkruslí.

Marxistické chápání práce jako zdroje společenské hodnoty je nezbytné, pokud chceme vysvětlit vývoj krize a její výhledy. Kapitalistovi se krize z nadakumulovaného kapitálu jeví jako nedostatek kapitálu; účty bank jsou například hluboko v červených číslech a potřebují „rekapitalizaci“. Ale, jak říká Henryk Grossman, tento zdánlivý nedostatek jednoduše vyjadřuje skutečnost, že „v průběhu akumulace prvotní zdroj tohoto kapitálu, nadhodnota [přivlastňovaná z vykořisťované práce – pozn. autora], stále omezenější, příliš malá v poměru k již naakumulované masě kapitálu“.⁴ Jelikož existuje příliš mnoho kapitálu v poměru k dostupné nadhodnotě, kterou si může přivlastňovat („nedostatečná valorizace“), je nastoupena cesta znehodnocování a ničení nadbytečného kapitálu.⁵

Při přemýšlení o současné krizi toto musíme mít na mysli. Ze stanoviska kapitalistů, jejich ekonomů a spol. se zdá, že problém, který vnímají jako nedostatek kapitálu, vyřeší tištění peněz a umožní tak korporacím vyrovnat své účty. Strategie „založená na zárukách“, nyní sledovaná ve Spojených státech, úplně nejdřív odškodní korporace neschopné prodat své zboží tím, že zakryje manko v jejich účetnictví použitím natištěných peněz. Zadruhé doufají, že to udrží poptávku po zboží tím, že zabráni poptávku oslabujícím bankrotům a výlukám, a po čase skončí hromadění zásob neprodejného zboží. Přes zdánlivou logiku tohoto schématu vede špatná identifikace problému – nedostatek kapitálu – ke špatnému řešení. Krize je způsobená nedostatečným zhodnocováním kapitálu za podmínek masy nadakumulovaného kapitálu obíhající v systému. David Harvey správně poznamenává, že při výše uvedeném scénáři by se „nic nezměnilo ... vytvořením dalších peněz ve sféře směny. Tištění peněz nemůže ten problém

vyléčit. Ve skutečnosti zkruslení cenových signálů nerovnováhu zhoršuje. Plná síla otřesu, který by přivedl systém zpět do stavu rovnováhy, měřeno hodnotovým složením kapitálu, je zdržována ... Sklon k nadakumulaci se pravděpodobně zvětší, spíše než omezi.“⁶

Za „normálních“ podmínek krize bude mít tištění peněz sklon povzbudit šílený rozmach v tvorbě fiktivního kapitálu; existující fiktivní kapitál je doplněn novým fiktivním kapitálem vytvářeným centrální bankou. Jelikož veškerý fiktivní kapitál spekuluje na návratech z budoucí produktivní činnosti, čelí nakonec, v okamžiku své velké nadakumulace, problému realizace projektovaných, plánovaných hodnot ve výrobě. Obrovské odpisy fiktivních kapitálových aktiv, jako jsou CDO⁷, kterých jsme nyní svědkem, tedy představují ostré sladení jejich projektované a skutečné hodnoty. Když centrální banka začne tisknout peníze, tak se tento problém vážným způsobem zhorší, protože peníze nemohou dále sloužit jako měřítko hodnoty společenské práce. Hojnost nabídky peněz znamená, že zde není nic, co by zabránilo kapitalistům stále zvyšovat ceny s cílem realizovat zisky bez ohledu na problém tvorby nadhodnoty. Inflace se může rychle převrátit v hyperinflaci – a může následovat hospodářská katastrofa.⁸

Současná krize se ale od tohoto „normálního“ scénáře liší. Ačkoli se vlády snaží o obnovení bankovních půjček, tedy způsob vytváření fiktivního kapitálu, skutečností je, že systém trpí akutní krizí insolventnosti a není tedy v postavení, kdy by mohl obnovit působení pákového efektu. Připomeňme také, že Roubini odhaduje, že další úvěrové ztráty v nadcházejícím roce budou v oblasti 3–4 bilionů dolarů. Dnes už tedy kvůli obrovské nadakumulaci úvěrových aktiv probíhá nevyhnutelně a stále ještě nedokončené mohutné znehodnocování a ničení fiktivního kapitálu. V klasickém scénáři tištění peněz zvyšují šílenou tvorbu fiktivního kapitálu – tedy obnovování pákového efektu úvěru – je ale těžké si představit, že by to nyní kvůli globální krizi insolventnosti bank tento vliv mělo. Program pomoci (tzv. „bailout“) ve Spojených státech může pravděpodobně absorbovat Roubinim odhadované ztráty, alespoň pro další rok, tím, že bude čerpat z nepředstavitelných sum, které určil na záchranu finančního systému. Bloomberg počítá, že americkou vládou na to bylo celkově vyčleněno okolo 8,5 bilionů dolarů, z toho však bylo do prosince vyplaceno „jen“ 3,2 bilionů. Tištěné dolary si doposavad v mezinárodním měnovém systému udržují svou hodnotu (o tom později).

Není ani pravděpodobné, že obrat směrem k tištění peněz zastaví ničení kapitálu. Spíše se zpolitizuje výběr, „který kapitál“ zničit. Americký automobilový průmysl bude pravděpodobně americkou vládou zachráněn, ale ostatní kapitalistická odvětví takové štěstí mít nebudou. A to kvůli nedostatku soukromého úvěru, který dělá z centrálních bank věřitele poslední záchranu, založené na peněžním kapitálu uměle vytvářeným v jejich účetnictví. To také ukazuje směrem ke znárodnění bankovního systému jako takovému, protože proč by se korporace obracely na soukromé věřitele, kteří si napačtávají úrok, když mají přístup k úvěru pod tržními cenami od centrální banky? Nedostatek dostupného soukromého úvěru

spolu s penězi centrální banky používanými jen selektivně k zastavení ničení kapitálu v určitých odvětvích znamená, že v současné situaci bude pravděpodobně nadále působit tendence směrem ke znehodnocování, k deflaci spíše než inflaci a k ničení kapitálu.

V Evropě a ve Spojených státech již inflace prudce klesá. Aby se inflace stala v takovémto prostředí problémem, musel by být systém zaplaven hotovostí do takové míry, že by neexistovaly podněty ke shromažďování peněz, ale naopak by se kapitalisté prali o to, kdo přemění peníze (předtím než se znehodnotí svým přebytkem, čímž přestanou být měřítkem hodnoty společenské práce) ve zboží a další aktiva. Důsledkem tištění peněz v současné chvíli, do té míry, do jaké má vliv, bude pravděpodobně prodloužení krize a její prvotní zmírnění, které ale bude znamenat nahromadění větších rozporů do budoucna. Tištění peněz nicméně jistě zvýší nestabilitu a cenovou nerovnováhu. Jednou možností je, že když se nejprve nebude zdát, že to funguje, tedy že to odvrací významnou, dlouhou a hlubokou světovou recesi, budou mít některé centrální banky sklon zaplavit systém hotovostí a připravovat se na hyperinflační scénář. Nicméně, proti tomu se hlasitě vyslovují dějiny – Německo ve 20. letech, Maďarsko bezprostředně po válce a mnoho dalších příkladů.

GEOPOLITICKÝ PRVEK: SMĚRUJEME K NOVÉMU USPOŘÁDÁNÍ SVĚTA?

Výše uvedený nástin krize abstrahuje od konkrétních určujících rysů současné situace: především pozice Spojených států ve světovém měnovém systému. Od konce parity dolaru vůči zlatu v roce 1971 – předtím bylo v podstatě světovou měnou zlato – hrál dolar roli hlavní světové rezervní měny, což mu dávalo výhodu „seigniorage“⁹, a byl klíčem k udržení americké hospodářské hegemonie. Většina států světa nemůže platit za dovoz svou vlastní měnou; musí vývozem získat dolary a pak použít tyto příjmy nebo si vzít dolarové půjčky. To samozřejmě neplatí pro Spojené státy, jelikož ty si tisknou dolary doma. Ty tedy „nečelí stejným omezením platební bilance jako ostatní státy. Mohou v zahraničí utratit daleko více, než tam vydělají. Tak mohou stavět nákladné vojenské základny bez omezení cizí měnou; jejich nadnárodní korporace mohou skupovat jiné společnosti bez platebních omezení; a jejich peněžní kapitalisté mohou vysílat velké toky kapitálu do portfoliových investic.“¹⁰

Tato monetární pozice je v současné situaci zvláště důležitá. Americký veřejný dluh za poslední desetiletí astronomicky vzrostl a nyní činí více než 10 bilionů dolarů. V roce 2008 měly Spojené státy poprvé deficit státního rozpočtu 1 bilion dolarů a předpokládá se, že v roce 2009 naroste na 1,2 bilionů. Toto navýšení je významným rysem parasitismu, který má sklon být obzvláště zřejmý u hospodářských velmocí v úpadku. Stejně jako americký finanční kapitál získává platby – například prostřednictvím úroku nebo dividend – když zařizuje výrobu v jiných částech světa, americký stát získává podobné výhody vydáváním dolarových dluhopisů. Státy jako Čína nebo Saúdská Arábie, které mají ziskový zahraniční obchod, mohou recyklovat získané dolary kupováním amerických dluhopisů. Spojené státy pak těmto

držitelům dluhopisů (věřitelům) budou platit pravidelný úrok. V posledních deseti letech se rozvinul zdánlivě ctovný vztah. Spojené státy financovaly snižování daní doma, což povzbuzuje domácí poptávku po dovozním zboží, stále většími rozpočtovými schodky. Ty byly zaplacené prodáváním dluhopisů vyvážejícím národům s dolarovými přebytky. Nyní přišel k moci Barack Obama a varoval, že Spojené státy mohou mít bilionové schodky po „několik let“. Seigniorage jistě pomáhá; protože Spojené státy tisknou dolary doma, nemají potíže se splácením úroků, dokud je dolar světovou měnou (a soukromí investoři a státy tedy stále chtějí dolary).

Jako u ostatních forem fiktivního kapitálu si držitelé dluhopisů činí právní nárok na budoucí tvorbu hodnoty. V případě národních států je to nepřímý nárok, protože ty si přivlastňují hodnotu z domácího hospodářství daněmi. Spojené státy a další imperialistické velmoci s rozvinutým finančním kapitálem si přivlastňují hodnotu také z ostatních částí světa. Rozšíření schodku rozpočtu tak, jak to dělají Spojené státy, aby podpořily domácí spotřebu a růst, svědčí o úpadku tvorby hodnot v americkém domácím hospodářství. Rozsah dluhu by nebyl problémem, pokud bychom jej vzali v poměru k ročnímu HDP – na pouhých 36,4% je daleko menší než u jiných států, jako je Japonsko nebo Itálie, kde veřejný dluh přesahuje 100% HDP. Problém ale představuje prostá velikost amerického veřejného dluhu, protože si musí – prodejem dluhopisů – přivlastňovat nesmírné množství kapitálu ze zbytku světa. Spojené státy jsou tedy stále závislejší na ochotě zemí s přebytky v dolarech a na ochotě trhu kupovat dluhopisy. To, spolu s ohromným oslabením schopnosti amerického finančního kapitálu přisvojovat si hodnotu skrze jistiny (akcie, podíly) nebo úvěr kvůli krizi solventnosti, vážně podkopává světovou nadvládu Spojených států.

Protože jsou úroky spláceny v dolarech, je pro věřitele klíčové, aby dolar zůstal silný. Znepokojuje je několik faktorů. Zaprvé, je méně pravděpodobné, že koupí dluhopisy, pokud si spočítají, že bude dolar oslabovat, jelikož by seděli na majetku, jehož hodnota se zmenšuje. Zadruhé, nízké úrokové sazby obecně povzbuzují investory, aby přesunovali peněžní kapitál z této měny do jiných, které mohou být

uloženy na účtech vynášejících vyšší úrok, a to tedy vede k poklesu hodnoty této měny. Zatřetí, když centrální banka začne tisknout peníze k povzbuzení domácího hospodářství, začnou se investoři do dluhopisů strachovat kvůli hrozbě inflace znehodnocující peněžní kapitál v této měně. Začtvrté, pokud stát trpí problémy platební bilance nebo nadměrného půjčování, bude s obtížemi nacházet pro dluhopisy kupce a měna se bude znehodnocovat. Poslední otázkou zajímavou pro držitele dluhopisů je inflační nebo deflační světové prostředí. Pokud je obecně inflační, budou se snažit dluhopisů zbavit a získat jiná aktiva, například potraviny nebo ropu, jako tomu bylo v letech 2007–2008.

V případě Británie jsou dluhopisy a libra destabilizovány nízkými úrokovými sazbami, vyhlídkou na tištění peněz k povzbuzení domácího hospodářství, spirálovitě rostoucím deficitem státního rozpočtu a důležitostí financí pro hospodářství jako takové. I když finanční služby čítají jen 12% britského HDP, vytvořily přesto v roce 2007 přebytek zahraničního obchodu okolo 36,7 miliard liber, zatímco celkově měla Británie schodek. Zhroucení finančního systému by mohlo vést k vážné krizi bilance zahraničního obchodu, znásobené rozpočtovou krizí státních příjmů, pokud budou světové peněžní trhy neochotné půjčovat za současné ceny. Není tedy překvapením, že libra dostává na trzích na frak. Zvláště těžkým dnem pro ni bylo úterý 20. ledna, kdy několik mezinárodních investorů přišlo s radou libru prodávat. Jeden manažer hedge fondu byl citován v Evening Standard, jak říká: „Radím vám, abyste prodali každý sterling, který máte, země je v bankrotu a sterling je pod velkým tlakem.“¹¹ Ratingové agentury také začínají snižovat hodnocení britského veřejného dluhu, čímž je pro ni dražší si půjčovat a zvětšuje to rozpočtový problém vlády. Situace v Británii je zhoršená skutečností, že libra není světovou rezervní měnou jako dolar, což by jí dodalo trochu síly seigniorage, která by vyrovnávala problémy rozpočtu a bilance zahraničního obchodu. Nedá se tak vyloučit run na libru, především až začne Bank of England tisknout peníze.

Srovnajme s tím americký dolar, který navzdory tomu, že Federální rezervní už začal peníze tisknout, od prosince získává vůči euru

i libře půdu pod nohama. Na jedné úrovni jsou za tím důvodů hospodářské. Deflační prostřední zadržují peníze založené na peněžním kapitálu – proto honba za hotovostí – zatímco ostatní investice pravděpodobně projdou znehodnocením. Současně, navzdory problémům Ameriky, vypadá jen málo jejích konkurentů, že je v silné pozici. Zvláště naléhavé jsou problémy Británie, ale problémy jsou i v eurozóně. Očekává se, že německé hospodářství se smrskne v příštím roce o 2,75%, v extrémně obtížném postavení jsou Irsko, Španělsko a Itálie a v posledním čtvrtletí roku 2009 poklesl na 6,75% růst Číny. Ale stále se zvyšující americký rozpočtový schodek není v poslední analýze udržitelný ani pro hegemonu s mocí dolarového seigniorage. Současná relativní síla dolaru může také být důsledkem světové krize solventnosti, protože existuje poptávka po dolarech k zaplacení věřitelům – znovu rys seigniorage, jelikož dolar je hlavní měnou pro úhrady. Přes význam této spojitosti jednotlivých otázek by bylo vážnou chybou považovat otázku uspořádání měnového systému a budoucnosti dolarového seigniorage jednoduše za otázku hospodářských vztahů a podmínek. Naopak, postavení dolaru se nedá chápat jen v ekonomické rovině, ale je svázáno s historickými mocenskými vztahy mezi americkým hegemonem a zbytkem světa.

Historičnost této krize – se systémovým zhroucením světových financí, šířící se nákazou světové recese, podemletím kdysi přijímaných pravidel a ortodoxií, jako je neoliberalismus, a především ohromným oslabením mocí Spojených států – jistě povede k politickému boji o budoucnost kapitalistického řádu. Moc seigniorage – v rámci toho, co Peter Gowan případně nazývá „režimem dolaru a Wall Street“ [Dollar-Wall-Street Regime] – byla klíčem americké nadvlády posledních desetiletí a dnes vidíme, že to byla zásadní zbraň americké vládnoucí třídy v průběhu krize: posílení fiskálně-kapitálové pozice Spojených států získáváním poplatků z prodeje dluhopisů na světovém trhu. I když jsou mocenské vztahy mezi věřitelskými a dlužnickými státy samozřejmě složité, je kousek pravdy ve rčení: „Dlužit málo peněz znamená být slabý, ale dlužit hodně znamená být silný.“ Pouhá velikost amerického trhu a jeho schopnost spotřebovávat přebytky vývozu zbytku světa dává ostatním ekonomikám zájem na udržení nadvlády a postavení USA.

Rovněž tak ale můžeme v dějinách vidět tendence, že věřitelské národy – například Holanďané vůči španělské říši, Američané vůči Evropě po 2. světové válce – byly posledním a konečným rozhodčím ve vztahu mezi věřitelem a dlužníkem. Není divu, že americká vládnoucí třída má velké obavy, že by asijské národy, a především Čína, která sama nyní drží 2 biliony dolarů, mohly tyto držby prodat na trhu, a tím podnitit velké zbavování se dolarů po celém světě. Ale i když se tento scénář – který by vypadal jako finanční soudný den a credit crunch by vedle něj vypadal jako pouhé cvaknutí – neuskutečnil, Čína stále může v nových podmínkách oslabené americké finanční moci vznášet významné politické a ekonomické požadavky. Ekonomicky mohou požadovat právo používat přebytky dolarů k nákupu podílů v amerických korporacích. Politicky – a daleko významněji – mohou

požadovat např. podporu Spojených států pro řešení tchaj-wanské otázky za čínských podmínek.

Dynamický a komplexní charakter nastávajícího období světové politiky, tak bohatý na velké nejistoty, ukazuje, že vůči americké hegemonii neexistuje přímá konkurence. Euro je zjevným konkurentem dolaru jako světové měny, ale stále není měnou, ve které probíhají úhrady. Evropský projekt nevyřešil národní protiklady, které stojí v cestě politické a hospodářské unii, která by Spojeným státům konkurovala – nebo alespoň dostala EU do postavení relativní rovnosti. Nyní je pozornost upřena na nadcházející setkání G20. Je zde tlak, především ze strany prezidenta Sarkozyho, aby byla dohodnuta nová pravidla organizace mezinárodního finančního systému. Kdyby byl vytvořen regulovanější světový finanční systém, dále by to podkopalo přední pozici anglo-amerických financí tím, že by to podemlelo konkurenční výhodu New Yorku a Londýna jako poměrně neregulovaných center. Jestli se tak stane, není vůbec jisté. Jak pozoruje Marcus Lehner, přispěvatel marxistického časopisu *Revolutionärer Marxismus*:

„Nový vzestup hodnoty na euru založených finančních trhů by mohl vést k posílení finančního kapitálu v eurech (který by si pak vybral podíl na dividendě z ‚hegemonie‘, která byla až dosud shrabována především americkým a britským finančním kapitálem). To by nevyhnutelně vedlo k napětí v EU, jak se už ukazuje mezi německým a britským kapitálem. Stabilní nový finanční režim na základě dolaru a eura by vyžadoval jasnou politickou institucionalizaci podobnou dohodě z Bretton Woods po roce 1945. Jestli jsou vedoucí politické a ekonomické síly v Severní Americe, EU a Japonsku schopné v současné krizi a konkurenční situaci takového politického úsilí, je více než pochybné. Pravděpodobnější je dlouhodobější nestabilní mezinárodní finanční režim.“¹²

„ROK 1989“ PRO KAPITALISMUS

Nákaza světové, synchronizované recese, násobené a dále násobící historickou krizi insolventnosti ve financích, podkopání neoliberalní ekonomické doktríny, obrat k tištění peněz pro povzbuzení poptávky – to vše ukazuje na krizi skutečně historických rozměrů. Přinejmenším pokládá otázku nového světového politického a ekonomického řádu; takového, ve kterém budou Spojené státy nuceny zaujmout méně parazitický vztah ke zbytku světa, ve všem politickým důsledky, které z toho vyplývají. Jak tvrdí Kao Si-čching, generální ředitel China Investment Corporation, která je zodpovědná za asi 200 miliard dolarů čínských zahraničních aktiv, krize způsobí přeměnu v ekonomických a politických vztazích Spojených států ke zbytku světa:

„Celková finanční situace ve Spojených státech se mění a to je to, co nechápeme. Zásadně se změnila v mnoha směrech. Pomyslete si, jakým způsobem jsme žili posledních 30 let. Před třiceti lety byl pákový efekt investičních bank 4:1, 5:1. Dnes je to 30:1. To není jen změna čísel. To je změna základního myšlení. Lidé, především Američané, začali věřit, že mohou žít z peněz druhých lidí... Nejprve to byli Japonci. Teď Číňané a obyvatelé Blízkého východu. My – Číňané, obyvatelé Blízkého východu, Japonci – to také vidíme. OK,

rádi bychom vás podpořili, hoši – pokud je to udržitelné. Ale pokud ne, proč bychom to měli dělat? Když odejdeme my, nemůžete prostě jít na Měsíc, abyste si půjčili další peníze. Takže na to zapomeňte. Změňte způsob života.“¹³

Jakkoli mírná, diplomatická, a dokonce přátelská tato slova jsou, ukazují na hlubokou změnu v mezinárodních vztazích nepodobnou ničemu od konce studené války. Hrozba a konkurence americké hegemonii z toho docela dobře může udělat rozhodující obrat v celém poválečném systému, podobně, jako byl rok 1989. Ale srovnání s událostmi před dvaceti lety je daleko hlubší než souběh okolností, který nově uspořádal mezinárodní řád na mnoho let dopředu. Tak velký historický význam měla dlouhotrvající ideologická síla pádu SSSR a její použití jako zbraně proti každé myšlence alternativy k volnému trhu. Možná dnes pouhý rozsah a hloubka krize činí z této situace „rok 1989“ pro kapitalismus. Bez ohledu na nejistoty a působení mnoha spojených faktorů utvářejících budoucí vývoj si můžeme být jisti, že po pracujících bude požadováno, aby za krizi systému zaplatili. To v jejich bojích proti útokům kapitálu leží historická příležitost socialismu.

24. ledna 2009

Poznámky:

- 1) Viz např. *Guardian*, 20. ledna, *Bank of England governor paves way for ‚quantitative easing‘*; (<http://www.guardian.co.uk/business/2009/jan/20/mervyn-king-speech-quantitative-easing>) [pozn. překl.]
- 2) David Harvey to nazývá „zhroucením bohatství“ [wealth crash], v Harvey, D., 2005, *A Brief History of Neoliberalism*
- 3) Harvey, D., 2006 (1982), *Limits to Capital*, str. 308
- 4) Grossman, H., *Law of the Accumulation and Breakdown, 1929, kapitola 2. The Law of Capitalist Breakdown* (<http://www.marxists.org/archive/grossman/1929/breakdown/ch02.htm>)
- 5) Pro vysvětlení zákona tendence míry zisku klesat, který vede krizi ke krizi z nadakumulace, a jeho opačně působících příčin viz Brenner, R., 2008, *The Credit Crunch – A Marxist Analysis*. (bude brzy dostupné v češtině na našem webu)
- 6) Harvey, D., 2006 (1982), *Limits to Capital*, str. 311
- 7) *Collateralized debt obligations – dluhové balíčky stojící na počátku současně finanční krize* [pozn. překl.]
- 8) Tento „normální“ scénář je přejat z Harvey, D., 2006 (1982), *Limits to Capital*, str. 311
- 9) *Seigniorage je čistý výnos z vydávání (tisknutí v případě bankovek, ražení v případě mincí) hotových peněz. Seigniorage z mincí vychází z rozdílu mezi nominální hodnotou mince a náklady na její výrobu, distribuci a (v případě potřeby) i stažení z oběhu. Seigniorage z bankovek je rozdíl mezi úrokem z cenných papírů, jimiž jsou bankovky kryty, a nákladů na výrobu a distribuci těchto bankovek.* (Zdroj wikipedia)
- 10) Gowan, P., *The Global Gamble*, str. 25
- 11) *Evening Standard* 21. ledna 2009, *‘Sterling is finished’ claim after 6-cent slump* (<http://www.thisislondon.co.uk/standard-business/article-23623479-details/Sterling+is+finished+claim+after+6-cent+slump/article.do>) [pozn. překl.]
- 12) Lehner, M. *příští Fifth International* (vol. 3, n. 2), *Prospects for the world economy* (nás překlad)
- 13) *The Atlantic*, prosinec 2008, interview s Kao Si-čching (<http://www.theatlantic.com/doc/200812/fallows-chinese-banker>)

KSČM a socialismus pro 21. století

Komunistická strana Čech a Moravy, jedna ze dvou českých levicových parlamentních stran, bývá mnohými považována za radikálnější alternativu k sociální demokracii. Její název i to, že v důsledku antikomunistické kampaně dosud zůstávala v opozici, v mnoha lidech nespokojených se současným systémem vyvolává podobné naděje. Jak ale píše ve svém článku Lenka Světlá, v poslední době se tato strana potýká s mnohými problémy.

I když má nejsilnější členskou základnu ze všech velkých stran, její věkový průměr je 70 let a nové, mladé členy se jí získávat moc nedaří.¹ V parlamentním odporu proti reformám pravicové vlády ODS, KDU-ČSL a Strany zelených po celou dobu stojí spíše v pozadí, zatímco ČSSD dělá rozhodující kroky. Co se akcí v ulicích týče, členy KSČM také není téměř vidět. Kromě svých tradičních akcí, jako jsou oslavy 1. máje či slavnost Haló novin, se KSČM omezila na několik akcí proti radaru a „demonstraci za socialismus“, na výročí 25. února. To sice je o něco více než obvykle parlamentní strany dělají, komunistická strana by ovšem měla vědět, že se o podstatných věcech nerozhoduje v parlamentě, ale na jedné straně ve vedení bank a korporací a na druhé straně v ulicích. A podle toho by měla jednat.

K problémům KSČM také přispívá dlouhodobá antikomunistická kampaň vedená oficiálními médii a politiky. Ta jí na jednu stranu dává punc organizace, která je proti současnému systému, a může k ní tedy přilákat podobně smýšlející příznivce. Na druhou stranu způsobuje také její ignoranci ze strany médií, kterou se jí dosud nepodařilo úspěšně prolomit. Navíc se každodenním mediálním antikomunistickým výplachem snaží u pracujících navodit falešný pocit, že je KSČM „hrozbou demokracie“ a její účast ve vládě, byť třeba jen v té na úrovni kraje, by znamenala návrat do časů minulého režimu.

Výsledky nedávných voleb do krajských zastupitelstev a do senátu ukázaly, že z nespokojenosti obyvatel s Topolánkovou vládou dokázala mít daleko větší prospěch ČSSD, která teď v opozici nastavuje svou levou tvář. Zatímco ČSSD zaznamenala rekordní výsledek, KSČM si v krajských volbách jen udržela svůj standard, 13,75%, a nedemokratickým většinovým systémem

voleb do Senátu se jí podařilo protlačit jednu kandidátku.

V tomto článku chceme prozkoumat, do jaké míry je KSČM skutečně tou „stranou systémové alternativy“ a neohroženou ochránkyní zájmů pracujících a utlačovaných, za kterou se prohlašuje. Krátce se podíváme na její historii, prozkoumáme teoretické základy, na kterých je položena její politika, i její praktickou činnost. Nevyhne se otázce, kam KSČM směřuje a kam vedou řešení, která pro současnou situaci nabízejí dva hlavní proudy v KSČM – „modernizační“ a „ortodoxní“. Na závěr pak ukážeme, jaká by měla být skutečná revoluční strana pracujících, a jestli je možné, aby se v ní KSČM přetvořila.

VÝVOJ KSČM

KSČM vznikla 31. března 1990 jako nástupnická organizace KSČ. Během první poloviny 90. let se postupně konsolidovala a utvářela svůj program s cílem vytvořit ze sebe do kapitalistické demokracie integrovanou levicovou stranu jako ostatní bývalé vládnoucí strany v poststalinistických zemích. Tehdy se od ní také odtrhly různé menší skupinky směřující jak více do sociáldemokratična (Strana demokratického socialismu, Levý blok), tak lpějící na ortodoxním stalinismu (Strana československých komunistů – dnes Štěpánova KSČ a Zifčákova KSČ-ČSSP).

Do jaké strany se KSČM zkonsolidovala, vidíme z programů přijatých na jejím V. a VI. sjezdu v letech 1999 a 2004, tedy z Programu obnovy a programu Naděje pro ČR. Oba dva programové dokumenty obsahují dílčí reformní opatření, jako jsou zlepšení sociálního systému, progresivní daně, omezení vlivu zahraničního kapitálu či mírová politika. V naději pro ČR najdeme i popis socialismu podle KSČM: „*Základním programovým cílem politiky KSČM je socialismus, demokratická společnost svobodných, rovnoprávných občanů, společnost politicky a hospodářsky pluralitní.*“² Ve stejném odstavci ale píše, že se jedná o strategický cíl, což zde znamená odložení na neurčito. Jelikož byl po VI. sjezdu vypracován dokument Socialismus pro 21. století, který měl za cíl tuto formulaci zpřesnit, budeme se níže podrobněji zabývat jím a tyto citace necháme bez komentáře.

Svá zatím nejlepší léta prožila KSČM za vlády ČSSD. Tehdy jí svou podporu dali lidé nespokojení s reformami v zájmu zaměstnavatelů, které ČSSD prováděla (reforma veřejných rozpočtů), a s její podporou dobovačných tažení USA, a tak v roce 2004 získala ve volbách do Evropského parlamentu 20,26% hlasů³. Tuto podporu se jí ovšem nepodařilo nijak zužitkovat, nedokázala nespokojeným, že právě ona je stranou schopnou se za ně postavit, a za dva roky ve volbách do parlamentu už byla na svých obvyklých 12,81%⁴. Jak je vidět z tehdejších volebních výsledků, to spíš ČSSD dokázala zatočit doleva a s 32,32% hlasů získala zpět podporu voličů.

Od té chvíle KSČM hraje ČSSD v odporu proti pravicové vládě a jejím útokům na pracující druhé housle a potýká se s výše popsanými problémy. Pohled na řešení těchto problémů se v KSČM různí. Nejvýznamnější jsou přitom dva proudy – „modernizační“, který by KSČM nejraději přeměnil na čistě volební levicovou stranu (nějakou levější ČSSD) a mezi jehož představitele patří např. Dolejš nebo Ransdorf; a ortodoxní stalinisté, kteří si říkají marxisté-leninisté, mající větší či menší podporu značné části řadových členů nostalgických po minulém režimu. Jejich spory opět před VII. sjezdem KSČM vypluly na veřejnost.

Znovuzvolení Vojtěcha Filipa za předsedu strany potvrdilo dosavadní směr KSČM, tedy postupnou modernizaci, ne tak otevřenou, jak by si ji možná přáli zástupci modernizačního křídla. Podkladem pro tuto postupnou modernizaci měl v teoretické oblasti být dokument Socialismus pro 21. století. Ten ovšem na sjezdu nakonec nebyl přijat, pouze vzat na vědomí a dán ÚV k do(pře)pracování. Jelikož představuje ucelený výklad pohledu nestalinistické části KSČM na otázku socialismu, prozkoumáme ho v následující části článku.

SOCIALISMUS PRO 21. STOLETÍ

Tento dokument si dal za cíl ukázat, že hodnoty socialistické společnosti jsou reálně dosažitelné a také jaké cesty k jejich dosažení vedou. Autoři v této, zvláště když vezmeme v potaz rozšíření antikomunismu v ČR, velice potřebné práci, vycházeli podle svých slov ze tří pramenů. Prvním byl myšlenkový odkaz klasiků – Marxe a Engelse, dalším analýza současného

kapitalismu a posledním východiskem pak byla zkušenost s minulým pokusem o překonání kapitalismu, který nazývají „sovětský model socialismu“. Z těchto, ve své podstatě správných východisek však, jak záhy uvidíme, často dělají mylné závěry. V této části článku se s nimi chceme vypořádat, nastítnit, jak si přechod k socialismu představovali klasické marxismu, a ukázat, že jejich názory jsou platné i dnes.

Hlavními myšlenkami dokumentu, od kterých se pak odvíjí další, je pokojná cesta od kapitalismu k socialismu v hospodářsky nejvyspělejších zemích, kde jsou „demokratické principy vlády běžnější“; v hospodářské rovině různorodost vlastnických forem, včetně soukromého vlastnictví, jejichž perspektivnost se ukáže v přirozené soutěži; a konečně pokračující existence státního aparátu, který bude rozhodovat, a občané, i když méně než nyní, budou jeho rozhodnutí přijímat. Těmito oblastmi se proto budeme zabývat i my.

Dříve, než však přistoupíme k vlastní analýze těchto oblastí, považujeme za nutné připomenout rozdíl mezi socialismem a komunismem – nižší a vyšší fázi komunistické společnosti, jak jej popsal Marx v Kritice gothajského programu. V Socialismu pro 21. století se totiž nová společnost nazývá jednotně socialismem, a to může být v mnohých otázkách zmatečné, když například prvky státu mohou v socialistické společnosti ještě existovat, zatímco za komunismu již budou odumřelé.

Socialismus, první fáze komunistické společnosti, bude nevyhnutelně obsahovat pozůstatky staré, kapitalistické společnosti. Díky společenskému vlastnictví výrobních prostředků již nebude existovat vykořisťování, ale společnost se neobejde bez právních norem určujících, že za stejné množství práce dostane každý stejné množství výrobků, a bez prvků státu, který to bude zajišťovat. Komunistická společnost, vyrostlá z té socialistické, na materiální základně společenského vlastnictví výrobních prostředků, oproti tomu nebude takové normy potřebovat. Výrobní síly lidstva budou rozvinuty natolik, že bude všeho dostatek, a vědomí lidí bude také zcela jiné než to formované za kapitalismu. Zde se budeme zabývat přechodem od kapitalismu k socialismu, jelikož ten je momentálně aktuálnější.

Pokojný přechod nebo revoluce?

Při vysvětlování zákonitosti dějin lidstva vycházejí marxisté z historického materialismu – a jeho základem je, že politický, ideologický, kulturní a další život lidstva v konečné instanci odpovídá ekonomickému životu společnosti. To je logické, neboť předtím než lidé mohou myslet na ostatní věci, musejí uspokojit své základní materiální potřeby. Různé úrovně rozvoje výrobních sil společnosti, tedy existujících výrobních prostředků a pracovních sil, odpovídají různým výrobním vztahům – vztahům mezi

lidmi v procesu výroby – a těm zase odpovídají ostatní vztahy ve společnosti. Skupiny, třídy, lidí v ekonomickém životě privilegované tvoří vládnoucí třídy. Tak se dějiny společnosti dělí na společenskoekonomické formace – feudalismus, kapitalismus apod.

V kapitalistickém systému je společnost rozdělena na dvě hlavní třídy – kapitalisty, kteří vlastní výrobní prostředky společnosti, a dělnickou třídu, která vlastní jen svou pracovní sílu a je nucena ji prodávat, aby získala životní prostředky. Kapitalismus, stejně jako ostatní výrobní způsoby, měl v dějinách své místo, a svého času hrál i pokrokovou úlohu, když pomohl rozvinout výrobní síly tam, kam se feudalismu ani nesnilo. Díky konkurenci mezi kapitalisty, která je neustále žene k akumulaci kapitálu, se vytvořil světový trh a později se i výroba celosvětově propojila. Vědeckotechnický pokrok ze stejného důvodu probíhal mnohem rychleji než za předcházejících výrobních způsobů.

Zároveň s tím, jak výrobní síly mohutněly, však přerůstaly výše popsané výrobní vztahy kapitalismu. Výroba ve velkých podnicích byla prakticky zspolečněná a vlastnictví rozhodujících výrobních prostředků soustředěno do rukou úzké menšiny velkých kapitalistů, vlastníků bank a korporací. Ti jsou od výroby zcela odděleni a mají stále parazitičtější charakter. Centralizace kapitálu částečně zrušila konkurenci v hlavních odvětvích průmyslu a v důsledku toho nastala v monopolních podnicích tendence ke stagnaci – zadržování technického pokroku, aby z něj neměl užitek nikdo jiný, jelikož společnost s téměř monopolním postavením již tolik nepotřebuje stále zlepšování svých technologií na to, aby ji nepředběhla konkurence. Na anarchii kapitalistické výroby, zapříčiněné výrobou soukromých společností pro neznámý trh, to ovšem neubralo.

Soukromé vlastnictví výrobních prostředků, na počátku kapitalismu motor rozvoje výrobních sil, se tedy stalo jeho překážkou a v historickém zájmu vykořisťovaných pracujících je nahradit zastaralý kapitalismus novým ekonomickým systémem, založeným na společenském vlastnictví výrobních prostředků. Podobně jako v předcházejících takových změnách nemůžeme počítat s tím, že se vládnoucí třída vzdá svých výsad dobrovolně. Proto říkáme, že pro překonání kapitalismu bude nutná revoluce.

Tímto způsobem vysvětlují marxisté nevyhnutelnost příchodu socialismu a způsob jeho dosažení. Popis současného kapitalismu v Socialismu pro 21. století – „*prosazuje se globální nadvláda superburžoasie, nadnárodní korporace svými sítěmi opřádají planetu*“⁵, ničím nezpochybnuje výše uvedené. Naopak, správně ukazuje, jak již pokročila centralizace kapitálu v rukou hrstky vykořisťovatelů. Autoři však ze své analýzy vyvozují, že se s těmito novými jevy ve vývoji kapitalismu mění i podmínky pro přechod k socialismu.

HRADEC KRÁLOVÉ 2008

V rozvinutých zemích s demokratickými tradicemi bude podle nich kapitalismus překonán pokojnou cestou, jelikož politickou moc lze získat volebním vítězstvím. To však může říct jen člověk naprosto neznalý marxismu. Základní mocenské prvky státu – armáda, policie, byrokracie – jsou nevolené a ekonomicky, ve vyšších sférách i osobními vazbami, spjaté s vládnoucí třídou. A ta již mnohokrát ukázala, že nenechá ohrožovat své třídní panství a je připravena na jeho ochranu použít represivní aparát státu či své soukromé oddíly. Marx s Engelsem si toho byli dobře vědomi. V 70. letech 19. století považoval Marx pokojný přechod za možný v Americe a Británii, jelikož se tam ještě nerozvinul militaristický a byrokratický aparát. To však již dávno není tento případ. Pokusy vybudovat socialismus pokojně končí utopeny v krvi (viz příklad Allendeho Chile). Teorie „pokojného přechodu“ dělnickou třídu nevarují před nevyhnutelným odporem mocných a tím ji odzbrojují – jsou tak reakční utopii. Reakční, protože činí dělníky bezbrannými před kontrarevolucí, a utopii, protože touto cestou je socialismus nedosažitelný.

V části popisující „vstup na cestu k socialismu“ najdeme i názor autorů na subjektivní činitel revoluce, nebo spíše přechodu k socialismu. O tom se musíme také zmínit, jelikož podle nich mohou být nositeli socialistické revoluce v různých fázích různé společenské vrstvy či skupiny. I když není pochyb, že v revoluci budou hrát významnou úlohu různé společenské skupiny – například mládež – je třeba mít vždy na paměti rozhodující úlohu dělnické třídy. Ta má díky své roli v procesu výroby – zásadní pro život společnosti – sílu na to, aby dobyla politickou moc a vybuodovala nový systém.

A co se týče mizení průmyslového proletariátu, kterému se v Socialismu pro 21. století přisuzuje příčina zanikání revolučních myšlenek ve společnosti⁶, je pravda, že došlo ke změně struktury dělnické třídy ve světě. V „rozvinutých“, imperialistických zemích se skutečně snížil počet průmyslového proletariátu, ovšem jen díky přesunu průmyslové výroby do zemí s levnou pracovní silou (například

latinskoamerické či asijské země), kde logicky počet průmyslových proletářů dramaticky vzrostl. V imperialistických zemích naopak vzrostl nadměrně vykořisťovaný proletariát pracující hlavně ve službách, jehož význam jsme mohli vidět při stávce zahraničních dělníků v USA na 1. máje roku 2006. Na úloze dělnické třídy ve společnosti se tedy nic nezměnilo, pouze došlo k územním přesunům a k přesunům v odvětvích a na tyto přesuny musejí revolucionáři reagovat a snažit se organizovat ty nejvíce vykořisťované vrstvy pracujících.

Parlament nebo dělnické rady?

Pod politickými formami socialismu si autoři Socialismu pro 21. století představují jen lepší formu zastupitelské demokracie⁷, ve které se rozšíří demokracie přímá. Jelikož tam už blíže nespecifikují, jak by měla ona zastupitelská demokracie vypadat, máme všechny důvody si myslet, že se jedná o vylepšený parlamentarismus. Pluralita politických stran bude „omezovaná pouze ústavností“. Dozvíme se zde, existence tříd ztratí svou základnu a jejich příslušníci se budou postupně vyrovnávat s celospolečenským zájmem.

Jak jsme však již napsali, stát neexistuje ve vzduchoprázdnu, ale v třídní společnosti, a tudíž slouží vládnoucí třídě. Po dobytí moci bude muset dělnická třída na přechodnou dobu zorganizovat ve vládnoucí třídě, aby zabránila odporu poražených kapitalistů. Je jisté, že k tomu bude potřebovat stát, ale stát úplně jiného typu, než je ten současný (podrobněji o tom níže). Model, který se rází v Socialismu pro 21. století, tedy vylepšený parlamentarismus, je ovšem plně v souladu s představou pokojného přechodu k socialismu a dobytím moci prostřednictvím voleb, po kterých levicové strany utvoří vládu a zahájí postupné reformy a výkup významných podniků.

V socialismu pro 21. století se také najdeme důsledně oddělení zákonodárné moci od moci výkonné³. Přitom, jak již Marx popsal například v Občanské válce ve Francii, právě toto oddělení v mnohém přispívá k vyloučení mas pracujících z rozhodování v kapitalistické demokracii. Jediné, co jim zbývá, jsou volby do zákonodárného orgánu jednou za x let. Skutečné rozhodování ale probíhá v dozorčích radách bank a korporací a je prováděno nevoleným státním aparátem, který zůstává, když se „zastupitelé“ mění, a je materiálně i personálně spojen s vládnoucí třídou. Volený parlament se tak stává pouhou žvanírnou, divadlem pro lidi. Cílem revolučních komunistů v takovémto orgánu není zajistit si záklusními jednáními a čachrováním s principy místa v kapitalistické vládě a tam se možná pokusit prosadit nějaké „socialistické reformy“. Používají jej jako tribunu, ze které odhalují zločiny kapitalistů a šíří a vysvětlují svůj program.

Marxisté při zkoumání forem vlády v přechodném období mezi kapitalismem a socialismem vycházejí ze zkušeností minulých dělnických revolucí, od Pařížské komuny přes

Ruskou revoluci po mnoho neúspěšných revolucí 20. století. A ty nám již několikrát ukázaly formu vlády vlastní dělnické třídě – sověty, dělnické rady.

Dělnické rady či jejich zárodky vznikají spontánně ve velkých bojích pracujících. Vyvíjejí se ze stávkových výborů, továrních výborů do rad zastupujících všechny dělníky dané oblasti bez ohledu na závod či odvětví, ve kterém pracují. Jsou tedy založeny na sebeorganizaci dělnické třídy a ostatních pracujících. Pracující a chudí do nich posílají své zástupce, které mají možnost odvolat, kdykoli mají pocit, že nehájí jejich zájmy. Na rozdíl od parlamentu nebudou pouhou žvanírnou, ale budou mít zákonodárnou i výkonnou moc. Tím, že v praxi budou muset zacházet s důsledky svých rozhodnutí, to budou vlastně pracovní orgány starající se o záležitosti dělnické třídy. K zabránění jejich byrokratizace nebude sloužit jen možnost okamžitého odvolání, ale i hodnocení zástupců, které nebude přesahovat průměrnou mzdu kvalifikovaného dělníka, a jejich pravidelné střídání.

Vláda dělnických rad, o jejíž nastolení by měli komunisté usilovat, nemá očividně nic společného s byrokratickou diktaturou stalinismu. Na rozdíl od kapitalistického parlamentarismu, který je demokracií pro menšinu vlastníků, bude demokracií pro naprostou většinu společnosti, pro tu většinu, která byla až dosud z vedení státu vyloučena. Takový dělnický stát sice bude mít za úkol i bránit se proti případnému odporu poražených kapitalistů, bude tedy namířen proti jejich třídě, ale potlačování určité třídy je účelem každého typu státu, ať již to dělá otevřeně nebo skrytě. Dělnický stát navíc svou demokratičností a zapojením většiny obyvatelstva do správy společenských věcí položí základy pro své vlastní odumření – jak bude mizet třídní společnost a tím i potřeba ovládnutí jedné třídy druhou.

Tržní korekce plánu⁸

V ekonomické oblasti KSČM obecně navrhuje „rovnost vlastnických forem, jejichž perspektivnost se ukáže v ekonomické soutěži. Je si vědoma toho, že byrokratické plánování minulého režimu mělo své nedostatky, a proto se ho snaží nějak vylepšit. Nenachází však jiný druh zlepšení než zavedení prvků tržního mechanismu. Stejný pohled na tuto otázku najdeme i v Socialismu pro 21. století⁹. Tam se zachází dokonce až k tvrzení, že se plán bude prosazovat „prostřednictvím ekonomických nástrojů“. Toto pojetí plánování, blízké se mechanismům zásahů kapitalistických vlád do hospodářství prostřednictvím daňových úlev či investičních pobídek, vyplývá z celkového pojetí přechodu k socialismu u autorů Socialismu pro 21. století. Tím, že z něj vynechávají dělnický stát a samostatnou iniciativu pracujících, jim nezbyvá než hledat nápravu chyb minulého režimu v zavádění více prvků kapitalismu, od tržních mechanismů po parlament.

Je nesporné, že ihned po převzetí moci nedojde k zespolečenštění veškeré výroby.

Dělnický stát ovšem, pokud chce delší dobu přežít, musí co nejdříve znárodnit finanční instituce a nejdůležitější podniky a dát je pod dělnickou kontrolu. Zbýlému tržnímu hospodářství a vztahu již zespolečenštěné výroby s ním ale nelze dát volný průběh, jinak by se mohlo nekontrolovaně rozšířit a podkopat státní sektor. Rovněž tak by bylo hloupé přerhat všechny vazby s vnějším trhem, toho lze využít pro získávání zboží nezbytného pro rozvoj dělnického hospodářství a pro poměřování jeho úspěšnosti. Nejrůznějšími nástroji, jako je například státní monopol zahraničního obchodu, je třeba zespolečenštěnou výrobu chránit a v jejím rámci co nejdříve přistoupit k zavádění plánu.

Pod pojmem plánované hospodářství si většina lidí představí byrokratické plánování minulého režimu s jeho mnoha nedostatky. Tyto nedostatky měly jasnou příčinu. Byrokracie nikdy nemůže být schopná správně určit, jaké jsou potřeby společnosti. S omezenou svobodou slova a kritiky lidé nemohou nebo se bojí vyjádřit své požadavky a hospodářství postupně stále více zaostává. Tomu se stalinisté v určitých obdobích svého vládnutí snažili čelit zaváděním prvků tržního hospodářství do systému, jelikož trh prostřednictvím nabídky a poptávky alespoň zkrlesně ukazuje, jaké tyto potřeby jsou.

Zavádění tržních mechanismů je ovšem cesta do slepé uličky, lépe řečeno cesta k návratu do kapitalismu. S demokracií vládou dělnických rad bude ovšem dělnický stát schopen zavést řízení hospodářství plánem, o jehož parametrech budou rozhodovat lidé, kterých se to přímo týká, na mnoha úrovních (od místní přes celostátní a nakonec i po světovou). Toto uspořádání, které činí současný rozvoj informačních technologií reálnějším než kdykoli předtím, zajistí výrobu, která bude konečně odpovídat potřebám celé společnosti.

Jak to vypadá se socialismem v jedné zemi?

Poslední otázkou, kterou se na dokumentu Socialismus pro 21. století budeme zabývat, je jeho pohled na otázku budování socialismu v jedné nebo více zemích. Počínaje Marxem a Engelsem marxisté vždy tvrdili, že socialismus je možné vybudovat pouze jako světový hospodářský systém, jelikož výrobní síly jednoho, byť rozvinutého, státu pro něj nejsou dostatečné. Jedním z prvních zkomolení marxismu, kterého se dopustil Stalin, bylo právě tvrzení o možnosti vybudování socialismu v jedné zemi, kterým ospravedlnil odklon od myšlenky světové revoluce k budování státu, kde nad dělnickou třídou vládne byrokratická kasta.

Je potěšitelné, že se autoři Socialismu pro 21. století od myšlenky socialismu v jedné zemi distancují a píší: „V současných podmínkách není však vybudování socialismu v možnostech jediné země“¹⁰. Od tohoto obecného tvrzení ale nejdu dále.

Pojetí socialistického hospodářství jako světového vychází ze stupně rozvoje výrobních sil, které nám zde kapitalismus zanechá. Ty už dávno překročily hranice národního státu, jak je vidět na nadnárodních společnostech ovládajících svět. Komunisté by měli jasně prohlásit, že snaha o návrat zpět k jednotlivým národním hospodářstvím není pokroková. Naopak je třeba použít ty největší podniky, ve kterých je výroba, i když zatím pod soukromým vlastnictvím, nejvíce zespolečenštěna a v rámci nich se objevují i zárodky plánování výroby, jako odrazové můstky k socialistickému hospodářství.

Nezbývá nám než uzavřít, že pojetí socialismu v Socialismu pro 21. století je veskrze reformistické. Revoluci jeho autoři odsouvají daleko do zahraničí, tedy tam, kde se jich to bezprostředně netýká. Jak jsme již napsali, přechod k moci pro ně znamená vyhrané volby a po nich postupné reformy. Tímto rysem se

v závěru celého dokumentu i chlubí, když píše, že číst jejich zásad je „obsažena i v programech jiných levicových stran a zčásti realizována v různých konceptech sociálního státu“¹¹. Na to, že reformistické teorii odpovídá reformistická praxe KSČM, se podíváme v další části článku.

PROGRAM KSČM PRO NADCHÁZEJÍCÍ OBDOBÍ

K tomu, abychom viděli, že KSČM skutečně neusiluje o revoluci (možná jen občas slovy), by stačilo podívat se na její dosavadní činnost. Protože by však někdo mohl mít námitky, že KSČM neměla možnost předvést, co v ní je, jelikož dosud byla stále v opozici, rozhodla jsem se na tomto místě rozebrat dokument „Zaměření politiky a hlavní úkoly KSČM v období mezi VII. a VIII. sjezdem strany“. Z toho budou vycházet volební programy KSČM v letech 2008-2012, takže se jedná o maximum, kterého by KSČM chtěla v tomto období, kdyby se dostala „k moci“ (tedy podle ní do vlády), dosáhnout.

Po prohlášení, že strategickým cílem KSČM je socialismus a popisu světové situace plně zostřujících se rozporů a hrozící společenské krize, kterým „Zaměření politiky“ začíná, by člověk čekal návrhy radikálních opatření, které tuto situaci rozřeší v zájmu pracujících. Ovšem ne v tomto případě. KSČM nám přináší soubor demokratických a sociálních reforem. Mnohé z nich jsou pokrokové. Najdeme tu požadavky proti omezování demokratických práv a svobod, zákon o referendu, či návrh postupného zrušení Senátu. Stejně tak zde najdeme protívalečné požadavky a stanovisko proti cizím vojenským základnám na území ČR. V sociální oblasti zde zase vidíme program sociálního státu. Všechny tyto požadavky však směřují pouze ke zlepšení života pracujících za kapitalismu, což je sice důležité, ale jak jsme již probrali v předchozí části, představa, že postupnými reformami lze dojít k socialismu, je mylná.

Kromě pokrokových ale nedostatečných požadavků zde ovšem najdeme i vysloveně

KSČM a ČSSD: buržoazně-dělnické strany a přístup revolucionářů

Termín „buržoazně-dělnická strana“ působí rozporuplně. Na první pohled se může zdát, že přeci není možné, aby strana byla buržoazní a zároveň dělnická, tedy aby sloužila zároveň zájmům kapitalistů a dělníků. Skutečnost ale nemůžeme pojímat takto černobíle. Dělnická třída si vytváří a podporuje za kapitalismu své politické zastoupení – politické strany. Tak vznikly v minulosti i česká sociální demokracie a komunistická strana. Jejich členská a voličská základna je ve své většině tvořena pracujícími (včetně těch penzionovaných) a ve svých vystoupeních se prohlašují za ty, co zastupují „dolních deset milionů“. Politická charakterizace jakékoliv strany není ale určována tím, za co se sama prohlašuje, ale tím, jaké třídní vztahy objektivně brání.

Strana, jejíž program se pohybuje zcela v rámci kapitalismu, o přechodu k socialismu nemluví, je bez ohledu na to, jaký má původ a co deklaruje, svým obsahem buržoazní stranou. Termín dělnická ale zdůrazňuje, že tyto strany jsou organicky spojeny s dělnickou třídou, ať už masovým členstvím, napojením na odbory nebo různé dělnické kulturní a jiné spolky. Proletariát chce tyto strany využívat pro rozšíření svých ekonomických a politických práv za kapitalismu. Právě proto se takovéto strany nazývají buržoazně-dělnickými.

Buržoazně-dělnické strany se pravidelně účastní kapitalistických vlád. Přesto nejsou pro vládnoucí třídu optimálním řešením. Kapitalisté preferují ve vládě své, čisté buržoazní strany, jelikož ty zastupují jejich zájmy přímo. Buržoazně-dělnické strany, kvůli své základně mezi pracujícími, musí alespoň částečně odrážet její požadavky, tudíž jsou daleko náchylnější podlehnout tlaku zdola. Na druhé straně, pokud se dostanou do vlády, mohou daleko lépe než čisté buržoazní strany prosazovat mezi

pracujícími nepopulární opatření, která slouží vládnoucí třídě.

Tyto strany a odbory v současnosti tvoří vedení dělnické třídy. Většina pracujících je chápe jako organizace, které zastupují jejich zájmy. Jak už jsme ale napsali, objektivně tomu tak není. Revolucionáři musí chápat tento protiklad a na jeho základě se musí snažit o vymanění pracujících z vlivu těchto stran a získat je pro revoluční politiku. K tomu slouží různé taktiky.

Hlavní z nich je jednotná fronta, tedy společná akce s reformisty za konkrétním cílem – při zachování plné kritiky vůči jejich politice. Máme společný zájem s dělnickou základnou reformistických stran na boji např. proti propouštění, za vyšší mzdy, na obranu rozšíření demokratických práv. Tato taktika umožňuje na jednu stranu jednotu v boji, která je předpokladem pro dosažení vítězství. Na druhou stranu umožňuje revolucionářům během společných akcí předkládat svá řešení na posunutí boje kupředu, ukazovat nedostatečnost reformistických návrhů a varovat před možnou (a takřka nevyhnutelnou) zradou jejich vedení.

Zvláštní aplikací jednotné fronty je kritická volební podpora, kdy se revolucionáři snaží, pokud sami nekandidují, dostat reformisty do vlády, aby zde odkryli svůj skutečný charakter. Tato varianta jednotné fronty neznámá v žádném případě podporu politického programu reformistických kandidátů, ale společnou akci po boku pracujících, během které usilujeme o to, aby pracující přijali za své požadavky, vycházející sice z naléhavých zájmů dneška, tedy dnešních podmínek a momentálního uvědomění dělnické třídy, ale zároveň vytvářejí skrze sebeorganizaci a zasahování do samotných základů kapitalismu most

k dobytí moci a odstranění tohoto systému, tedy tzv. přechodné požadavky. V případě zvolení reformistického kandidáta potom po něm společně s jeho stoupenci budeme chtít, aby tyto požadavky, např. dělnickou kontrolu v továrnách, cenové výbory, odtajnění účetních knih atd., obhajoval a uskutečňoval. To ale reformističtí vůdcové udělají jen pod obrovským tlakem v ulicích a továrnách.

Naším cílem je tedy získávání pracujících, kteří mají v současnosti objektivně jiné zájmy než jejich vedení, během společného boje pro revoluční politiku, jejich vyrvání ze spárů reformistického vedení a uvědomění. Jednotná fronta musí být ve všech svých formách a v každém případě omezena pouze na částečné úkoly, jakkoli důležité. Cílem reformismu je postupné zlepšování postavení pracujících, tedy své sociální základny, prostřednictvím kapitalistického státu, který plně uznávají a brání – není tedy možný společný boj v otázkách strategických, např. během proletářské revoluce.

Abychom to shrnuli: na jedné straně vždy reformistické organizace bráníme proti útokům ze strany kapitalistického státu a vstupujeme s nimi do společných akcí. Zde po reformistech požadujeme, aby plnili své prodělnické sliby a mobilizujeme pracující k vytváření tlaku. Na straně druhé zachováváme plnou kritiku politiky těchto stran, jejich nedůslednost a nedostatečnost, zachováváme si organizační nezávislost a bojujeme za revoluční program. Zkrátka, Leninovými slovy, naše podpora je asi taková, jak podpora oběšence oprátkou.

Pro zájemce více o reformismu v Revolučním marxismu č. 6, o taktice jednotné fronty v Revolučním marxismu č. 2.

nesprávné návrhy. KSČM považuje statní aparát za přinejmenším neutrální, a proto vyžaduje plnou profesionalizaci veřejné správy a vyloučení její politizace. Ovšem jak jsme již několikrát zmiňovali, státní aparát je za kapitalismu materiálními i osobními vazbami svázán s vládou a jeho profesionalizace by neznamenala, že se tyto vazby zmenší, ale že se stanou ještě nekontrolovatelnějšími. KSČM sice v tom samém bodě prosazuje posílení volených orgánů, otázkou je, pro který z těchto protikladů by se ve vládě rozhodla.

Další oblastí, která se nepovedla, jsou otázky bezpečnosti a zahraniční politiky. Zde najdeme takové perly, jako je podpora účinných opatření v boji proti terorismu, snad ve snaze zavděčit se rétorice vládnoucích tříd, které boje proti terorismu používají jako záminku pro své dobyvačné války. Komunistické straně se také nepodobají návrhy na zlepšení práce policie a celého represivního aparátu kapitalistického státu. Ke cti KSČM je, že se alespoň zmínila o zkvalitnění procesu prevence, tedy odstraňování příčin, kriminality.

K zahraniční politice KSČM zase přistupuje příliš z hlediska „národních zájmů“ České republiky (například co se týče EU), jako by netušila, že čeští pracující mají málo společných zájmů s českými zaměstnavateli a že hájení zájmů ČR vlastně znamená hájení zájmů českých kapitalistů proti zahraničním. Zmatky má také v otázce protiiperialistické politiky. Správně sice požaduje stažení českých jednotek ze zahraničních misí, ovšem s výjimkou misí pod mandátem RB OSN a OBSE. Přitom by měla vědět, že tyto organizace nejsou žádnými světovými ochránci, ale prosazují společnou vůli imperialistických států. KSČM se ale často příliš soustředí na boj proti americkému imperialismu a ostatní (jako třeba EU) ponechává stranou nebo považuje za menší zlo.

Jak by tedy měl vypadat program skutečné, revoluční komunistické strany? Místo programu reformem, které odsouvají boj za socialismus na neurčito, vyvinula tehdy ještě revoluční Komunistická internacionála na svých prvních čtyřech kongresech metodu přechodných požadavků. Ty vycházejí z bezprostředních problémů pracujících, ale řešení, jež navrhují, přímo čelí nadvládě kapitálu a kladou důraz na sebeorganizaci dělnické třídy. Například pro boj proti inflaci navrhují klouzavou stupnici mezd, ovšem s tím, že jak se budou mzdy měnit, nebudou určovat komise „odborníků“ nebo dokonce zaměstnavatel, ale výbory pracujících a chudých v daném místě. Takovým způsobem zároveň umožňují pracujícím uvědomit si v průběhu boje nutnost překonání kapitalismu a jejich historickou úlohu v něm.

STALINISTÉ: OPOZICE ZLEVA?

Ortodoxní část KSČM, tedy „marxisté-leninisté“, jak se sami nazývají, se staví proti současnému směřování KSČM a také přišli na květnovém sjezdu s jeho kritikou. Po něm se na internetových stránkách a v časopisech představitelů tohoto směru objevila kritika

nedemokratických praktik na sjezdu i jeho závěry a byly tam zveřejňovány neprojednané dokumenty jako rezoluce k mobilizaci pracujících či rezoluce proti narůstajícímu antikomunismu¹². Tyto návrhy rozhodně znějí radikálněji než oficiálně schválené dokumenty. Vybízejí KSČM k větší aktivitě mezi pracujícími a mládeží a objevíme v nich mnoho terminologie revolučního marxismu. Dokument Socialismus pro 21. století podrobili stalinisté tvrdé kritice a pro Teoreticko-analytické pracoviště KSČM, které ho vytvořilo, mají názvy jako „semenišťe revizionismu, oportunistu a sociáldemokratismu“¹³. Představují ale skutečnou revoluční alternativu vůči současnému vedení KSČM?

Tato část KSČM jistě není názorově úplně jednotná. Protože by však zabralo příliš mnoho času zaobírat se všemi odstíny tohoto myšlenkového proudu zvláště, prozkoumáme raději jen nejvýraznější společné názorové rysy jejich politiky. Tím hlavním, kterým začneme, je jejich hodnocení minulého režimu. Jako zástupce ortodoxního názoru budeme brát časopis Dialog a z něj článek *Pevně na pozici marxismu-leninismu*, který vyšel v čísle 233 a článek Prof. PhDr. Aloise Dvořáka, DrSc. *Taktika a strategie KSČM v XXI. století* v číslech 241 a 242, protože na rozdíl od jiných podobných prací obsahuje i konkrétní návrhy pro práci KSČM.

Co byl minulý režim?

Postoj k minulému režimu je pro „marxisty-leninisty“ jednoznačný. Považují ho za onen vytoužený socialismus. Poukazují na růst životní úrovně mas v tomto období a z Poučení z krizového vývoje na konto „reálného socialismu“ v Československu citují: „*Utiskovaná a vykořisťovaná třída se stala třídou vládnoucí. ... V hospodářské oblasti plně zvítězily socialistické výrobní vztahy.*“ Z neúspěchu tohoto systému pak viní „*chruščovovský revizionismus zavržený zradou Gorbačova a jeho stoupců*“

v *Sovětském svazu a východoevropských socialistických zemí včetně Československa*“. V Československu pak konkrétně viní stranické a státní vedení za to, že nedokázalo účinně politicky vystoupit proti disentu (vzešlého z „*odporu bývalých vykořisťovatelů a měšťáků*“) na konci 80. let.¹⁴

Podobal se ale reálný socialismus představám Marxe, Engelse a Lenina, na které se „marxisté-leninisté“ tak rádi odkazují? Představy klasiků marxismu o socialismu jsme nastínili v analýze Socialismu pro 21. století, proto již můžeme jen porovnávat. Výrobní prostředky byly nepochybně zestátněny, ale může zde být vůbec řeči o tom, že dělnická třída a pracující obecně měli nějakou politickou moc, že rozhodovali o politických a ekonomických otázkách státu? To zjevně ne. Místo polostátu dělnických rad, který by postupně s rozvojem výrobních sil odumíral, zde byla diktatura všemocného stranického a státního aparátu nad dělnickou třídou.

Popis a snaha o pochopení vad minulého režimu (z nichž ovšem vyvozují nesprávné závěry) je asi největším přínosem nestalinistické části KSČM¹⁵. „Marxisté-leninisté“ tyto vady zlehčují, přecházejí nebo popírají. To ovšem není marxistický přístup. Skuteční marxisté by bez přivíraní očí prozkoumali materiální základnu i společenskou strukturu bývalých „socialistických“ států, aby zjistili původ jejich odchylek od předpokladů Marxe, Engelse a Lenina i příčiny jejich konečného pádu.

Abychom zjistili, čím vlastně byl minulý režim, musíme se vrátit k prvnímu státu, ve kterém dělnická třída dlouhodobě zvítězila nad kapitalismem – k Sovětskému svazu. V prvních letech po revoluci si všichni vedoucí představitelé bolševické strany byli vědomi toho, že vybudovat socialismus či dokonce zachovat dělnickou vládu v zemi tak zaostalé a válkou (světovou i občanskou) poničené, jako bylo tehdejší Rusko, nebude možné bezvítězství

KSČM v uplynulých letech uspořádala několik demonstrací proti radaru. Na stranu, která si říká komunistická, tvrdí o sobě, že zastupuje zájmy pracujících, a má desetitisíce členů, je to žalostně málo. Zbylá činnost sestávala především z parlamentních hrátek s nulovým výsledkem – i to jsou důvody, proč KSČM přichází o členy i voličskou podporu.

revoluce v pokročilejších kapitalistických zemích. To bylo plně v souladu s představami Marxe a Engelse o socialismu, jako systému založenému na světových výrobních silách.

Jak ale víme, přes četné pokusy se revoluce tehdy do dalších zemí nerozšířila. Dělnický stát v Rusku zůstal osamocen a musel se potýkat s mnoha problémy. Hospodářství v troskách a všeobecný nedostatek způsobily rozšíření byrokracie, kasty určující rozdělování. Byrokratizace státního a stranického aparátu si byl vědom i Lenin a ve svých posledních pracích na ní poukazoval a snažil se proti ní bojovat.¹⁶ V tomto boji pokračoval, ovšem bezúspěšně, po Leninově smrti Trockij. Byrokratická kasta parazitující na dělnickém státu, jejímž představitelem se stal v SSSR Stalin, nakonec vyvlastnila dělnickou třídu od politické moci.¹⁷

To jistě neznamenal návrat ke kapitalismu (třeba i státnímu). Centrálním plánem řízené hospodářství rušilo působení zákona hodnoty, vlastního kapitalismu. Jednalo se tedy stále o dělnický stát, ale degenerovaný. Stát, ve kterém ekonomická základna zespolečenštěné výroby stála v rozporu se státním aparátem buržoasního typu, který bránil dalšímu postupu směrem k socialismu. Jako takový nebyl stabilním útvarem, rozpor v něm dlící se musel rozřešit buďto na jednu stranu – politickou dělnickou revolucí, která svrhne byrokracii – nebo na druhou stranu sociální kontrarevolucí, kterou se zpět k moci dostanou kapitalisté.

Po druhé světové válce došlo k rozšíření stalinismu do dalších zemí, včetně Československa. Sociální převraty v těchto zemích ovšem byly provedeny byrokratickým způsobem pod pevným vedením tamějších stalinistických stran, které nechaly nedotčený nebo i dokonce znovu vystavěly a pro své potřeby využily kapitalistický státní aparát. Hospodářství a systém vlády pak byl po svržení kapitalismu organizované podle vzoru Sovětského svazu. I v Československu, kde na tu dobu hrály masy na únorovém převratu a částečně i po něm výjimečnou úlohu, byla dělnická třída skrze KSČ a Revoluční odborové hnutí omezována jen na kroky, které vyžadoval Kreml.¹⁸

Nacionalismus – pozůstatek stalinismu

S hodnocením minulého režimu v podání stalinistů nemohou revoluční marxisté souhlasit. Je praktická politika, kterou nabízejí, lepší? Předně je třeba říct, že konkrétních návrhů bývá v dokumentech „marxisticko-leninistického“ proudu pomálu. Obvykle se v nich kromě obhajoby minulého režimu dočteme množství radikálně znějících obecných argumentů, se kterými by se někdy na první pohled dalo i souhlasit. Výjimku tvoří již zmíněný článek *Taktika a strategie KSČM v XXI. století*. V něm vidíme dva hlavní rysy stalinistické politiky.

Tím prvním je lpění na národní suverenitě a obhajoba národního státu. Dočteme se zde

mimo jiné o odporu proti hlavnímu cíli „*vítěze globalizovaného stádia kapitalismu – realizovat globální, celosvětově sjatou kapitalistickou integraci světa, porušením a zrušením nejen suverénní svébytnosti národů a civilizací, ale i zrušením samotné existence národů a civilizací...*“ a o kus dál: „*Za prvé, komunistické a dělnické strany musí stát v prvních řadách bojovníků za ohrožovanou ztrátu národní suverenity a existence našeho národa a národů světa.*“¹⁹

Tento rys politiky mají stalinisté do určité míry společný s oficiálním vedením KSČM a umožňuje jim spolupráci s krajně nacionalistickými a panslavistickými organizacemi jako je Klub českého pohraničí či nebo Slovanský výbor ČR. O politiku, kterou by měla prosazovat strana dělnické třídy, se ale nejedná. Již v Komunistickém manifestu Marx s Engelsem napsali, že „*proletáři nemají vlasti*“, a na tom se od té doby pranic nezměnilo. Zájmy např. českého dělníka a českého kapitalisty jsou stále diametrálně odlišné, respektive vůči sobě stojí v protikladu. Na to by komunisté neměli zapomínat ani při naprosto oprávněné podpoře národně osvobozeneckých, antiimperialistických bojů.

Nacionalismus stalinistů má svůj původ ve Stalinově teorii „socialismu v jedné zemi“, která byla vytvořena, aby obhájila odklon stalinistické byrokracie od šíření revoluce ve světě a podřízení komunistických stran mimo SSSR jejím zájmům. Tedy udržení relativně přátelských styků SSSR s kapitalistickými státy, aby se zabránilo jejich ozbrojené intervenci, a zároveň zabránění vítězství skutečné proletářské revoluce v zahraničí, neboť ta by oněm přátelským stykům rozhodně nepomohla a zároveň by mohla destabilizovat jejich postavení v samotném SSSR. Proti dopadům teorie socialismu v jedné zemi je třeba bojovat a místo ní důsledně prosazovat společný boj dělnické třídy všech zemí.

Lidově demokratická revoluce

Právě „*ohrožením obecných hodnot všelidského charakteru zemí, národů a civilizací*“ způsobeném globalizací, spolu s „*existující skepsí a deziluzí, útlumem a roztříštěností mezinárodního dělnického a komunistického hnutí*“ a nerovnoměrným vývojem zemí třetího světa obhajují stalinisté další rys své politiky – sociální lidově demokratickou revoluci jako taktický cíl, který musí být splněn před začátkem boje za cíl strategický – socialismus.²⁰ Tento návrh se může zdát jako rozumný, při bližším zkoumání však se však ukazuje být tím, co „marxisticko-leninistický“ proud převádí od revoluční rétoriky k reformistické praxi.

Boj za „novou“ lidovou demokracii, ve kterém se spojí „*boj na obranu demokracie s bojem za národ a socialismus*“ [už to je jeden velký protimluv]²¹, je jen radikálnější vypadajícím pokračovatelem dělení programu na minimální (reformy v rámci kapitalismu) a maximální (socialistický cíl). Říká totiž, že by pracující měli nejprve bojovat ve svazu s lidovými

vrstvami a často i částí národní buržoasie za sice lepší demokracii, ale stále ještě založenou na kapitalistickém výrobním způsobu. Teprve až se dosáhne tohoto cíle, může se přistoupit k boji za socialismus. Této teorii se říká teorie stádií a v arzenálu stalinistů je už dlouho.

Vznikla jako prostředek, kterým se stalinistická byrokracie snažila, ať už vědomě nebo ne, zabránit revolucím v dalších státech, a tak udržet status quo v Sovětském svazu a tím i svá privilegia. Pod záminkou společných zájmů s rolnictvem, maloburžoasií a částí národní buržoasie v antiimperialistických bojích v polokoloniálních nebo koloniálních zemích, radili i nařizovali stalinisté skrze Kominternu komunistickým stranám v těchto státech, aby se v rozhodujících chvílích vzdaly nezávislé politiky a často i organizace. Podřít se měly právě buržoasním stranám v konfliktu s imperialismem.

Tato politika, mezi jejíž tvůrce patřil i roku 1923 do komunistické strany přijatý menševik Martynov, byla poprvé použita v čínské revoluci v letech 1925-27 s katastrofálními důsledky pro tamější dělnické hnutí. Komunistická strana Číny byla v rámci koalice čtyř tříd podřízena buržoasně nacionalistickému Kuomintangu, protože dokud buržoasie vede revoluční boj s imperialismem, musí se prý doma pozastavit třídní boj, jinak by to mohlo hnutí uškodit. Dělnické a rolnické hnutí tak zůstalo beze zbraně proti nacionalistické vládě Kuomintangu, která na územích pod svou kontrolou postavila KS a odbory do ilegality, potlačovala boje chudých rolníků za půdu a poté, co zkonsolidovala svoji moc, přikročila i k masakrům komunistických dělníků (12. 4. 1927 v Šanghaji).

Od té doby se teorie stádií a její nutný důsledek – lidová fronta s kapitalistickými stranami ve vládě – stala osudnou mnoha revolučním hnutím. Naposledy se tak stalo v Nepálu, kde jímá oisté používají kospravedlnění svého podílu na vytvoření kapitalistické demokracie po antimonarchistické revoluci.

Vidíme tedy, že „marxisté-leninisté“, nebo lépe řečeno stalinisté, revoluční alternativu k současnému vedení KSČM nepředstavují. Zprv, jejich cílem je návrat nebo znovuvyvoření minulého režimu, který, jak už teď víme, nebyl socialismem, ale výsledkem degenerace dělnického státu v důsledku osamocení a nízké úrovně výrobních sil. Nejedná se tedy o nic, o co by revoluční marxisté měli usilovat. Co se praktické politiky týče, přebírají stalinisté základní rysy politiky, jejímž používáním se byrokratická kasta v degenerovaných dělnických státech snažila bránit revolucím v zahraničí a zachovat tak svoji existenci. V současných podmínkách by tato politika nebyla ničím jiným než další verzí reformismu.

REVOLUČNÍ STRANA

Aby se pracující byli schopni účinně bránit proti útokům ze strany zaměstnavatelů – kapitalistů – od úrovně jednotlivých podniků po celostátní (jako jsou současné vládní reformy) až mezinárodní, neboť i kapitalisté jsou organizováni mezinárodně (stačí se podívat na nadnárodní společnosti nebo různé finanční instituce), potřebují k tomu svoji organizaci. Organizovanost je nejdůležitější zbraň dělnické třídy – umožňuje jí vystupovat jako společenská síla. Bez ní není možná obrana výtvořitelů pracujících ani snaha dosáhnout nových a už vůbec ne boj za překonání kapitalismu socialismem. Odborová organizace, která se objevuje živelně a jejímž účelem je boj za ekonomické požadavky, je sice nezbytná, sama o sobě však nestačí. Kapitalisté nemají pouze ekonomickou moc, které je třeba čelit, ale i moc politickou. Na jejich straně je státní aparát a vlády jsou jim ekonomicky zavázány, a tudíž plní jejich příkazy. Proto pracující potřebují kromě ekonomické organizace i svoji organizaci politickou – stranu, která by vedla jejich boj.

Tato strana by měla za svůj přijmout program marxismu, který jediný poskytuje řešení pro problémy, kterým čelí pracující za kapitalismu, a ukazuje cestu, jak bojovat za socialismus. Měla by být tedy revoluční. Její program by měl mít, jak jsme už psali výše, podobu programu přechodných požadavků, aby v boji za bezprostřední požadavky organizovala pracující a ukazovala jim zároveň nutnost překonání kapitalismu. Aby byla schopná pružně reagovat na měnící se podmínky a zároveň byla co nejakceschopnější, musí kombinovat co největší demokracii při rozhodování s jednotou a disciplínou v akci, musí být tedy organizovaná na základě demokratického centralismu.

Nutnost revoluční strany se stává tím akutnější, jak se světové hospodářství pomalu noří do krize. S krizí přichází snaha kapitalistů přenést náklady na ní na bedra pracujících prostřednictvím masové nezaměstnanosti či škrťů v sociální sféře, zvyšování rozporů mezi jednotlivými kapitalistickými velmocemi, jak se snaží hodit ztráty jedna na druhou a obecně období velkých sociálních střetů. To může přinést dělnické třídě řadu příležitostí. Ale bez správného vedení budou promarněny a dělnická třída utrpí historickou porážku, která zbrzdí dělnické hnutí na mnoho let. To nesmíme dopustit.

Je nějaká možnost, že by se v tuto revoluční stranu mohla přeměnit KSČM? V tomto článku jsme viděli, že KSČM již dávno překročila hranici mezi revolucí a reformou ve směru reformy. V novodobé historii ČR (po roce 1989) byla dokonce vždy reformistická. Nyní se její vedení snaží dát reformistické praxi i teoretický základ. Stalinisté, argumentující proti němu, také nejsou nositeli onoho revolučního praporu. Kromě toho když vezmeme v potaz členskou základnu KSČM, není vznik nějaké organizované levicové opozice vůči současnému vedení moc pravděpodobný. Proto pokud se v nadcházejícím období objeví v ČR iniciativa za vytvoření nové dělnické strany, bude to s největší pravděpodobností mimo KSČM.

Socialistická organizace pracujících usiluje o vytvoření nové revoluční dělnické strany v ČR a spolu s mezinárodní organizací, které je součástí, o vytvoření Páté internacionály – světové strany socialistické revoluce. Pokud si také uvědomujete nutnost samostatné organizace dělnické třídy, přidejte se k nám.

Poznámky:

1) Viz např. Článek: Denně přicházíme o 16 komunistů, zjistil Ústřední výbor. idnes.cz. 7.5.2008. cit. [2008-11-1] (<http://zpravy.idnes.cz/denne-prichazime-o-sestnact-komunistu-zjistil-ustredni-vybor-pby/>)

- domaci.asp?c=A080507_160425_domaci_ban)
- 2) Dlouhodobý program KSČM „Naděje pro ČR, (=http://www.kscm.cz/index.asp?thema=2679&category=)
- 3) Volby do Evropského parlamentu konané na území České republiky ve dnech 11.-12.06.2004 volby.cz. Cit [15.11.2008]. (<http://www.volby.cz/pls/ep2004/ep11?xjazyk=CZ>)
- 4) Volby do Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky konané ve dnech 2.-3.6.2006. Výsledky hlasování. volby.cz. cit [15.11.2008]. (<http://www.volby.cz/pls/ps2006/ps2?xjazyk=CZ>)
- 5) Teoreticko-analytické pracoviště ÚV KSČM, Socialismus pro 21. století, 1. východiska
- 6) Teoreticko-analytické pracoviště ÚV KSČM, Socialismus pro 21. století, 8. vstup na cestu k socialismu
- 7) „V podstatě bude zastupitelská demokracie, při všech svých známých nedostatcích, i za socialismu hlavní formou vlády.“ Teoreticko-analytické pracoviště ÚV KSČM, Socialismus pro 21. století, 5. Politický systém socialistické společnosti
- 8) Pro podrobnější seznámení s marxistickými názory na ekonomiku za socialismu doporučujeme článek od Keitha Harveyho: Plánování budoucnosti, který vyšel v Revolučním marxismu č. 13
- 9) „Tržní vztahy, ekonomické řízení a prvky ekonomické demokracie pomohou překonat nedokonalost zespolečenštění spojenou s byrokratismem někdejšího centrálně direktivního systému.“ Teoreticko-analytické pracoviště ÚV KSČM, Socialismus pro 21. století, 3. Ekonomické vztahy
- 10) Teoreticko-analytické pracoviště ÚV KSČM, Socialismus pro 21. století, 8. vstup na cestu k socialismu
- 11) Teoreticko-analytické pracoviště ÚV KSČM, Socialismus pro 21. století, 9. Hlavní rysy socialistické společnosti
- 12) Viz DIALOG – OTÁZKY – ODPOVĚDI číslo 242, str. 2
- 13) Novotný, Z. K současné politice KSČM. v DIALOG – OTÁZKY – ODPOVĚDI číslo 242
- 14) Všechny citace v tomto odstavci z článku Pevně na pozici marxismu-leninismu v DIALOG – OTÁZKY – ODPOVĚDI číslo 242
- 15) Viz například Heller, J., Neužil, Fr. A kol. Bojíte se socialismu?. Příbram, Periskop, 2007, 1. část: Minulost
- 16) Viz například Leninův článek Raději méně, ale lépe nebo referát na IV. Kongresu Kominterny Pět let ruské revoluce a perspektivy světové revoluce ve V. I. Lenin Spisy svazek 33. Praha 1955. str. 486-502 a 416-430
- 17) Podrobněji Zrozená revoluce
- 18) Podrobněji o poválečném vývoji v Československu viz Bláha, L. Československo 1945-1948: Byrokratická revoluce a kontrarevoluce. v Revoluční marxismus č. 5
- 19) Dvořák, A. Taktika a strategie KSČM v XXI. století. v DIALOG – OTÁZKY – ODPOVĚDI číslo 241 a 242
- 20) Dvořák, A. Taktika a strategie KSČM v XXI. století. v DIALOG – OTÁZKY – ODPOVĚDI číslo 241 a 242
- 21) Dvořák, A. Taktika a strategie KSČM v XXI. století. v DIALOG – OTÁZKY – ODPOVĚDI číslo 241 a 242

Recenze: Heller, Neužil a kol.:

Bojíte se socialismu?

(vydalo nakladatelství Periskop Příbram v roce 2007)

Kniha *Bojíte se socialismu?* je jednou z mála prací hlásící se k marxismu, kterou můžeme nalézt na pultech českých knihkupectví. Autoři, patřící k nestalinistické levici kolem a v KSČM, si v ní dali za cíl přispět k vypracování modelu socialistické společnosti a cesty k jejímu utváření. Představují v ní svůj celkový pohled na přechod od kapitalismu k socialismu – od analýzy charakteru minulého režimu přes rozbor současného kapitalismu, na jehož základě navrhuje cesty přechodu k socialismu, po nástin základních rysů budoucího socialismu. Nakolik jsou jejich základní návrhy uplatnitelné ve skutečnosti a nakolik se shodují s názory klasiků marxismu se pokusíme krátce nastínit v této recenzi.

Minulost: Protosocialismus

V první části, zabývající se společností před rokem 1989, najdeme dobré pasáže popisující nedostatky minulého režimu, a to jak se odlišoval od představ klasiků o socialismu. Heller (který tuto část vypracoval) ukazuje, jak byli dělníci vyloučeni z rozhodování a vládl byrokratický státní a stranický aparát.¹ To způsobilo odcizení pracujících od režimu a obtíž

s hospodářským rozvojem, především intenzivním. Byrokratické plánování také nebylo schopné dostatečně uspokojit potřeby lidí. Při popisu zhroutilí „reálného socialismu“ se Heller vyrovnává s názorem stalinistů, že se tak stalo zradou vedení strany, a ukazuje na příčiny v rozporech samotného systému. Nezapomíná ani na to, že pro masy protestujících v listopadu 1989 nebyl současný kapitalismus tím, za co bojovali.

Problémy ovšem nastávají, když se Heller pouští do obecnější analýzy minulého režimu, který nazývá protosocialismem. Ten považuje sice za „odbočení z hlavní linie dějinného vývoje“², ale zároveň říká, že je „geneticky součástí vývoje socialismu“³. Protosocialismus byl podle něj „od počátku zatížen vážnými systémovými vadami“, a to kvůli nízké úrovni výrobních sil, za které se vyvinul.⁴ Z toho pak uzavírá, že řídicí aparát tvořil novou vládnoucí třídou.

Stalinistické státy vzniklé po druhé světové válce, které byly již od počátku tvořeny podle vzoru SSSR, skutečně byly od počátku zatíženy systémovými vadami. Je třeba od nich odlišovat samotný SSSR, který se

vyvíjel zcela odlišně. Sovětské Rusko vzniklo jako zdravý dělnický stát a až v důsledku těžkých podmínek – zaostalosti znásobené dlouhými roky světové i občanské války a izolovanosti – zdegenerovalo. V důsledku zaostalosti a izolovanosti se v něm vytvořila silná vrstva byrokratů, dohlížející na rozdělování. Ostatně, vybudování socialismu v sovětském Rusku bez toho, že by bylo podpořeno revolucí v ostatních státech, do roku 1924 vylučovali i vedoucí představitelé bolševické strany.

Vládnoucí byrokracii v tomto případě nemůžeme nazývat třídou. Není ničím, co by se zákonitě muselo vyvinout po vítězné dělnické revoluci a bylo integrální součástí společenských výrobních vztahů v dělnickém státě, ale spíše škodlivým výrůstkem v důsledku nepříznivých podmínek.⁵

Heller ze situace ve stalinistických státech vyvozuje, že vznik protosocialismu je po jednorázové proletářské revoluci více než pravděpodobný kvůli stále existující dělbě práce (viz pozn. 4). To tvoří jeden ze základů teorie přechodu k socialismu představované v této knize. V silách kapitalismu ovšem není, aby Hellerem popisovanou dělbou práce překonal. K tomu však může dojít až po revoluci, po odstranění výroby pro zisk a zavedení demokratického plánování, jak to předvídal i Marx.⁶

Současnost: postupný přechod k socialismu

V části, která pojednává o stavu současného kapitalismu, opět najdeme vcelku správný popis současného kapitalismu a jeho rozporů. Mírným nedostatkem je snad jen chápání globalizace jako specifického stádia kapitalismu (následujícího po imperialismu), místo aby byla chápána jako jedno z období v epoše imperialismu.⁷ Podstatnější problémy ale objevíme v pokusu zmodernizovat Marxovu teorii hodnoty na základě nových rysů kapitalismu.

V kapitole, která o tom pojednává⁸, tvrdí František Neužil, že s nástupem vědeckotechnické revoluce se povaha kapitalismu změnila. Kvůli vytěšňování stále většího počtu dělníků z výroby zlepšováním strojů se rozvinul „průmysl rozvoje lidských schopností“ a vznikl kapitál investující do vzdělání, „kognitariární kapitál“, a „kognitariární proletariát“, vědeckí pracovníci zaměstnaní v kapitalistických podnicích – tvořící tomuto kapitálu „kognitariární zisk“. Jelikož vědeckí pracovníci nejsou při práci tolik závislí na poskytování pracovních prostředků od zaměstnavatele jako průmysloví dělníci, musí si je kapitalista k podnikům něčím připoutat. Tím něčím je zaměstnanecká spoluúčasť, a tak se vytvářejí zárodky třídy samosprávných vlastníků.

Zmíněný „kognitariární zisk“ se ale dá bez problémů vysvětlit skutečnostmi, které byly známy už Marxovi, v kombinaci se změnami, které v kapitalismu nastaly s monopolizací kapitálu. Dodatečný zisk, který nese kapitalistovi kognitariát, je způsoben rozdílem mezi jednoduchou a složitou prací či zlepšením daného výrobního procesu nad společensky průměrnou úroveň. Dlouhodobější udržení výhody lepšího postupu je třeba připsat na vrub pokročilé koncentraci kapitálu – monopolům, které nedávají výsledky práce svých vědců k dispozici společnosti. Příklad zmiňovaný v knize – výroba CD s programy, které se prodávají za mnohem vyšší ceny, než by odpovídalo práci vynaložené na výrobu CD a jeho vypálení, je klasickým případem monopolní ceny.

Co se způsobu přechodu k socialismu týče, zdůrazňují autoři na základě zkušeností s „protosocialismem“ a svého pohledu na úlohu kognitariátu⁹ možnost a žádoucnost pokojného přechodu. Pro „kultivovaný“ průběh revoluce u nich mluví to, že to bude dělnická revoluce, jejímž cílem bude beztřídní společnost. Zapomínají ale, že tato revoluce bude ještě překonávat společnost třídní a že se současná vládnoucí třída svých výsad nevzdá bez boje.

Je třeba zmínit, že v některých pasážích připouštějí možnost násilného průběhu, ať už v podobě „excesů“ vládnoucí třídy či oprávněných výbuchů vzteku vykořisťovaných. Myslí si však, že to je možné překonat převahou pokrokových sil v demokratických institucích jak v rámci jednotlivých států, tak mezinárodně (v rámci OSN).¹⁰ Socialismus by pak jako režim demokratičtější a ekonomicky efektivnější překonal kapitalismus v demokratické soutěži. Ovšem představa, že se velení ozbrojených složek kapitalistického státu, nemluvě o různých soukromých jednotkách kapitalistů, podřídí rozkazům parlamentů se socialistickou většinou, když bude třídní panství kapitálu v ohrožení, je veskrze naivní a zkušenostmi z dějin mnohokrát vyvrácená.

Budoucnost: Socialismus podle Hellaera a spol.

Nástinu rysů socialismu podle autorů *Bojíte se socialismu?* se budeme věnovat jen zběžně, jelikož vcelku odrážejí jejich pohled na přechod

k socialismu a současný kapitalismus. V ekonomické oblasti zde najdeme různé formy vlastnictví, od soukromého po společenské a růst úlohy vědců a manažerů. Samosprávný sektor překoná soukromovlastnický v hospodářské soutěži. Nedostatky byrokratického plánování za protosocialismu jsou zde řešeny zaváděním tržních mechanismů, místo aby byla zdůrazňována demokratizace plánování a zapojení pracujících do rozhodování o plánu. Co se politického systému týče, dočkáme se zlepšeného parlamentarismu. Formy politické moci vytvářené pracujícími v minulých revolucích – pařížská komuna, sověty – jsou zde opomenuty.

Významným prvkem, který chtějí autoři *Bojíte se socialismu?* zavést jak při přechodu k socialismu, tak i v něm pro zajištění vzdělávacího, penzijního, zdravotnického atd. systému, jsou samosprávné fondy. Ty jsou příkladem snahy autorů zamezit nedostatkům byrokratického řízení tržními mechanismy. Nevědomky jimi však (zvláště v případě vzdělávacího systému, kde navrhuji studentské půjčky) otevírají dveře pokusům pokusům kapitalistických vlád pustit soukromý kapitál do veřejných služeb.

Kniha *Bojíte se socialismu?* představuje ucelený výklad názorů levého křídla nestalinistických teoretiků KSČM o socialismu a cestě k němu. Tato koncepce se pak (s mírnými změnami) nachází v dokumentech předkládaných Teoreticko-analytickým pracovištěm ÚV KSČM. Proto je *Bojíte se socialismu?* užitečná pro ty, kteří se chtějí seznámit s teoretickými základy nestalinistické části KSČM. Bližší seznámení s marxismem v ní však nehledejte.

Poznámky:

1) „Dělník – i jako člen KSČ – brzy poznal, že také ve straně rozhodují privilegované vrstvy řídicího aparátu, ke kterému se navíc přidával aparát stranický.“ Heller, J., Neužil, Fr. et al. *Bojíte se socialismu?* Příbram: Periskop 2007. str. 21

2) *ibid.* str. 18

3) *ibid.* str. 17

4) „Vždyt skutečně, co mohla změnit na způsobu přivlastňování živé i mrtvé společenské práce pouhá politická revoluce za podmínky, kdy výrobní síly nepřesahovaly úroveň mechanizované průmyslové či zemědělské výroby, kdy ve společnosti existovala dělba na práci duševní a fyzickou, zemědělskou a průmyslovou, řídicí a řízenou, výrobní a nevýrobní, monotónní a tvořivou atd.“ *ibid.* str. 19

5) *Více o charakteru např. Trockij, L. Třídní povaha sovětského státu. Česky vyšlo v Revolučním marxismu č. 9*

6) Viz Marx, K. *Kritika gothajského programu v Marx, K., Engels, B. Vybrané spisy ve dvou svazcích, svazek II. Praha: Svoboda 1950. str. 18-20*

7) *To je ovšem běžný omyl a jeho zastánci musejí být nyní, když se s nástupem hospodářské krize období globalizace blíží ke konci, celkem zmateni.*

8) 4. kapitola: Všeobecná práce – hrobař kapitalismu

9) „Objektivně se uchází o postavení nového jádra dělnické třídy a perspektivního nositele její historické mise.“ Heller, Neužil et al., *op. cit.*, str. 100

10) 5. kapitola: Možné cesty změny vznikající v soudobém světě, podkapitola Možné etapy v procesu změn

POKROK versus PŘÍRODA?

Může marxistická teorie a třídní boj odvrátit environmentální katastrofu?

„Musí vést pokrok lidstva ke zničení životního prostředí? Práce klasického marxismu jsou často obviňovány ze ztotožňování pokroku s nepřetržitým chodem průmyslu a výroby bez ohledu na důsledky pro životní prostředí.“

„Jak ukazuje Luke Cooper, tento častý předpoklad snad nemůže být chybnější. Marxismus nejen vysvětluje příčinu současné ekologické krize, ale ukazuje také, jak ji dělnický třídní boj může překonat.“

„Harmonický vztah s naším přirozeným prostředím a rozvoj, který potřebujeme k boji s chudobou ve světě, je zcela možný i nutný. Znamená však svržení globálního kapitalismu.“

Na podzim roku 2006 se na první stránce britského deníku The Independent objevil titul „Krise ekologického dluhu země“. Novinář Martin Hickman zveřejnil výzkum ukazující, že míra nadměrné spotřeby orné půdy, lesů, ryb, vzduchu a energie lidmi dosáhla 23%. Stejně jako u jednotlivce, který si žije nad poměry a dluh na jeho kreditní kartě roste, souhrnná celková úroveň „dluhu“, který lidstvo „dluží“ světu přírody, znamená, že škoda na životním prostředí je větší, než by i ta nejprísnejší opatření mohla překonat.¹

Škody způsobené ekosystému v důsledku spalování fosilních paliv, na které poukazuje tolik zpráv, jsou nejnaléhavější otázkou životního prostředí. Jejich následky zahrnují tající ledovce ohrožující oblasti s nadmořskou výškou pod úrovní hladiny moře, rostoucí dezertifikaci (rozpínání pouští) a tání permafrostu v arktické tundře, znečišťování vodních zdrojů a rostoucí počet extrémních projevů počasí ohrožujících životy a domovy milionů lidí.²

Změna klimatu není jedinou hrozbou životnímu prostředí způsobenou lidskou činností. Každým rokem mizí asi 13 milionů hektarů lesů, především tropických deštných lesů, domova té nejšířší škály druhů. Degradace mořských ekosystémů a nadměrné rybaření vedou k hroucení zásob ryb.³

Na setkání ve Washingtonu v únoru roku 2007 se jednoduše dohodlo nenechat množství CO₂ v atmosféře vzrůst nad 450 až 550 částic na milion. V roce 2005 byla úroveň CO₂ jen 379 částic na milion – světoví vůdci tedy nechali prostor pro ohromující 45% nárůst!⁴ Na nedávné konferenci o klimatických změnách na Bali, sponzorované OSN, dosaženo dohody o závazném stropu pro emise. Navzdory tomu měl britský premiér Gordon Brown tu drzost popsat dohodu, která nebyla ničím víc než pouhým slibem pokračovat v diskusi o této otázce po další dva roky, jako „historickou“.⁵ Když necháme stranou toto směšné přehánění, dává nám konference na Bali velmi jasný doklad

toho, jak rozporuplnou se politická otázka ničení životního prostředí stala. Bezpříkladně se uznává – i mezi politickým establishmentem a nejvyššími vrstvami buržoazní společnosti – že pokud mají být nastíněné katastrofické scénáře odvráceny, je třeba okamžité akce proti klimatickým změnám. Ale vlády a korporace, spíše než aby zavedly přiměřená opatření, pokračují v té samé politice, jakou dělaly dosud, pouze k ní nyní připojují zavádějící pseudoekologickou mluvu.

Nikdy tedy nebylo důležitější doba na to se ptát, co způsobuje zhoršování životního prostředí. Nevyslovená domněnka v ekologické mluvě používané nyní vrcholnými politiky je, že určité technické úpravy a omezená státní regulace tržního hospodářství budou k vyřešení tohoto problému stačit. Zkrátka tvrdí, že na tržním hospodářství jako takovém není nic ekologicky ničivého. To by nás ale nemělo překvapit, jelikož neoliberalní ideologie zachází až tak daleko, že říká, že trh je „přirozený“ jev – a domnívá se, že společnost nemůže být organizována jiným způsobem. Tím klasická liberální teorie nejen tvrdí, že vztahy mezi lidmi jsou nevyhnutelně tržními vztahy, ale také, že trh je jediným prostředkem, kterým se dá řídit interakce lidstva s přírodou. Pokud mají být takové domněnky vyvráceny, pak musí člověk očividně přejít k od základu odlišnému chápání vztahu člověka k přírodě. Proti teorii „přirozených“ zákonů musí člověk trvat na tom, že se vztah mezi lidským druhem a přírodou v čase měnil a vyvíjel. Jen když pochopíme, jak tato změna a vývoj probíhají, zanalyzujeme moderní kapitalismus a jeho antieologické imperativy v tomto kontextu, budeme schopni vyvinout teorii moderního ničení životního prostředí, tj. teorii, která vysvětluje jeho příčiny, může předkládat předpovědi (a varování) pro další vývoj a ukazuje politickou strategii potřebnou k řešení krize.

Navzdory tomu, co si myslí mnozí kritikové (viz box 1), může být teorie moderního ničení životního prostředí vyvinuta na základě Marxovy a Engelsovy metody a přístupu keologii, která byla v nedávné době vysvětlena a rozvinuta marxistickými akademiky Paulem Burkettem a Johnem Bellamy Fosterem. Je důležité nejprve tuto metodologii a přístup, které mají několik navzájem propojených prvků, shrnout:

- Musí být důsledně společenské a materialistické.
- Musí být založeny na pojetí, že totalita vzájemných vztahů mezi lidstvem a přírodou je více než jen součet jejich částí, tj. musí být holistické.

- Musí uznávat ústřední úlohu práce v lidské výměně s přírodou.
- Musí to být dialektický, pronikavý přístup k přírodním i společenským dějinám.
- Musí chápat historickou, společenskou specifikaci výměny mezi lidstvem a přírodou.
- Musí chápat úlohu přírody ve výrobě bohatství.

To nám umožní vidět kapitalismus v širší historické perspektivě protikladného a rozporuplného vývoje lidského druhu a také nám poskytne gnoseologickou základnu a metodu analýzy pro specifické studium kapitalismu a přírody, které pak podnikneme.

Budeme tvrdit, že Marx nám poskytuje nejen společenskou kritiku kapitalismu, ale také základ pro jeho ekologickou kritiku. Na té nejabstraktnější, obecné úrovni nám ukazuje, jak výroba pro zisk, která spočívá na vykořisťování námezdní práce, odcizuje lidstvo od světa přírody. Současně Marx analyzou akumulace kapitálu odhaluje, že kapitalista se neustále snaží snížit dobu obratu a oběhu kapitálu. Jak uvidíme, toto pojetí vysvětluje zničující účinky kapitálu na organizaci městského prostředí, výrobu energie, dopravní systém i mnoha dalších věcí. Marxova teorie ukazuje, jak se kapitál během svého vývoje snaží porazit samotné zákony prostoru a času. Horečnaté sledování tohoto nemožného cíle nemůže mít pro lidstvo a jeho přírodní prostředí jiné než ničivé následky.

PŘÍRODA A HISTORICKÝ MATERIALISMUS

V pochopení vztahu mezi lidstvem a přírodou musí být naším výchozím stanoviskem materialismus: prosté tvrzení, že svět lze vysvětlit podle fyzické hmoty a jejího pohybu. Marx se stal materialistou ve 40. letech 19. století jako student a svou doktorskou disertaci napsal o klasickém řeckém materialistovi Epikurovi (341-270 př. n. l.). Materialistický předpoklad, který Marx s Epikurem a také s francouzskými materialisty 18. století sdílel, byl, že se věda a politika musí obejít bez boha a dalších bytostí z jiného světa jako prostředku k vysvětlování fungování objektivní reality. Jak to vyjádřil Marx, na rozdíl od idealistické filosofie, která „sestupuje z nebe na zem“, musíme „stoupat od země k nebi“. Při bližším vysvětlení řekl: „Nevychází se tu z toho, co lidé říkají, co se domnívají, co si představují... Vychází se ze skutečně činných lidí a z jejich skutečného životního procesu se také vykládá vývoj ideologických odrazů a ozvuků tohoto životního procesu.“⁶

Podle Marxe tedy měla být radikální, materialistická a zkoumající teorie používána jako zbraň, pomocí které budou rozptýleny běžné mýty a domněnky převládající ideologie – „ideologické odrazy a ozvuky“⁷ třídní struktury společnosti. Podle Marxe se mohou přírodní a společenské vědy dobrat pravdivých, ověřitelných závěrů týkajících se reality jediné odkazem na skutečné materiální podmínky života. Všechna tvrzení o světě tedy musí být prověřována v porovnání se skutečnou, praktickou zkušeností lidského života. Tato metoda se nestaví jen náboženským nárokům na pravdu, ale také rozvíjení logicky dokonalých systémů vysvětlování, které se neodkazují na skutečný, empiricky pozorovatelný svět. To, říkal Marx, musí být výchozím bodem všech společenských věd. Na úvodních stránkách Německé ideologie to shrnuje následovně:

„Prvním předpokladem veškerých dějin lidstva je ovšem existence živých lidských individuí. Předně je tedy třeba zjistit, jak jsou tato individua tělesně uzpůsobena a jaký je jejich vztah k ostatní přírodě... Veškerý dějepis musí vždy vycházet z těchto přirozených základů a z toho, jak je lidé svou činností v průběhu dějin měnili.“⁸

Marxovým výchozím bodem je tedy tělesná stavba⁹ jednotlivců a jejich vztah k přírodnímu prostředí. Pojem „tělesná stavba“ je poučný, jelikož zahrnuje vnitřní sociální vztahy lidské společnosti i prostor, ve kterém se tyto společenské styky dějí, tj. přírodní prostředí. Podle Marxe tedy musí být společenské a materiální spojeno, holistickým přístupem, v jedno. Proto Marx kritizoval ty, kteří mluvili o „protikladech v přírodě a v dějinách“¹⁰, jako by to byly dvě od sebe oddělené „věci“ a „jako by člověk neměl vždy co dělat s historickou přírodou a přirozenou historií.“¹¹ Marx říkal, že tento protiklad vyjímá vztah člověka k přírodě z dějin.¹²

V těchto tvrzeních Marx naznačuje metodologický přístup, který zahrnuje jak materiální, tak sociální určení vztahu mezi člověkem a přírodou. Lidská výroba vyžaduje výměnu látek s přírodou a vždy na sebe bere určitý společenský charakter, tj. je vykonávána v rámci určitých společenských vztahů. V jistém bodě dějin lidstva se v důsledku vývoje určité společenské dělby práce stanou tyto vztahy třídními vztahy, to znamená, že jsou založeny na vykořisťování přímých výrobců menšinou vykořisťovatelů. To nicméně umožňuje rozvoj porozumění přírodě a přírodním silám. Ale tím, že to umožňuje růst společnosti, se vytvářejí společenské síly pro vývoj nových výrobních prostředků, a tedy i nové společenské dělby práce. Zkrátka, nemůžeme pochopit stále se měnící vztah mezi lidstvem a přírodou, jak se vyvíjel v čase, pokud nevezmeme v úvahu sociální, třídní strukturu lidské společnosti a způsob, jak její změny ovlivňují lidskou výměnu s přírodou.¹³ Jak vysvětluje Paul Burkett, socioekologická analýza musí být „důsledně společenská a materialistická“, musí tedy zacházet se „vztahem mezi lidmi a přírodou jako se vztahem zprostředkovaným společensky historicky specifickým způsobem“ a současně musí také zkoumat „materiální obsah těchto forem jako omezený přirozenými podmínkami lidské výroby a evoluce“¹⁴. Burkett říká, že se tímto způsobem můžeme vyvarovat dvou chyb – sociálního konstruktivismu, při kterém dochází k přehlížení materiálního obsahu společenských vztahů, a hrubého

mechanického materialismu, který považuje společenskou realitu za předurčenou přírodou.¹⁵

Tento poslední bod měl pro Marxe zvláštní význam. Jak je dobře známo, kritizoval klasický materialismus za to, že do materialistického systému nezahrnuje pojem lidského působení – „subjektivní prvek“ – a uznával, že Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831), velký německý idealistický filosof, to rozvinul především ve své dialektice.¹⁶ Tady přichází na scénu vliv antideterministického filosofa Epikura na Marxe. Epikuros předvídatě vyzoroval, že se realita skládá z nekonečného množství neměnných atomů, jejichž vlastností je pohyb, kterým mohou být spojovány, a tvořit tak tělesa.¹⁷ Od ostatních klasických řeckých atomistů se lišil tím, že tvrdil, že tyto pohyby jsou nahodilé a možné. Tímto postřehem položil Epikuros materialistický základ názoru, že změna, pohyb a nahodilost jsou vlastní samotné podstatě hmoty.

V tomto ohledu se epikurejský systém považuje za neredukcionistický, protože jak vysvětluje John Bellamy Foster, pro Epikura „neexistoval determinismus či esencialismus ... protože takové případy náležely do oblasti náhody (nahodilosti)“.¹⁸ To vedlo Epikura k nedeterministickému hodnocení úlohy subjektu, které značně odlišuje jeho přístup od ostatních mechanických materialismů, například těch založených na newtonovské vědě. Epikuros dále spojoval silný důraz na vnímání, empirický svět s poznáním úlohy rozumu při jeho vykládání.¹⁹

I přes tyto klady tvrdil Marx, že problémem epikurejského systému je to, že převrátil pojetí atomu v abstraktní, jednostranné a konečně zkrslující absolutno.²⁰ Marx souhlasil s Hegelem, že tím, že takto viděl realitu jednoduše atomizovanou, Epikuros chybně negoval vnitřně propojenou stránku skutečnosti s její jednotou a všeobecností.²¹ Epikuros měl pravdu jen v té míře, ve které tvrdil, že hmota o sobě může obsahovat pohyb a vyvolávat změnu, což také umožňuje její evoluční vývoj. Problémem nicméně zůstalo, že jeho teorie nepřipouštěla vědomí v hmotě, a tudíž nemohla vysvětlit volní jednání. Konečně, pro Marxe Epikuros nikdy nerozřešil rozpor mezi subjektivním, pocitovým aspektem své filosofie a atomem, který byl navzdory své nahodilosti povznesen na takový zákon, že to vedlo Epikura o celé kolo zpět k formě redukcionismu.²²

VÝVOJ LIDSKÉHO DRUHU V ČASE A (PŘÍRODNÍM) PROSTORU

Marxova doktorská práce byla napsána roku 1841 a umožňuje nám s jistotou říct, že Marx měl už od svých nejranějších prací jasný smysl pro nutnost navzájem propojit objektivní svět s praktickým, smyslovým jednáním činitele. To zahrnuje pojetí přírodního prostoru a omezení, která tento prostor klade lidské činnosti, jež má zvláštní význam s ohledem na politickou a společenskou změnu. Materialistické myšlení o prostoru a čase mělo také sklon k vývoji formy evoluční teorie (což bylo také přítomno v epikurejském názoru²³), jelikož ta se přímo střetávala s myšlenkou původního božského zásahu. Z toho důvodu se nemůžeme divit, že existuje silná symetrie mezi Marxovou a Engelsovou metodou historického

Marx: Obháje ničení životního prostředí?

Teoretikové a aktivisté ekologického hnutí se dlouho přikláněli k názoru, že marxismus je ve své podstatě protiekologickou doktrínou. Tato kritika je odrazem toho, jak reformistická a stalinistická levice v poválečném období selhala a nevězala otázku životního prostředí za svou, navzdory rostoucí úrovni znečištění na celém světě.

Environmentalisté také zcela správně kritizují průmyslové programy Sovětského svazu jako extrémně škodlivé vůči životnímu prostředí a prováděné úplně bez ohledu na dlouhodobou udržitelnost. Marxismu v tomto případě také nepomohli ani teoretici jako například Alfred Schmidt, který tvrdil, že ničení životního prostředí je nevyhnutelným následkem pokroku. Neslavný je jeho výrok, že socialismus obohatí „pouze člověka, a není pochyb, že to bude na úkor vnější přírody“.

Někteří environmentalisté však nepřinášejí jen správnou kritiku selhání těchto údajných marxistických teoretiků a stran, ale také chybně tvrdí, že jejich chyby jsou zakoreněny v klasických pracích Karla Marxe a Bedřicha Engelse. Říkají, že Marx a Engels se provinili tvrzením, že pro průmyslovou výrobu neexistují přírodní, materiální limity, ale jen společenské překážky kapitalistických vlastnických vztahů. O Marxovi se navíc říká, že se nedostatečně zabýval ekologickými otázkami a viděl je přinejlepším jako oddělené a podřadné ve srovnání s bojem dělnické třídy.

V důsledku toho mnoho environmentalistů přijalo netřídní teorie, které spojují jádro liberálních domněnek se starostí o udržitelnost životního prostředí. I mezi samozvanými „ekosocialisty“ přetrvává kritika klasického marxismu.

Tato kritika se dá snadno vyvrátit odkazem na práce Marxe a Engelse, které jsou plně pasáží ukazujících hluboký zájem o přírodu a potřebu environmentálně udržitelné výroby. Marx například při psaní o kapitalistickém zemědělství říkal, že metody výroby ničí trvalé zdroje úrodnosti půdy a tím i podkopávají dlouhodobou udržitelnost.

Navíc, jak ukáže tento článek, jsou klasické práce marxismu nezbytné při vytváření teorie moderního zhoršování životního prostředí.

materialismu a vědeckou teorií evoluce přirozeným výběrem Charlese Darwina.²⁴ Základní tezí Darwinovy teorie bylo, že se mezi druhy a uvnitř nich odehrává boj o přežití. Jednotlivá zvířata s určitými vlastnostmi, která se nejlépe přizpůsobila svému prostředí, se množí a to vede během milionů let ke vzniku poddruhů, nových druhů a k vymírání. Roku 1960, rok poté co Darwin vydal *Původ druhů*, napsal Marx v dopise Engelsovi, „*Darwinova kniha o přirozeném výběru... je knihou, která obsahuje základ dějin přírody pro náš názor.*“²⁵

Marx a Engels vítali Darwinovu teorii nejen pro její ateistické důsledky, ale také protože ve své práci sdíleli podobný dynamický pohled na vývoj materiálního prostoru v čase – ve skutečnosti rozpracovávali tyto myšlenky již asi dvacet let před vydáním *Původu druhů*. V Dialektice přírody Engels shrnul jejich historikomaterialistický přístup k dějinám přírody. Poznamenal, že přírodověda, která stále „*nalézala jako poslední příčinu vnější popud, který nebylo možno vysvětlit z přírody samé*“, se držela koncepce „*neměnného*“ a „*zkostnatělého*“ přírodního světa a ne světa, který „*vznikl z chaosu, co se vyvinul, se stvořil*“.²⁶ Chválil německého idealistického filosofa Immanuela Kanta (1724-1804), za to jeho tvrzení: „*Byla-li země něčím, co vzniklo, musel její současný geologický, zeměpisný a klimatický stav, musely její rostliny a živočichové být také něčím, co vzniklo; pak musila mít dějiny nejen v prostoru – vedle sebe, nýbrž také v čase – po sobě.*“²⁷ [zdůraznění přidáno autorem článku]

Ve své kritice těch přírodních vědců, kteří považují svět za „neměnný“ a „zkostnatělý“, Engels navrhoval pojetí materiální jednoty mezi praktickou činností lidských bytostí a přírodním vztahem, ve kterém se tato činnost odehrává: vztah, který se, jak Engels poznamenává, rozvíjí v čase. Marx a Engels tedy přírodu považovali doslova za prostředí lidské činnosti. Lidé nejsou tajemně či božsky vytvořená stvoření, ale druh, který je produktem milionů let vývoje – což ukazuje na stálý vztah k přírodě, který je vztahem vzájemnosti a prostoupení. Jsou tímto prostředím utváření a na oplátku jej přetvářejí. A co je důležité, v raných pracích, jako je Marxova doktorská práce, je přítomná touha sjednotit, dialekticky a navzájem, pojem činnosti s objektivními, materiálními omezeními vnějšího prostoru. Výměna mezi lidmi a přírodním prostorem tedy může být podle Marxe a Engelse pochopena jen prostřednictvím zkoumání lidské přirozenosti, práce a výroby.

LÁTKOVÁ VÝMĚNA MEZI ČLOVĚKEM A PŘÍRODOU

Ve výše uvedeném materialistickém pojetí prostoru a času je lidský druh výsledkem evoluce, a tedy nedílnou součástí přírodního světa. Během tohoto dějinného procesu se však lidský druh od ostatních zvířat kvalitativně odlišil. Jak vysvětluje Paul Burkett, sociálně ekologický přístup ke vztahům mezi člověkem a přírodou musí uznat, že ...

„*Lidské vědomí a cíle se vyvinuly ve společnosti a jejím prostřednictvím zavedly jistý druh komplexnosti, který ve zbytku přírody nenalezne. Především musí uznat, že všechny ekologické hodnoty jsou lidské a společenské hodnoty, a musí se vyvarovat připsávání kvazilidské subjektivity či účelnosti přírodě, která*

Kapitalismem poháněné odlesňování v Bolívii

jimi jednoduše nedisponuje.“²⁸

Pro Marxe a Engelse, v souladu s výše citovaným, znamenalo vysvětlování lidské odlišnosti odkaz na dějinný vývoj lidského druhu a jeho podstaty či bytí. V Německé ideologii napsané v roce 1845, ale za jejich života nevydané, psali: „*Rozdíl mezi lidmi a zvířaty je možno vidět ve vědomí, v náboženství, ve spoustě jiných věcí. Lidé se sami začínají odlišovat od zvířat, jakmile začnou vyrábět prostředky k svému životu, a tento krok je podmíněn jejich tělesnou stavbou.*“²⁹

Marx a Engels odmítají pokusy dát lidskému druhu božský či neměnný status. Jistě, říkají, lidské pocity a vědomí, a vskutku všechny prvky lidské civilizace, činí lidstvo kvalitativně odlišným, ale to jednoduše vyjadřuje vývoj a změny lidské společnosti v čase. Jsou to tedy důkazy odlišnosti spíše než její podstata, kterou je lidská schopnost rozvíjet výrobu prostřednictvím práce.

Tento přístup je založen na evoluční biologii, jelikož „*tělesná stavba*“ člověka a ne božský popud podmiňuje krok, na kterém začíná vyrábět své životní prostředky. V Dialektice přírody Engels využívá Darwinova díla k tvrzení, že práce musí být předpokladem pro vývoj člověka, stejně jako byl evoluční vývoj obratnosti a ohebnosti ruky předpokladem pro vyrábění nástrojů, a tedy pro výrobu životních prostředků.³⁰ Zkrátka, zatímco jiné organismy získali evoluční výhodu z lepšího tvaru zobáku nebo něčeho takového, ranní hominidé získali výhodu vyrábění nástrojů z přeměn, které zvýšily jejich manuální zručnost.

Současně bylo nutné oddělit evoluční biologii, jako proces trvající miliony let, od miniaturní částičky tohoto času, ve kterém se vyvíjí lidská, společenská historie. Engels³¹ a Karel Kautský³² byli například velice kritičtí k těm myslitelům, kteří vulgarizovali Darwinův koncept, aby tak vyvodili z postupného vývoje ospravedlnění pro reformismus nebo aby použili přirozený výběr k ospravedlnění rasismu. Při vypořádávání se s tímto myšlením Engels argumentoval, že s vývojem člověka na sebe dějiny berou novou, vědomou formu – vskutku, říká, že „*s člověkem vstupujeme do dějin*“ – a to na rozdíl od vývoje přírody, který

je procesem „*původu a postupného vývoje*“, jenž se děje, aniž to zvířata „*vědí nebo chtějí*“.³³ Konkrétně můžeme ukázat na hromadění a předávání znalostí v čase jako výraz vědomého prvku v dějinách lidstva, na který Engels odkazuje.

Rozbor úlohy práce v evolučním vývoji člověka umožnil Marxovi a Engelsovi vytvořit materialistické pojetí podstaty či přirozenosti lidského druhu. V Ekonomických a filosofických rukopisech (1844) Marx rozlišuje mezi člověkem a přírodou tím, že vytváří koncept lidské přirozenosti založené na práci.

Marx rozlišuje mezi „*organickou přírodou*“, tj. živoucí lidskou přirozeností, a „*neorganickou přírodou*“, tj. přírodním světem.³⁴ Používá pojem „*rodové žití*“ lidstva k popisu jeho podstaty, ontologie či vlastní přirozenosti a říká, že spočívá v schopnosti lidí přeměňovat vnější přírodu skrze svou činnost. Zatímco „*zvíře je bezprostředně totožné se svou životní činností ... člověk dělá samu životní činnost předmětem svého chtění a svého vědomí.*“³⁵ To znamená, že na rozdíl od ostatních zvířat lidstvo tvoří „*předmětný svět*“³⁶ a „*touto produkcí se příroda jeví jako jeho dílo a jeho skutečnost.*“³⁷ Život zvířat je na rozdíl od toho částečný, zaměřený na určité ekosystémy a habitáty, zatímco lidský život, jak se celá příroda stávala předmětem lidské činnosti, byl čím dál tím více „*univerzální*“.³⁸

Lidský druh tedy může být chápán pouze ve vztahu k vnější přírodě čili prostředí, zatímco příroda má vědomí, jen protože je to lidské vědomí a lidstvo je součástí přírody. Marx idealisticky netvrdí, že objektivní svět existuje, jen protože ho vnímá lidské vědomí. Spíše říká, že lidská činnost má vědomou schopnost přetvářet vnější přírodu a vytvářet to, co člověk může nazývat lidským prostředím. Přetvářející schopnost práce a rozvoj výrobních sil v čase tedy musí mít základ v přírodě:

„*Dělník nemůže nic vytvořit bez přírody, bez smyslového vnějšího světa. Příroda, tento svět, to je látka, na níž se uskutečňuje jeho práce, v níž je činná, z níž a s jejíž pomocí produkuje.*“³⁹

Marx pokračoval tvrzením, že univerzálnost lidské činnosti udělala z přírody své „*neorganické tělo*“⁴⁰. To znamená, že zatímco

příroda není živá a organická jako člověk, je nicméně „bezprostředním prostředkem k životu“ a „hmotou, předmětem a nástrojem jeho životní činnosti“⁴¹. I když se toto tvrzení může zdát zvláštní, jelikož je zřejmé, že příroda obsahuje živé a organické věci, byl tento bod pro Marxe důležitý, protože argumentoval proti romantickému pojetí přírody jako jediné živé bytosti.⁴²

Toto vzájemné propojení mezi člověkem jako přírodním, biologickým druhem a přírodou má podle Marxe hluboké ekologické dopady. Napsal: „Člověk žije z přírody [což] znamená: příroda je jeho tělem, s nímž musí zůstat spjat ustavičným procesem, aby nezemřel.“⁴³ Marxovo použití metafory „těla“, podněcující představitelství, zde vysvětluje, do jakého stupně považoval přežití lidstva za závislé na přírodním světě. Často se říká, že Marx v pozdějších pracích tento humanistický přístup k výměně mezi člověkem a přírodou, založené na lidské schopnosti přeměny čili existenci člověka jakožto druhu, opustil,⁴⁴ ale ta samá metoda a analýza se naopak dá nalézt v Kapitálu. Když Marx popisuje pracovní proces na obecné úrovni, tj. v protikladu k jeho dějinně specifickým formám, je nedílně svázán s lidskou výměnou s přírodou.

„Práce je především proces probíhající mezi člověkem a přírodou, proces, v němž člověk svou vlastní činností zprostředkovává, reguluje a kontroluje výměnu látek mezi sebou a přírodou. Vystupuje proti přírodní látce samé jako přírodní síla. Aby si přivlastnil přírodní látku v určité formě vhodné pro svůj vlastní život, uvádí do pohybu přírodní síly, které patří k jeho tělu – paže i nohy, hlavu i prsty. Tím, že tímto pohybem působí na vnější přírodu a mění ji, mění zároveň i vlastní přirozenost. ... [Pracovní proces je] všeobecná podmínka výměny látek mezi člověkem a přírodou, věčná přirozená podmínka lidského života.“⁴⁵

Zatímco v Rukopisech Marx používá metaforu těla, aby popsal složitý, navzájem závislý proces spojující lidské bytosti s přírodou skrze práci, zde používá pojem „látková výměna“. Tento termín vyvinula v 19. století zemědělská chemie, aby popsal výměnu mezi organismy a jejich prostředím. Jak vysvětluje John Bellamy Foster, použitím tohoto termínu dal Marx své dřívější analýze „pevnější, více vědecké vyjádření“. Foster to popisuje takto:

„... složitá, dynamická výměna mezi člověkem a přírodou vyúsťující z lidské práce. Představa látkové výměny, se svými doprovodnými pojmy materiální výměny a regulační činnosti, mu umožnila vyjádřit vztah člověka a přírody jako vztah zahrnující jak „přírodu dané podmínky“, tak schopnost lidí tento proces ovlivňovat.“⁴⁶

Představa látkové výměny nabyla v současné ekologické debatě na důležitosti a Marxovo přenesení tohoto pojmu z chemických debat se tedy zdá předvídatelné. Je nešťastné, že v anglickém překladu Kapitálu od Lawrence a Wisharta se tento pojem nevyskytuje a je nahrazen zavádějícím termínem „společenská výměna“ [social interchange, pozn. překl.].

PŘÍRODA A TVORBA BOHATSTVÍ

Častá kritika Marxe je založena na tom, že neuznával příspěvek přírody při vytváření hodnoty ve výrobním procesu, jelikož „vytvořil pracovní teorii hodnoty, která veškerou

hodnotu odvozuje z práce, a o přírodě mluví jako o, bezplatné přírodní síle kapitálu“.⁴⁷ Jak ale říká John Bellamy Foster, tento názor je založen na „zásadním nepochopení Marxovy ekonomie.“⁴⁸ Foster poznamenává, že představa přírody jako bezplatné přírodní síly kapitálu byla společným prvkem klasické liberální ekonomie, protože na přírodu nepřipadají žádné výrobní náklady, a je tedy v tomto smyslu bezplatným a nereprodukovatelným darem kapitalistickému výrobnímu procesu. Marx však nikdy tento názor nekriticky nepřijal a říkat, že tak učinil, znamená plést Marxovo poznání, že „podle kapitalistického zákona hodnoty se přírodě žádné hodnoty nedostává“⁴⁹, s tvrzením, že Marx přírodě jako takové nepřisuzoval žádnou hodnotu ve výrobním procesu.⁵⁰ K otázce zákona hodnoty za kapitalismu se vrátím níže. Nyní se nejprve zaměříme na pojetí přírody v pracovním procesu, jak je Marx popsal obecně, tj. bez jeho zvláštních rysů za kapitalismu.

Na rozdíl od klasických ekonomů, kteří jak jsme napsali výše, chybně považují tržní vztahy za dějinně nespécifické, tedy za všech dob přítomné, lidské vztahy, může být podle Marxe podstata výrobního procesu posuzována odděleně od dějinně specifických společenských vztahů kapitalistického hospodářství. Forma, tedy společenské vztahy ve výrobě, se může lišit, ale všechny společnosti se zabývají výrobou bohatství. Marx nemyslel bohatství ve smyslu obecního bohatství vládnoucích tříd, ale popsal ho jako užité hodnoty, tj. všechno, co „přímo jako životní prostředek, tj. jako spotřební předmět, nebo oklikou jako výrobní prostředek“⁵¹ uspokojuje lidskou potřebu. Pro Marxe byly půda a práce předpoklady pro výrobu bohatství za všech výrobních způsobů, jak vysvětluje:

„... země na jedné straně, na druhé straně práce, [jsou] dva prvky reálného pracovního procesu, které ... jsou společně všem způsobům výroby, které jsou hmotnými prvky každého výrobního procesu a nemají nic společného s jeho společenskou formou.“⁵²

I přesto kritikové stále tvrdí, že Marx „popisoval přírodu jako věc mající jen užitnou hodnotu a jejíž užitečnost se realizuje jen prostřednictvím přeměňující schopnosti práce“⁵³ tj. jako věc nemající žádnou užitnou hodnotu nezávisle na lidské práci, a tedy nepřidávající žádnou hodnotu ve výrobním procesu. Jak ale říká Paul Burkett, podle Marxe je pracovní proces vzájemně tvořen přírodou a prací, je to tedy „proces, probíhající mezi člověkem a přírodou“⁵⁴, a vidí, že má následující prvky, z nichž každý jeho kritiky vyvrací.⁵⁵

Zaprvé, můžeme tvrdit, že na pracovním procesu čili na tom, co můžeme nazývat lidskou přirozeností, není nic nepřirozeného. Marxisté považují práci, o sobě a pro sebe, za přírodní jev, jehož forma se v průběhu tisíciletí společensky měnila. Jak to podává Marx: „[Člověk] vystupuje proti přírodní látce samé jako přírodní síla. Aby si přivlastnil přírodní látku v určité formě vhodné pro svůj vlastní život, uvádí do pohybu přírodní síly, které patří k jeho tělu – paže i nohy, hlavu i prsty.“⁵⁶ V tomto smyslu jde Marx dál než k pouhému sjednocení pracovního procesu s dějinně podmíněnými formami výroby, vidí pracovní proces jako „přirozenou podmínku lidské existence, je podmínkou výměny látek mezi člověkem a přírodou“.⁵⁷

To v zásadě dále rozvíjí výše učiněné

argumenty o výměně mezi člověkem a přírodou, jak se v čase vyvíjela. K těmto tvrzením ale člověk může také dodat nezavislé faktory, které příroda do pracovního procesu přináší. Marx vsutku mluví v Kapitálu jasně o tom, že „věc může být užitnou hodnotou, aniž je hodnotou,“ tj. směnnou hodnotou, a jako příklady dává vzduch, panenskou půdu a přirozené louky.⁵⁸ Zkrátka, příroda má užité hodnoty vytvářené živelně bez lidské pomoci a vsutku, přivlastňování těchto přirozeně akumulovaných užitných hodnot je nedílnou součástí pracovního procesu. Zásoby ryb se například vyvíjejí v průběhu celých dějin přírody a mají zřejmou užitnou hodnotu jako potrava. Když tedy rybař vypluje na moře chytat ryby (tj. pracovat), přivlastňuje si výtvořené přírodou „v určité formě vhodné pro jeho vlastní život.“⁵⁹

Z toho tedy logicky musí vyplývat, že nepřivlastněné, přirozeně vyvinuté věci mají, předtím než vstoupí do pracovního procesu, užitnou hodnotu; proč by skutečnost, že práce je pro tvorbu užitných hodnot ústřední, „zabraňovala započítání v současné době nepřivlastněných užitných hodnot do [celkového] bohatství [společnosti]“⁶⁰ Abychom použili další příklad, naše společnost žalostně málo využívá slunce jakožto zdroje pro výrobu energie v důsledku nedostatečných investic do solární energie. Bylo by však směšné činit z toho závěr, že jelikož tato energie není přivlastňovaná plně, není součástí celkového materiálního bohatství společnosti nebo že by člověk měl měřit jen například její příspěvek v zemědělství.

Marx také přijal koncepci „pracovních prostředků“, která je široká a zahrnuje přirozeně vyvinuté podmínky pracovního procesu. Pojmem „pracovní předmět“ Marx odkazuje na „věc nebo komplex věcí, které dělník klade mezi sebe a pracovní předmět a které mu slouží jako vodič jeho působení na tento předmět.“ „Předmět, jehož se dělník bezprostředně zmocňuje,“ říkal Marx, „není pracovní předmět, nýbrž pracovní prostředek.“⁶¹ a to, tvrdil, zahrnuje všechny podmínky nutné pro provádění pracovního procesu bez ohledu na to, jestli vstupují do pracovního procesu přímo, nebo ne, jako vzduch, který dýcháme. Z toho tedy uzavírá:

„Tak se stává předmět daný přírodou samou orgánem jeho činnosti ... Jako je země jeho původní zásobárnou, tak je i původní zbrojnicí jeho pracovních prostředků. Dodává mu například kámen, kterým hází, tře, drtí, řeže atd.“⁶²

To ukazuje, jak příspěvek přírody k tvorbě užitných hodnot v Marxově ekonomii vůbec není snižován, ale je na ni nahlíženo jako na něco, co vytváří užité hodnoty na lidské práci a pracovním procesu nezávislé, ale jimi přivlastňované. Nižší prozkoumáme rozdíl mezi směnnou a užitnou hodnotou, jelikož ten poskytuje základ nejen pro sociální kritiku kapitalismu, ale také pro jeho ekologickou kritiku. Nyní stačí zmínit hloubku kategorie užité hodnoty; ta tím, že ukazuje na všechny věci, které přispívají k vytváření bohatství a uspokojování lidských potřeb, nemusí zahrnovat jen základní požadavky výroby, ale také přirozeně vytvářené bohatství i uspokojování kulturních a estetických potřeb.⁶³

Až dosud byl zdůrazňován holistický, totalizující prvek marxistického přístupu ke vztahu mezi člověkem a přírodou, i

když jsme také nastínili důležitost činitele a společenských vztahů, abychom se vyhnuli chybám determinismu. Také jsme poukázali na metabolický výklad vztahu přírody a společnosti prostřednictvím práce, jako na zásadní základnu analýzy. Jestliže by tímto procesem byly v dějinách užité hodnoty vytvářeny způsobem společensky rovnoprávným a ekologicky neškodným, nebylo by tohoto článku vůbec třeba. Ovšem to není tento případ. Ve skutečnosti je vývoj vztahu mezi člověkem a přírodou v čase rozporný a zahrnuje násilné přechody mezi různými systémy protikladných třídních vztahů mezi lidmi.

HOLISMUS VE VZTAZÍCH: DIFERENCIACE A ROZPOR

V souladu s výše učiněnou analýzou tvrdí Paul Burkett, že „*ke konceptualizaci přirozených podmínek a omezení celkového systému materiální výroby je třeba holismu*“.⁶⁴ Tady je třeba poznamenat, že ve společenských vědách je termín „holistický přístup“ často zneužíván: je zesměšňován za to, že staví totalizující strukturu existující nezávisle na jednotlivých činitelích a absolutně určující jejich jednání.⁶⁵ Pokud necháme stranou pochybné nároky těch, kteří mají sklon takto obviňovat,⁶⁶ je nicméně důležité vidět strukturu a činitele jako navzájem spojené a navíc vidět holistický celek jako vnitřně diferencovaný. Zkrátka, totalita vztahů mezi přírodou a společností vytváří protikladnou jednotu materiálních a společenských, objektivních a subjektivních, vykořisťovatelských a vykořisťovaných prvků.⁶⁷ Jak ukazuje Lucio Colletti, pro Marxe nebyl žádný z těchto prvků totožný s druhým nebo omezený na ten druhý, ale existují jako jednota různorodých částí.⁶⁸

Z toho důvodu Burkett trvá na tom, že „*diferenciace je nutná k zachycení dynamiky výměny mezi společností a přírodou (v čase a prostoru)*.“ Pokračuje:

„*Tato dynamika je utvářena vyvíjející se variací (lidské a nelidské) přírody ve spojení s různými*

skupinami zvláště spojenými s přírodními podmínkami, založeném na jejich různém umístění ve společensky organizovaném systému výroby. Zkrátka, diferencované vztahy mezi lidstvem a přírodou – a každý průvodní konflikt mezi společenskými skupinami – v sobě zahrnují rozdílné sociální a materiální pozice v rámci struktury lidské výroby a nejsou jednoduše určeny materiální rozdílností samotné přírody.“⁶⁹

I když je tato argumentace jistě obtížně pochopitelná, Burkett v ní činí významný závěr, že jednotlivci zaujímají rozdílné pozice v třídní struktuře společnosti a rozdílná geografická, prostorová umístění, což všechno ovlivňuje jejich zkušenost s výměnou s přírodou a míru, do jaké jsou jí schopni kontrolovat. Například specifické prostorové umístění bangladéšských rybářů spojené s jejich materiálním zbídačením je činí zvláště zranitelnými potenciálně katastrofickými účinky klimatických změn. Druhý extrém – hlavní akcionáři velkých ropných nadnárodních společností zaujímají postavení, které je předurčuje ke kontrole nad značnou částí společenského nadvýrobku, a mají takovou hojnost, že se mohou do značné míry uchránit před nejhoršími účinky krize životního prostředí, a kontrolují přírodní zdroje, kterých využívají ekologicky destruktivním způsobem – samozřejmě, ke škodě méně šťastných bangladéšských rybářů. Pro Marxe tento nesoulad a nerovnost vyjadřovaly zásadně protichůdný rozpor v rámci třídních společností mezi pracujícími, tedy vytvářejícími nadhodnotu, třídami a třídami, které si nadhodnotu přivlastňují.

Jak Burkett poznamenával výše, diference ve vztahu člověka k přírodě není jen společenskou a prostorovou otázkou, ale také otázkou časovou, tj. vztah mezi lidským druhem a přírodou se na různých stádiích vývoje lidské společnosti, které jsou organizovány na základě rozdílných třídních vztahů, radikálně mění. Marx viděl vývoj třídních konfliktů od doby, kdy společnost vytvořila výrobou nadbytek, který překročil to, co je potřeba pro uspokojení základních životních potřeb pracujícíchho. A co je důležité, třídní konflikt nevyrostá jednoduše

z nespravedlivých společenských vztahů, ty jsou pro Marxe a Engelse spíše nevyhnutelným důsledkem materiálního nedostatku, který existuje v primitivním stádiu vývoje výrobních sil. Tento nedostatek vede ke ztrocení lidského druhu nutností, tj. uspokojením jeho bezprostředních potřeb. Současně třídní boj o nadvýrodek směřuje v každém dějinném stádiu k jeho možné přeměně. Jak to podává Pares Chattoadhyay, „*Vývoj protikladů v rámci společenské formy výroby je jedinou historickou (skutečnou) cestou k jejímu rozkladu a metamorfóze.*“⁷⁰

Můžeme tedy říct, že sociální rozdělení lidské společnosti umožňuje akumulaci znalostí o přírodě. To postupně umožňuje lidské výrobě být vůči přírodě „pánovitější“, do té míry, do jaké pokročilejší formy výroby omezují absolutní materiální nedostatek zvyšováním přivlastnění přírody člověkem. Spolu s Chattopadhyayem by člověk měl nicméně trvat proti liberálům na tom, že tento proces je krizový na dvou úrovních; zaprvé, je předmětem třídního boje v protikladných výrobních způsobech, zatímco zadruhé, lidská společnost zůstává v nebezpečí rychlých a zničujících změn svého přirozeného prostředí.

VÝVOJ VÝROBNÍCH SIL

Tento pohled na dějiny – jakona „*dějiny třídních bojů*“⁷¹ – stojí proti klasickým domněnkám liberalismu. Liberálům se pokrok zdá být „*kumulativním a pokračujícím zlepšováním situace lidských bytostí díky pokračujícímu pokroku ve vědě a technologii*“. Marx a Engels zatím naopak tvrdili, že vývoj výrobních sil – práce, průmyslu a vědecké techniky – je proces poháněný kupředu konfliktem tříd. Zatímco tedy odmítali liberální předpoklady, měli svou teorii pokroku, ale založenou na materiálním a společenském vývoji lidstva v čase. Jak se dá předpokládat, má to důležitý vliv na lidské vztahy k přírodě v čase a za různých výrobních způsobů.

Marx mluvil, v podobenství i obecně, o třech stádiích dějinného vývoje lidské společnosti: o divochovi, civilizovaném člověku a zespolečenštěném člověku.⁷² Těmito termíny Marx rozlišoval mezi primitivní společností, kde ještě nebyl vytvářen žádný společenský nadvýrodek; třídními společností, kde si menšinová třída přivlastňuje nadvýrodek; a zespolečenštěnou společností, kde je výroba kolektivně řízena a nadvýrodek rovnoměrně sdílen. Marx říkal, že v každém z těchto stádií se člověk musí potýkat s přírodou, aby „*uspokojoval své potřeby, aby uchoval a reprodukoval svůj život.*“⁷³ V tomto tvrzení Marx výslovně odmítá romantické pojetí dějin a spíše je chápe jako boj a přírodní prostředí, ve kterém se odehrává, jako plné nebezpečí: od nemocí a hladu, neúrodu, útoků dravých zvířat atd.

Rozvoj výrobních sil, především technologie a vědy, v čase umožňuje lidstvu posun ke stavu, ve kterém může být výměna s přírodou regulována racionálně, tvrdil Marx. Podle Marxe hrál kapitalismus v tomto vývoji v dějinách pokrokovou úlohu tím, že ohromně rozšířil výrobní síly společnosti. Tvrdil: „*Je to jedna z civilizátorských stránek kapitálu, že tuto nadpráci vynucuje takovým způsobem a za takových podmínek, které jsou pro rozvoj výrobních sil, společenských vztahů a vytváření*

Rostoucí znečištění ovzduší v Číně

Marx a Engels:

„Komunistický manifest“

„Buržoasie vytvořila během sotva jednoho století svého třídního panství hromadnější a obrovitější výrobní síly než všechna dřívější pokolení dohromady. Podmanění přírodních sil, strojová výroba, použití chemie v průmyslu a zemědělství, paroplavba, železnice, elektrické telegrafy, obdělání celých světadílů, usplavnění řek, masy obyvatelstva jako ze země vydupané – které z minulých století tušilo, že v lůně společenské práce dřímají takové produktivní síly“

(MARX, K.; ENGELS B. *Vybrané spisy ve dvou svazcích; svazek I. Praha: Svoboda, 1950. Manifest komunistické strany. str. 29*)

prvků nového vyššího útvaru příznivější než za dřívějších forem otroctví, nevolnictví, atd.“⁷⁴ Tento vývoj, tvrdil, je:

„...praktickým předpokladem lidské emancipace, protože bez něho bude zevšeobecněna pouze nouze a nutnost a, s potřebou, také začne boj za nutnost.“⁷⁵

Tento protiklad svobody a nutnosti byl klíčovou složkou jeho materialistického pohledu na dějiny. Podle Marxe znamená nutnost donucení k práci, aby člověk uspokojil své bezprostřední potřeby, zatímco svoboda znamená osvobození od tohoto donucení. Dějinná pokrokovost kapitalismu spočívá v tom, že technologiemi a mechanizací vytvořil materiální podmínky pro masivní zvýšení produktivity práce. Protože však v rámci kapitalismu je prvořadá honba za ziskem, je zlepšení technologií používáno ke zmenšení potřebné pracovní síly, a ne ke zkrácení pracovního dne. Oproti tomu, tvrdil Marx, bude za socialismu pracovní den postupně zkracován až do bodu, kdy technologický vývoj dosáhne takové úrovně, že takové práce nebude třeba a bude nahrazena dobrovolnou činností lidského druhu (stádium komunismu čili říše svobody⁷⁶). Pohled na moderní korporace nám poskytuje mocnou obhajobu Marxova rozboru, jelikož ty dosáhly nesmírné úrovně produktivity: využívají technologický vývoj ke snižování nákladů na pracovní sílu a zároveň udržují vysoké výrobní výstupy. Například 200 největších světových korporací bylo v roce 2000 zodpovědných za ohromujících 27,5% světové hospodářské aktivity a zaměstnávalo jen 0,78% pracovních sil světa.⁷⁷

To naznačuje, že pro Marxe nebyla dějinná pokrokovost kapitalismu jen jednoduchou otázkou rozšíření úrovně lidské spotřeby. Ani to nebylo tak, že by Marx považoval rozšíření výrobních sil jako ze zásady dobrou věc. Spíše jak píše Paul Burkett:

„(1) ... [Rozšířením výrobních sil] neguje jakékoli odůvodnění třídního monopolu nad využitím nadbytečné pracovní doby a výroby, a tedy nad možnostmi rozvoje člověka do té míry, do jaké jsou tyto možnosti funkcí rozdělení volného času a úrovně a zabezpečení materiálního životního standardu, materiálním nedostatkem; (2) činí tak rozvojem kooperativní a společenské formy práce a výroby, čímž umožňuje lidstvu překonat

společensky a přirozeně omezené formy vývoje charakterizující předkapitalistické společnosti.“⁷⁸

Marx si opravdu dával pozor na to, aby neříkal, že cílem komunistického rozvoje je nekonečný růst míry lidské spotřeby. Viděl spíše ekologicky neudržitelnou stránku kapitalistického vytváření stále nových lidských potřeb. Ve stejné kapitole Kapitálu, jako byla ta výše citovaná, Marx uznává potíž, kterou kapitalismus plodí rozšiřováním říše nutnosti o nové potřeby, které na oplátku požadují další rozšíření průmyslu:

„S tím, jak se člověk vyvíjí, roste i tato říše přírodní nutnosti, protože rostou i potřeby; ale zároveň se rozšiřují výrobní síly, které uspokojují tyto potřeby.“⁷⁹

Marx naznačuje, že s vývojem zboží výroby kapitalismus vytvořil nové potřeby, tj. nová zboží, služby a tak dále, přičemž se také rozšiřují výrobní síly potřebné k uspokojení těchto potřeb. Tento proces je samozřejmě poháněn soutěží o zisk, která žene kupředu (do určitého bodu) vědecký a technický pokrok, čímž vytváří prostředky, kterými může lidstvo dosáhnout svého osvobození, ale činí tak v rámci dělby práce, třídního systému, který osvobození zabraňuje. Zkrátka skutečnost, že se toto rozšiřování výroby děje na základě honby za ziskem, vytváří sobě vlastní nerovnoměrnost. Na jedné straně nemůže kapitalismus uspokojit potřeby, které vytváří, protože rozděluje celkovou hodnotu nadvýrobku – včetně mezd, rent a také zisků – velice nerovnoměrně, zatímco současně se výrobní síly vysoce koncentrují v těch státech a oblastech, které dávají nejlepší zisky. Dalek od toho, že by si nebyl vědom této krize udržitelnosti, tvrdí Marx, že pouze „zespolečenštěný člověk“ bude schopen regulovat udržitelnou výměnu mezi lidstvem a přírodou, čímž budou moci být spravovány lidské potřeby:

„Svoboda v této oblasti může být pouze v tom, že zespolečenštěný člověk, sdružený výrobci řídí tuto svou výměnu látek s přírodou racionálně, podřizují jí své společenské kontrole, místo aby jí byli ovládnáni jako slepou silou; uskutečňují jí s nejmenším vynaložením sil a za podmínek, které jsou jejich lidské přirozenosti nejdůstojnější a nejadekvátnější.“⁸⁰

Výše uvedený rozbor stanovuje tvárné prvky materiální, sociální a historické metodologie vztahu mezi člověkem a přírodou a zároveň umísťuje kapitalismus do delší historické perspektivy lidského vývoje. Nyní můžeme přistoupit k úvahám o kapitalismu a o tom, jak uspořádává vztah lidstva k přírodě. Marx byl samozřejmě celoživotním kritikem kapitalismu a v jedné z jeho nejranějších prací, Ekonomicko-filosofických rukopisech napsaných roku 1844, vypracoval základní prvky ekologické kritiky kapitalismu a učinil tak na základě materialistického chápání kapitalistického pracovního procesu.

MARXOVA TEORE ODCIZENÍ ČLOVĚKA OD PŘÍRODY

V Rukopisech z roku 1844 je jedním z hlavních kritických konceptů, které Marx vyvinul, jeho teorie odcizení. Jak to podávají Ben Fine a Alfredo Saad-Filho, vztahoval se ke „vztahu jednotlivce k fyzické a mentální činnosti, okolním bytostem a vědomí o těchto procesech.“⁸¹ Na té nejabstraktnější, obecné úrovni odcizení

odkazuje na zpětné oddělení toho, co mohlo (nebo spíše mělo) existovat v souladu. Marx si bere tento termín od Ludwiga Feuerbacha, který říkal, že náboženství působí pokřivení lidské přirozenosti, protože propůjčuje lidské vlastnosti, jako je láska, bytosti z jiného světa stojící nad lidstvem. Pro Feuerbacha je odcizení oddělením lidstva od jeho vlastních citů a hodnot, které se zdají příslušet vyšší moci.⁸² Marx rozvíjí tento koncept tím, že ho používá ve své kritice kapitalistické výroby. Stejně jako náboženství odděluje „vlastní činnost lidské fantazie, lidského mozku a lidského srdce“ od jednotlivce, práce vykonaná dělníkem „náleží někomu jinému“, jak vytváří zisk pro soukromý kapitál.⁸³

Marx v Rukopisech tvrdí, že dělník v kapitalistickém výrobním procesu trpí odcizením od předmětu své práce: od aktu pracovního procesu; od tvořivé, přeměňující schopnosti lidských bytostí; a konečně jeden od druhého. Říká, že se dělník odcizuje od výsledků své výroby, protože nemá prostředky na jejich spotřebu – jelikož jej kapitalistická výroba vtahuje do oslabující chudoby a zoufalství. Kapitalistický pracovní proces vykořisťuje a obluje dělníka, ale jemu se zdá, že jeho práce, tj. jeho fyzická a mentální energie vytváří beznadějně okolní prostředí. To naopak vede dělníka k tomu, aby se odcizil i sobě a ostatním dělníkům. Tyto prvky teorie odcizení jsou poměrně dobře známy, méně známé ale je, jak Marx dával do souvislosti svou teorii odcizení s chápáním vztahu mezi člověkem a přírodou.

Marx říká, že kapitalismus odcizuje člověka od jeho skutečného „rodového života“. Tento pojem není příliš známý a obvyklý, ale vše, co jím Marx myslel, je podstata lidského rodu čili naše lidská přirozenost. Jak bylo nastíněno výše, Marx i Engels měli materialistický pohled na lidskou přirozenost, jejíž podstatou je méně schopnost lidské práce změnit strukturu vnější přírody svou činností. V Rukopisech Marx tvrdí, že zatímco „zvíře je bezprostředně totožné se svou životní činností ... Člověk dělá samu svou životní činnost předmětem svého chtění a svého vědomí.“ To znamená, že člověk, na rozdíl od zvířat, „prakticky vytváří předmětný svět“ a „touto produkcí se příroda jeví jako jeho [lidstva] dílo a jeho skutečnost. Předmět práce je tedy zpředmětněním rodového života člověka.“ Zatímco život zvířat byl dílčí, zaměřený na určité ekosystémy a habitaty, lidský život byl stále „univerzálnější“, jak se veškerá příroda stávala předmětem lidské činnosti.⁸⁴

Úloha přírody jako „bezprostředního prostředku života“ a „předmětu životní činnosti“ pracujícího člověka vedla Marxe k vyvození provokativního závěru. Odcizení práce společenskými vztahy kapitalistické výroby vedlo k odcizení její „aktivní úlohy v přeměně přírody“.⁸⁵ Ta je podstatou lidské přirozenosti, a tak Marx tvrdí, že kapitalismus podemílá sám „rodový život“ člověka – s tím, jak přeměna přírody probíhá v rámci systému společenských vztahů, které jsou od základu vykořisťovatelské a odcizující. V této kritice Marx poukazuje na společnost svobodných výrobců, tj. společnost svobodné lidské činnosti, ve které jsou setřeny samotné hranice mezi prací a zábavou: komunismus. Osvobozením lidské činnosti od odcizující kapitalistické výroby vytváří komunismus společnost, která je

skutečným výrazem podstaty života lidstva.

Na druhou stranu to znamenalo, že společenské vztahy kapitalistické výroby odcizují, tj. oddalují lidstvo od přírody a rozcházejí je s ní. Například, stejně jako náboženství zbavovalo lidi jejich vlastních citů, dělníci ve znečištěných městských centrech průmyslového kapitalismu „dosáhli stadia, v němž světlo, vzduch a čistota již nejsou součástí jejich bytí, ale spíše jejich materiální prostředí jejich temnota, znečištěný vzduch a neupravená kanalizace.“⁸⁶ Současně na venkově je feudální pán nebo kapitalista představitelem a vlastníkem půdy, a odcizenému pracovníkovi se tedy zdá, že jeho zbídačení je působeno půdou, i když je ve skutečnosti zapříčiněno kontrolou hrstky lidí nad půdou.⁸⁷ Marxovi tato skutečnost zdůrazňovala jeho neromantický přístup k dějinám; v Rukopisech činí závěr, že odcizení vychází ze soukromého vlastnictví výrobních prostředků o sobě, spíše než že by bylo specifické pro průmyslový kapitalismus – ačkoli s jeho nástupem na sebe vzalo zásadně novou formu.⁸⁸

Tento pojem, odcizení, není Marxův a byl oblíbeným tématem romantického myšlení, které mluví o odcizujících důsledcích modernizace na duši jednotlivce. I když je používání tohoto pojmu pro sebe a o sobě jen náznakové, Marxovo rozpracování mu dalo konkrétní materialistický obsah. Umožňuje nám vyvinout materialistické chápání odcizení lidských bytostí od sebe navzájem i od světa přírody – s doprovodnými subjektivními pocity strádání a zoufalství. Marx ve svém pojetí odcizení člověka od přírody naznačuje vztah, který je systematicky pokrýván kapitalistickými vlastnickými vztahy, a jeho tvrzení v sobě má mocný normativní obsah do té míry, do jaké ukazuje na možnost harmonické budoucnosti v komunistické společnosti. Rozbor z roku 1844 v Rukopisech je, jak pozoruje John Bellamy Foster, předzvěstí jím později používaného pojmu látková výměna. I když jej běžně používal v odkazu na metabolickou interakci člověka a přírody, Marx také v Grundrisse mluvil o „všeobecné společenské výměně látek“, čímž naznačoval „širší smysl“ všestranných „potřeb a potenci“ vytváří za kapitalistické výroby.⁸⁹ Tato výměna látek popisovala „spletitý, dynamický, navzájem závislý celek potřeb a vztahů vnášených do života a v odcizené formě stále reprodukováných za kapitalismu.“⁹⁰ To znovu, jako v Rukopisech z roku 1844, pokládá otázku lidské svobody jako otázku neoddělitelně spojenou s organizací lidské práce a vztahu člověka k přírodě.

Engels:

„Dialektika přírody“

„V poměru k přírodě i společnosti bere se při dnešním způsobu výroby převážně v úvahu jen první nejhmotatelnější úspěch; a pak se divíme, že vzdálenější účinky naší činnosti jsou namnoze protichůdné, že harmonie poptávky a nabídky se obrací v její pravý opak, jak je patrné z desetiletých průmyslových cyklů...“

(ENGELS B. *Dialektika přírody*; Praha: Svoboda, 1952. str. 155)

Ve své pozdější práci to Marx ještě konkretizoval v teorii odcizení lidského rodu od přírody. Učinil tak rozbořením oddělení města a vesnice a korozivností kapitalistické zemědělské výroby; přitom osvětlil širší záležitosti nešetřivosti a udržitelnosti. Jak nyní ukáží, zavedením pojmu „trhlina ve výměně látek“ ve vztahu člověka s přírodou, „zachytil samu podstatu současného pojetí udržitelného rozvoje.“⁹¹

„TRHLINA VE VÝMĚNĚ LÁTEK“ VYTVOŘENÁ KAPITALISMEM VE VZTAHU MEZI ČLOVĚKEM A PŘÍRODOU

Marxův materialistický přístup chápe, že příroda stanovuje pro udržitelnost určité podmínky, které jakmile jsou porušeny, podemílají samotné podmínky pro reprodukci lidstva. Při vyjadřování svého stanoviska Marx velmi jasně říká, že svět přírody, zvláště životaschopnost zemědělské výroby, je nezbytnou základnou výroby a reprodukce lidstva, čili, jinak řečeno, pro samotný lidský život. Bez rozvoje nadvýrobku v zemědělství, tvrdí Marx, by byly všechny vyšší formy výroby nemožné, protože jinak by lidstvo zůstalo ve stádiu hospodaření jen pro svou obživu a „nedalo by se vůbec mluvit o nadvýrobku, ani o nadhodnotě.“⁹²

Toto hledisko vedlo Marxe k tomu, aby se začal hluboce zabývat důsledky moderních průmyslových metod v zemědělství na dlouhodobou úrodnost půdy. V 60. letech, když psal *Kapitál*, byl Marx ovlivněn prací německého zemědělského chemika Justuse von Liebiga, který podnikl výzkum zhoršování půdy.⁹³ V té době panovalo rozšířené znepokojení kvůli regresivním účinkům dlouhodobého používání chemických hnojiv na úrodnost půdy; nejprve se zdálo, že zvyšují úrodnost exponenciálně, ale časem jejich nadměrné užívání půdu vyčerpalo a zanechalo ji neúrodnou. Podle Marxe to znamenalo lhostejnost kapitalismu, který podemílal zemědělství v dlouhodobém měřítku, aby vytvořil více zisku v tom krátkodobém. Rozbor tohoto procesu ho vedl k následujícímu stanovisku:

„A každý pokrok kapitalistického zemědělství je nejen pokrokem v umění olupovat dělníka, nýbrž i v umění olupovat půdu, každý krok ve zvýšení plodnosti půdy pro danou dobu je zároveň pokrokem v ničení trvalých zdrojů této plodnosti.“⁹⁴

Zde znamená „olupování půdy“ – o kterém se Marx jinde zmiňuje dokonce jako o „vykořisťování“ – jednoduše neschopnost zachovat ji jako prostředek reprodukce lidstva. Marx usuzoval, že kapitalismus:

„... rozvíjí tedy techniku a kombinaci společenského výrobního procesu jen tím, že zároveň podkopává zdroje všeho bohatství: zemi i dělníka.“⁹⁵

Podle Marxe důsledky industrializace a urbanizace dále urychlily základní ekologické ničitost kapitalistického zemědělství – a s ním přirozenou základnu výroby. Říkal, že i když se může zdát, že se tyto dva sektory liší tím, že jeden „víc pustoší a hubí pracovní sílu,“ zatímco druhý „spíše přírodní sílu půdy samotné,“ „v průběhu vývoje“ se spojují. „Průmyslový systém použitý v zemědělství,“ tvrdí Marx, „hubí síly dělníků a průmysl i obchod poskytuje zemědělství prostředky k vyčerpání půdy.“⁹⁶

Pro Marxe a Engelse to nebyla jen otázka metod zemědělské výroby, ale vztahoval to k mnohem zásadnějšímu problému oddělení města a vesnice za kapitalismu. Marx i Engels poukázali na to, že zvyšováním úrodnosti půdy prostřednictvím mechanizace a chemických hnojiv bylo zemědělské obyvatelstvo sníženo na pouhé minimum a současně bylo postaveno tváří v tvář potřebě živit rašící průmyslové obyvatelstvo soustředěné ve velkých městech.

Marx tvrdil, že tyto procesy ve svém celku vyjadřují hlubokou „trhlinu ve výměně látek“, kterou kapitalismus rozevřel ve vztahu lidí k přírodě, čím působí:

„...nenapravitelnou trhlinu v procesu společenské výměny látek, kterou diktují přírodní zákony života.“⁹⁷

Jak vidíme, Marx znovu naznačuje, že příroda ukládá podmínky udržitelnosti, které jsou kapitalismem systematicky porušovány, a co víc, naznačuje, že tato trhlina ve výměně látek je obecným rysem jeho vývoje. Jádrem problému je, že kapitalismus nemá zájem o lidské potřeby nebo s nimi nedílně spjatou ekologickou udržitelnost, ale o maximalizaci zisků z investic za co nejkratší dobu. V následujícím pozoruhodném úryvku z *Kapitálu* Marx mluví o kapitalismu ničícím materiální základnu lidského života pro další generace:

„Avšak závislost pěstování jednotlivých zemědělských plodin na výkyvech tržních cen a ustavičné střídání těchto kultur při těchto výkyvech, celý duch kapitalistické výroby, který je zaměřen na rychlý peněžní výdělek, je v rozporu se zemědělstvím, které má zajistit všechny stálé životní podmínky řady lidských generací.“⁹⁸

Touto poznámkou se Marxovi, jak pozoruje John Bellamy Foster, podařilo ocenit ústřední důležitost udržitelného programu výroby, který by zajistil, aby materiální, přírodní základna pro lidský život, Země, nebyla zničena bezohledným rozšiřováním průmyslu, daleko dříve než se to stalo všeobecně známým pojmem. Podle Marxe a Engelse byla neudržitelnost kapitalistického zemědělství jedním z výrazů neracionálnosti vývoje kapitalismu o sobě, který viděli vycházet hlavně z oddělení města a vesnice. Marx i Engels viděli, jak kapitalismus vedl k rychlé urbanizaci, poháněné industrializací ve městech i na venkově, která postupně podkopávala starý feudální systém. Jak poznamenává David Harvey, tato tendence k urbanizaci vychází z toho, jak se kapitalismus stává stále koncentrovanějším v těch geografických oblastech, které jsou nejvíce ziskové:

„Doprava a investice se stahují k hlavním centrům výroby, financí a obchodu, protože je pravděpodobné, že tam budou ziskové. Je cítit mocná dostředivá síla s tím, jak nerovnoměrné geografické investice v dopravě živí další nerovnoměrný geografický vývoj.“⁹⁹

Engels pozoroval, jak velká, dusivá městská centra znamenají stísněné a nehostinné životní podmínky. Současně tato centra nepotřebovala jen ohromné množství energie k udržení základní infrastruktury v chodu, ale byla také výjimečně nešetřná. I když se mýlil ve vědě, na které byla jeho tvrzení založena, měl Engels nicméně právo kritizovat londýnský kanalizační systém za to, že vypouští lidské exkrementy do Temže, což způsobovalo

hrozné znečištění, když mohl být tento odpad recyklován jako mrva v zemědělské výrobě.¹⁰⁰ Marx a Engels si samozřejmě byli dobře vědomi potřeby recyklovat odpad průmyslové výroby a spotřeby. V Kapitálu jde Marx dokonce tak daleko, že popisuje, jak je třeba vrátit odpad do půdy jako součást úplného „cyklu výměny látek“.¹⁰¹

ODDĚLENÍ MĚSTA A VESNICE – „TRHLINA VE VÝMĚNĚ LÁTEK“ DNES

Skutečnost, že Marx a Engels nemohli předvídat rozsah průmyslové urbanizace ve 20. a 21. století, dělá jejich starosti o jeho ekologický dopad ještě prozíravějšími. Marxova a Engelseva analýza vývojových trendů kapitalismu a jejich ekologických následků byla událostmi posledních 150 let potvrzena. Od 19. století rostlo oddělení města a vesnice, tj. rychlá urbanizace, exponenciálně a předčilo celkovou demografickou míru růstu – a dosáhlo rozměrů, které by si Marx s Engelsem měli problém představit. Jak oznamovala OSN ve Výhledech světové urbanizace [World Urbanisation Prospects] roku 2005:

„Podíl městského obyvatelstva ve světě vzrostl z pouhých 13% v roce 1900 na 29% v roce 1950 a roku 2005 dosáhl 49%. Jelikož se předpokládá pokračující urbanizace světa, odhaduje se, že v roce 2030 bude ve městech žít 60% světové populace. Rostoucí počet obyvatel měst nám dává nejlepší náznaky velikosti těchto bezpříkladných trendů; městské obyvatelstvo vzrostl z 220 milionů v roce 1900 na 732 milionů v roce 1950 a odhaduje se, že roku 2005 dosáhne 3,5 miliardy.“¹⁰²

To vytváří nesmírnou zátěž pro zemědělství, které musí uspokojit rostoucí poptávku spotřebitelů a současně si udržet ziskovost proti ostatním sektorům kapitalistického hospodářství. Trend neustále zvyšovat úroveň produktivity zemědělské práce novými stroji a technologiemi, který Marx uváděl, rychle pokračuje. Například, roku 1994 dosahoval zemědělský sektor ve Spojených státech takové úrovně produktivity, že množství kukuřice vyprodukované za hodinu práce bylo 350krát větší, než to vyprodukované domorodými americkými Čerokézi za použití jejich tradičních metod.¹⁰³

Tato úroveň produkce by ale nebyla možná, kdyby zemědělský sektor nezapřáhl nesmírné množství fosilními palivy produkované energie k pohonu strojů. Jak ukazuje ta samá studie, „vklad energie v moderním americkém zemědělství je 50krát vyšší“ než v hospodaření pro vlastní obživu.¹⁰⁴ V dlouhodobějším měřítku zde riziko eroze půdy, které nastínil Marx, zůstává, ale nová chemická hnojiva a pesticidy, které částečně zemědělskou krizi, již Marx pozoroval v 19. století, vyrovnaly, kromě toho znečištěla životní prostředí a snížila biodiverzitu.

Průběh historického vývoje také poskytuje ospravedlnění pro další aspekt Marxovy analýzy, tedy mezinárodní rozměr trhliny ve výměně látek. Jak pozoruje Bellamy Foster, Marx vnímal viditelnost trhliny ve výměně látek nejen v protikladu mezi městem a vesnicí, ale také, v odkazu na Marxovy práce o vykořisťování irské půdy anglickými kolonizátory, „na globálnější úrovni“, když jsou „kolonie svědky toho, jak jsou jim vykrádány země, zdroje a půda, aby podpořily

industrializaci kolonizátorských zemí.“¹⁰⁵ Z našeho současného hlediska stále vidíme sociální nespravedlnost a nerovnoměrnost v zemědělství, které mezinárodně prohlubují „trhlinu ve výměně látek“ na sociální i přírodní úrovni. Mají však od procesu, na který Marx poukázal v Irsku, odlišnou formu.

Nerovnoměrný a kombinovaný vývoj světového kapitalismu vedl k tomu, že vedle pokročilejších forem stále propojenějšího mezinárodního systému obchodu existují zaostalé formy rolnické zemědělské výroby. Zatímco na jednu stranu podkopává vysoce produktivní zemědělství na západě dlouhodobou ekologickou udržitelnost, na druhou stranu vytváří velmi konkurenční prostředí pro menší výrobce. Jak poznamenává Samir Amin, západní zemědělství ročně vyprodukuje 1-2 miliony kilogramů obilnin na farmu, zatímco u tří miliard rolníků ve světě se toto číslo pohybuje od 10.000 do 50.000 kilogramů (u těch, kteří mají přístup k pesticidům, nějakému strojnímu vybavení atd.) – na úrovni úplného životního minima.¹⁰⁶

Nepochybně by se našel namyšlený neoliberal, který by se zeptal: „A v čem je problém?“ Konec konců, tvrdil by, rychlý demografický nárůst ve světě znamená růst poptávky po zemědělských výrobcích, nabídka tedy bude muset stoupnout, aby tuto poptávku uspokojila, takže je chybné mluvit jako Amin o tom, že jsou rolníci volným trhem zemědělských výrobků „ohrožení“. I když se tento argument může zdát na první pohled přesvědčivý, je úmyslně matoucí a povrchní. Zrychlující se urbanizace a ji doprovázející potřeba rozšiřování vysoce produktivních zemědělských metod povede v krátkodobém nebo střednědobém horizontu ke degradaci životního prostředí. Neoliberalové také ignorují skutečnost, že výroba pro vzdálené trhy činí obyvatelstvo zranitelnější hospodářskými krizemi. Když se globální výroba prudce smrskne, sníží se obchod a rostoucí ceny ponechají chudé obyvatelstvo bezbranné vůči hladomorům. Zkrátka místo „potravinové suverenity“, tedy zemědělské soběstačnosti polokoloniálního světa, se mohou celé státy stát závislými na dovozu potravin. Stručně řečeno, vyjadřování otázky termíny „nabídka“ a „poptávka“ ignoruje skutečnost, že se zde jedná o skutečné lidi, tj. skutečné společenské třídy, které naplňují nabídku a vytvářejí poptávku. Rychlá kapitalistická urbanizace není racionálně řízený proces bez krizí, ale proces anarchický a krizový, a vzrůstá, jak

naznačuje Amin, hlavně tehdy, když jsou rolníci systematicky ničení či přímo vyvlastňováni. V Číně je například jedním z důvodů, proč urbanizace proběhla za posledních 20 let tak rychle, systematické a úmyslné vyvlastňování rolníků.

To ukazuje, že otázka zemědělské výroby a její ekologické udržitelnosti zůstává i dnes ústřední otázkou, stejně jako byla i v 19. století – ačkoli dnes má díky nesmírnému rozšíření světového obchodu daleko mezinárodnější, globální rozměr. Dnešní environmentální krize mají téměř vždy určitý globální rozměr. Například hladomor v Nigérii (2005) zdánlivě vyjadřuje selhání místní zemědělské výroby, tj. environmentálních potřeb lidského společenského vývoje. Ve skutečnosti ale vyjadřoval strukturální faktory působící na světové úrovni; na trzích bylo plno potravin, ale chudí si je nemohli dovolit koupit kvůli potravinovým daním, které vnutilo MMF. Na obecnější úrovni to ukazuje, jak tvrdí Paul Burkett, že všechny koncepty environmentální krize se odvolávají na vývoj lidstva skrze přírodu a společnost a krize nastává, když vývoj lidstva podlehe „abnormálním“ omezením.¹⁰⁷ Zkrátka, zhoršování životního prostředí vede ke společenským krizím, zatímco společenské krize způsobují zhoršování životního prostředí.

Výše uvedená analýza ukazuje, že existuje jistě dost empirických a popisných důkazů k prokázání, že kapitalistická honba za ziskem zásadně vyvádí z rovnováhy vztahy mezi člověkem a přírodou, zatímco kapitalistické vykořisťování zanechává pracujícího odcizeného od jeho přírodních i společenských podmínek. Přejdeme nyní v naší analýze k hlubšímu rozboru tendenčních zákonů kapitalistické akumulace, a ekologické ničivosti, která je jejich nevyhnutelným následkem.

Ekologická NIČIVOST AKUMULACE KAPITÁLU

Jak říká Marx na začátku Kapitálu (díl I), „bohatství společností, v nichž vládne kapitalistický výrobní způsob, sejevijako, ohromný soubor zboží“.¹⁰⁸ Dříve nepředstavitelné množství a škála zboží a služeb se stalo dostupným – a to, říká, je součástí „civilizační mise“ kapitalismu. Metodologicky zaujal Marx toto stanovisko částečně proto, že chápal, že zboží nemůže být viděno oddělené od práce, kterou obsahuje, a od své užitečnosti čili užité hodnoty.¹⁰⁹

Tabulka 1

Relativní úroveň spotřeby zdrojů v rozvinutém a rozvojovém světě 1986–1990

	Rozvinuté země	Rozvojové země
Fosilní paliva (GJ na hlavu)	160,1	17,3
Hliník (t/ 100 obyvatel)	14,1	0,7
Surové dřevo (m3 na hlavu)	1,3	0,5
Hovězí a telecí (kg na hlavu)	27,2	4,3
Bavlna (kg na hlavu)	5,4	2,6

Data z World Resources 1994–1995, World Resources Institute. New York, Oxford, 1994. Online na <http://www.wri.org/publication/world-resources-1994-95-people-and-environment>

Jak bylo poznamenáno výše, historická úloha kapitalismu spočívá ve rozvoji technické a společenské formy práce a výroby a tím poskytuje materiální základnu pro zkrácení pracovního dne a zajištění živobytí. Marx ale rovněž tak uznával, že samotný proces kapitalistické akumulace působí negaci těchto pokroků.

To může být jasně vnímáno s ohledem na jeho ekologickou ničivost; ta není podle Marxe produktem moderních technik výroby o sobě, ale skutečností, že tato výroba se odehrává podle zákonitých tendencí kapitalistické akumulace. Jako předchozí třídní společnosti, kapitalismus je rozdělen mezi přivlastňující a přivlastňované třídy, ale odlišuje se od nich novou, převládající rolí hranou kapitálem, trhem a zbožní výrobou. Marx ve skutečnosti kapitalismus shrnul jako systém zevšeobecněné zbožní výroby, ve kterém práce dělníků – v soukromě vlastněné a kontrolované výrobě – vytváří zboží a služby pro prodej na trhu. To vyžaduje, aby kapitalismus zásadně oddělil sféry výroby a spotřeby a třetí sféra, založená na tržní směně, byla mezi nimi prostředníkem. Nic z toho by se nemohlo stát, kdyby kapitál neusiloval o akumulaci, tj. rozšiřovat se a vytvářet více kapitálu ve formě peněz (zisku), který je pak reinvestován při shánění dalšího. Jak již bylo řečeno výše, tendence kapitalismu k ničení životního prostředí leží nakonec v honbě za ziskem; to může být vědecky vysvětleno Marxovou pracovní teorií hodnoty – použité na ničení životního prostředí. Paul Burkett to nazývá „přístup hodnotovou formou“ ke vztahům mezi přírodou a kapitálem. Tento termín je případný, protože se tato teorie točí okolo pochopení různých forem, ve kterých se hodnota za kapitalismu vyjadřuje. Na nejabstraktnější úrovni je kapitál zhodnocující se hodnotou a, co se nás týká, přítom na sebe bere dvě hlavní formy: zboží a peněz.

V předkapitalistických společnostech jsou zbožní a peněžní vztahy omezené, odkázané na určité funkce hrající ve společenské reprodukci jako celku skutečně okrajovou roli. S kapitalismem se naopak stává tržní regulace prostřednictvím směnných hodnot formou, ve které se vyjadřuje hodnota výrobního procesu (tj. společensky nutná práce). Marx dokonce říká, že směnná hodnota je jedinou formou, ve které se za kapitalismu může hodnota vyjadřovat.¹¹⁰ Hodnota se tedy začne stejně jako ve výrobcích, které jsou směňovány na trhu, tj. ve zboží a penězích. Zdroj této hodnoty však neleží ve směně, ale ve výrobě, protože jak jsme viděli, výměna práce s přírodou je zdrojem veškeré produkce hodnoty. Kapitalista musí zaplatit za náklady této výroby nákupem pracovní síly a nebo investicí do strojů (které obsahují práci ze své vlastní výroby). S ohledem na přírodu a práci, zde tedy leží zásadní rozdíl, protože příroda nevyžaduje náklady na reprodukci tak jako dělníci (potřebují mzdu, aby si koupili jídlo, oblečení, bydlení atd.). Je to „bezplatná přírodní síla“ kapitalistické akumulace – se kterou je chybně zacházeno jako se zdánlivě nekonečně a volně využitelným zdrojem užitečných hodnot.

Příroda je nicméně ohodnocena, ale jen nepřímo, ve vztahu k vynaložení práce, či přesněji k nákladům na reprodukci společensky nutné pracovní doby v daných přírodních podmínkách. Například zvláště úrodná

Čínští rybáři si razí cestu řekou Wu Han, plnou mrtvých ryb – důsledek průmyslového znečištění

a lehce orná půdy přikazuje vyšší rentu, protože vyžaduje méně času na obhospodaření, a tím snižuje kapitalistovo vynaložení práce. Obecně je to rys podřízení jak směnné, tak užité hodnoty takové hodnotě, která se sama zhodnocuje, tj. samotnému kapitálu. A co je zásadní, vede to k „rostoucí nadvládě ziskového projeje ... nad výrobou pro užitek“.¹¹¹

KAPITALISMUS A SOUČASNÁ EKOLOGICKÁ KRIZE

Mnoho rysů současného zhoršování životního prostředí se dá chápat tak, že vyrůstá z převahy ziskového projeje nad produktivním používáním. Například David Held, Anthony McGrew a kol. nastiňují společenské statky a potřeby přirozené poskytované lesy:

„Lesy jsou ohromným hospodářským a ekologickým zdrojem, především dřeva. Dřevo je nezbytná součást mnoha průmyslových výrobků a procesů, stejně jako zdroj paliva, papíru a na buničině založených produktů a je surovinou pro truhlářství, bednění a nábytek. Ekologicky poskytují lesy nesmírnou zásobárnu genetické biodiversity a jsou zásadním prvkem v globálním atmosférickém a klimatickém systému.“¹¹²

Kapitalismus však s těmito užitečnými hodnotami nezachází spravedlivě, jelikož odlesňování je poháněno poptávkou po dřevě, která se celé poválečné období zvyšuje. Estetický a kulturní přínos tropických deštných lesů například přináší jako zdroj ziskové akumulace pro kapitál mnoho obtíží. A skutečně by nikdy nevynesl zisky schopné konkurovat stálému vývozu výrobků ze dřeva, které jsou s minimálními vstupními náklady bezplatným dárkem přírody. I tam, kde jsou prostřednictvím státní iniciativy vytvářeny ochranné rezervace, jsou stále obtěžovány trhem. To na sebe může vzít formu soukromého sektoru lobujícího u politických institucí nebo mohou být podkopávány ilegální těžbou dřeva a pytláctvím, zatímco stát nemá dostatek financí a prostředků, jimiž by svá

nařízení vynutil. V každém případě kapitál do těchto oblastí zasahuje a požaduje, aby byly otevřeny procesu akumulace kapitálu.

Závislost na fosilních palivech jako hlavním zdroji energie v moderní společnosti také ukazuje, jak vedou kapitalistické společenské vztahy k hluboké neracionálnosti ve vývoji. I když na chvíli ponecháme stranou jejich rozdílný ekologický dopad, může člověk stále říct, že obnovitelné zdroje energie a fosilní paliva pracují podle docela zásadně rozdílné prostorově-časové dynamiky – která činí fosilní paliva daleko vhodnější pro systém zevšeobecněné zbožní výroby. V dohledné době jsou obnovitelné zdroje pro dlouhodobé trvání jejich využívání prakticky neomezené, ale mohou být využívány jen v omezené míře. Na druhou stranu fosilní paliva jsou surovinou „zásobního typu“, která může být využívána poměrně rychlým tempem, i když jsou její zásoby omezené, nebo raději jsou omezené prostorovými limity, které ovlivňují, jak rychle mohou být jejich zásoby nalezeny a vytěženy.

Navíc, proces vyhledávání, výroby a projeje energie z fosilních paliv je ideální pro investice způsobem, na který se výroba energie z obnovitelných zdrojů jednoduše nehodí. Tím zásadním rozdílem je, že fosilní paliva jako zdroje energie mohou být přetvořena na zboží, zatímco u obnovitelných zdrojů, jako je vítr, sluneční záření a příliv, to, co je zboží, není zdroj energie jako takový, ale prostředek k jeho využití ve formě větrníků, solárních panelů a přílivových hrází, které na sebe berou formu zboží a tudíž kapitálu. Ve skutečnosti by rozsáhlé využívání solární energie vyžadovalo přesun k jinému sektoru kapitálu, tj. k průmyslové výrobě a infrastruktuře, s velkými výdaji a s nabízejícími se otázkami jeho „obchodní životnosti“ (tj. ziskovosti). Ačkoli podobné vysoké náklady jsou stále více spojené i s těžbou fosilních paliv, jsou v současné době vyrovnávány rostoucími cenami ropy, které jsou částečně důsledkem jejího materiálního

nedostatku. Navíc, a zde je společensko-historický rozměr, v této části vládnoucí třídy podnikající v odvětví fosilních paliv se nahromadila značná společenská moc, která může bránit výzkumu a inovacím v oblasti obnovitelných zdrojů, a tím je znehodnocovat jako možné místo pro investice.

Moderní kapitalismus i zhoršování životního prostředí, které způsobuje, jsou svým rozsahem a šíří mezinárodní. V současném světovém řádu není úroveň internacionalizace jednoduše otázkou obchodu, ale zahrnuje propracované sítě globalizované výroby. Ty jsou ale ovládnuty velkou koncentrací korporátního kapitálu. Například v roce 2000 ukazuje porovnání korporátních prodejů s objemem HDP, že ze sta největších „ekonomik“ jich bylo 51 korporací a jen 49 států.¹¹³

Jak uvádí David Harvey:

„Nesmírná koncentrace korporátní moci [nyní existuje] v energetice, médiích, farmacii, dopravě, a dokonce i maloobchodě (například WallMart).“¹¹⁴

Kapitál tedy zavádí nespoutanou internacionalizaci, ale jen na základě nadvlády velkých monopolů, čímž systematicky reprodukuje nerovnoměrný vývoj s jej doprovázejícími nerovnostmi. Co se životního prostředí týče, vede to k velkým nerovnostem v úrovni spotřeby zdrojů a s tím zjevně spojenému zhoršování životního prostředí. Jak ukazuje tabulka 1, zpráva World Resources Institute [Světový ústav zdrojů] z roku 1995 ukázala na dramatický rozdíl mezi spotřebou fosilních paliv v rozvinutých a rozvojových zemích.

Přesto je v samotné povaze kapitalismu, že jeho centralizační a monopolizační vlastnosti existují spolu s protikladnými tendencemi. V minulých letech se z dobrých důvodů mnoho mluvilo o dramatickém nástupu Číny jako světové průmyslové velmoci. Její levná pracovní síla a začlenění do světového obchodního systému hrály klíčovou úlohu při stabilizaci především amerického hospodářství.¹¹⁵ Její nástup šel ruku v ruce s dramatickým nárůstem zhoršování životního prostředí. Jak poznamenává David Harvey:

„Dva hlavní hříšníci v nárůstu emisí oxidu uhličitého za posledních několik let jsou lokomotivami světového hospodářství, Spojené státy a Čína (která zvýšila své emise za posledních 10 let o 45%)... V případě Číny rychlost industrializace a nárůst vlastnictví aut zdvojnásobuje tlak na spotřebu energie. Čína se v oblasti těžby ropy dostala od soběstačnosti na místo druhého největšího dovozce po Spojených státech.“¹¹⁶

Tato jednoduchá fakta ukazují velikost problému spotřeby za kapitalismu; je přirozené, že k tomu, aby se stal světovou velmocí ve vysoce konkurenčním světovém trhu se stát jako Čína – která má zjevné ambice stát se imperiální zemí, pokud jí už není – bude snažit vyrovnat se formám a metodám výroby přední světové velmoci. Takové státy budou mít nevyhnutelně sklon ke zvýšenému používání existujících technologií, k rozšiřování průmyslové výroby a mezitím se budou vyhýbat nákladnému výzkumu, vývoji a inovacím. Skutečnost, že to vše je poháněno chaosem konkurence na trhu zdůrazňuje závěr, který jsme viděli u Marxe, že z tohoto procesu je

jedinou úlevou socialismus, jelikož umožňuje lidstvu začít plnit dlouhodobý úkol racionální regulace své výměny s přírodou způsobem, který je ekologicky udržitelný. Dnes zjevně existuje zásadní problém nešetné výroby a v některých státech otevřená marnotratnost ve spotřebě. Navíc je to vše stále poháněno výrobou fosilních paliv, která vypouštějí oxid uhličitý.

AKUMULACE KAPITÁLU A UDRŽITELNOST

„Přístup hodnotovou formou“ ke vztahům mezi kapitálem a přírodou může být použit jako základ, na kterém dále prozkoumáme ekologickou neracionálnost kapitálu. Nehledě na kritiku kapitalismu, který ve sobě neguje výrobu pro užitek či potřeby ve prospěch ziskovosti, je důležité zmínit se o tom, že kapitalismus vytváří své vlastní funkční potřeby a že tedy věci v ekonomickém procesu akumulace kapitálu získávají užžitnou hodnotu. Jak to podává Michael Lebowitz:

„Pojem užité hodnoty se tedy posunuje od něčeho přítomného v jakékoli lidské potřebě za každého systému“ k určitějšímu pochopení, jak se formují společenské potřeby za kapitalistického výrobního způsobu.“¹¹⁷

S tímto na paměti se zamysleme o úloze fosilních paliv v procesu kapitalistické akumulace. Jak jsem poznamenal výše, jedním z rysů hluboce ekologicky neudržitelného charakteru moderního průmyslového zemědělství je jeho závislost na fosilních palivech při pohánění strojů. V procesu akumulace kapitálu v zemědělském sektoru hrají tedy fosilní paliva klíčovou roli při pohánění „mrtvé práce“ (tj. strojů), která je schopná masivně zvýšit úroveň produktivity. Když jsou fosilní paliva používána v globální dopravě zboží, hrají pro kapitál funkční úlohu, tím že snižují dobu obratu, a tím, pokud ostatní zůstane stejné, zvyšují ziskovost.

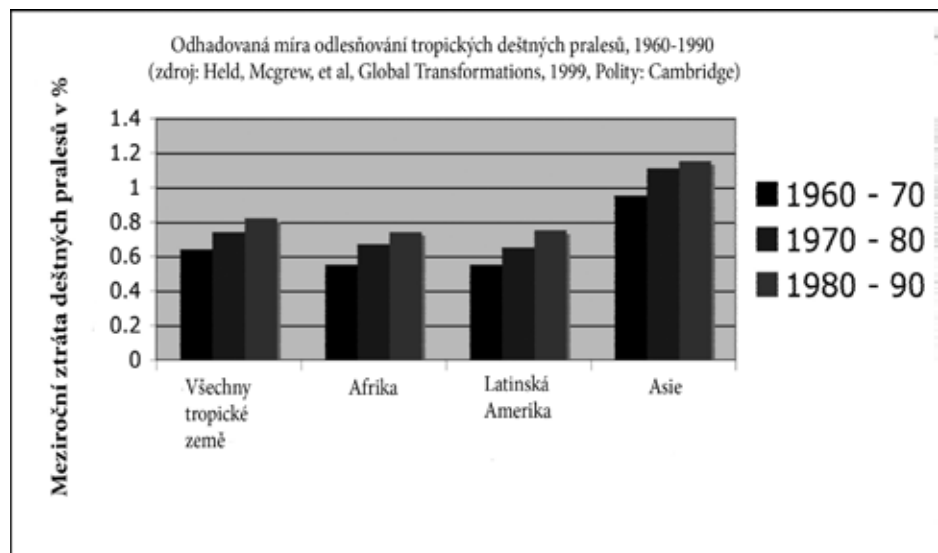
Tento bod je nesmírně důležitý pokud jde o ekologickou neracionálnost akumulace kapitálu, když na to pohlédneme v souvislosti nerovnoměrného a kombinovaného vývoje. Může být ilustrován za použití Marxovy analýzy koloběhu kapitálu v Grundrisse. Marx viděl, že v procesu výroby se kapitál pohybuje skrze různé formy dynamikou oběhu; konečný výrobek (zboží) je prodán a přeměněn v peníze, které jsou pak znovu

přeměněny ve výrobní prostředky (suroviny, nástroje, mzdy). Chtěl vědět, jak tento pohyb ovlivňuje seberealizaci kapitálu, tj. akumulaci zisku. Marx na tom ukázal, jak kapitalismus vytváří určitou prostorově-časovou geografii, tj. vyžaduje určitou strukturu prostoru a času, která je hluboce protiekologická.

Části koloběhu, tvrdí Marx, zabírají určité množství času, a to ovlivňuje, jak ziskový podnik je. Čím rychleji může být koloběh kapitálu dokončen, tím více zboží může být vytvořeno prací v určitém čase; a podobně, čím rychleji může být toto zboží prodáno a nahrazeno penězi, tím větší je celková masa zisku vrácená kapitalistovi. Zkrátka, prostorová vzdálenost se zdá být omezena na čas. To znamená, že se rychlost oběhu zdá být přirozenou překážkou realizace pracovní doby, protože čím déle trvá proces oběhu – v čase – tím větší množství pracovní síly bude potřeba na realizaci stejného množství zisku. Marx došel k závěru, že kapitalismus:

„... musí na jedné straně usilovat o to, aby odstranil veškeré místní meze styků, to znamená směny, aby dobyl celou zeměkouli jako svůj trh, usiluje na druhé straně o to, aby prostor zničil časem; tj. aby čas, který vyžaduje pohyb z jednoho místa na druhé, zredukoval na minimum. Čím je kapitál rozvinutější, čím rozsáhlejší je tedy trh, na němž obíhá, který tvoří prostorovou dráhu jeho oběhu, tím více usiluje zároveň o větší prostorové rozšíření trhu a o větší zničení prostoru časem.“¹¹⁸

Touto analýzou se linou představy vyvolávající koncepcí rychlosti kapitalistické přeměny. Připomíná nám tvrzení Marxe a Engelse v Komunistickém manifestu, že s kapitalismem „všechny pevné, zrezivělé poměry... se rozkládají“, jak se dramaticky mění společnost. Zdá se také, že představa kapitalismu „dobývajícího Zemi“ naznačuje, že toto „ničení prostoru časem“ vytváří pro přírodu mocné rozkazy. Marxova myšlenka, že se kapitál ze své podstaty snaží zrušit dobu oběhu – zajistit oběh bez doby oběhu – je překvapivě obsažná tím, že naznačuje, že se kapitalismus snaží dosáhnout něčeho fyzikálně nemožného. Vyvolává obraz kapitalismu usilujícího o prolomení zákonů prostoru a času – krajní „trhlina ve výměně látek“. Také konkrétně se snaha rozšířit kapitalismus prostorově („dobýt zeměkouli“) a zároveň zmenšit čas strávený v pohybu na minimum („zničení prostoru časem“) řídí

určitou strukturou vývoje. Například pokud investice nenabízejí kapitalistovi dostatečnou míru návratnosti v přiměřeném čase, stanou se nepřitažlivými, a to vytváří motivaci pro celou řadu společensky a ekologicky nezdravých „zkratk“ ve výrobním procesu. Dále, obecněji, musí potřeba rychlé návratnosti potlačit všechny pokusy o dlouhodobé a udržitelné plánování.

K tomu můžeme přidat geografická a infrastrukturní pravidla vytvořená touto strukturou oběhu kapitálu. Ten vyžaduje určitou geografii a vytváří tedy tendenční struktury vývoje. Podívejme se například na dopravu a komunikační systémy. Jak poznamenává David Harvey:

„Prostorově stálé a nehybné fyzické struktury dopravy a komunikačních systémů (přístavy, letiště, dopravní systémy) jsou vyžadovány k osvození ostatních forem kapitálu snadným pohybem v prostoru.“¹¹⁹

V posledních patnácti až dvaceti letech utvářelo snižování nákladů na dopravu a vývoj komunikačních technologií jeden z rysů ustavení světové sítě výroby zboží a služeb. Mezinárodní obchodní systém je například schopen plánovat pohyb oblečení vyrobeného v čínských sweatshopech k zákazníkům na západě. Vskutku, globalizace vytvořila ve zboží použitím tohoto levného zdroje práce skutečný deflační tlak, který rozvážení zboží po světě učinil finančně únosným.

ZÁVĚR

Vysoce kombinovaný, propojený charakter světového kapitalismu – navzdory všem jeho nerovnostem a nerovnováze – má také rozporuplný společenský a politický dopad na životy všech vykořisťovaných a utlačovaných tříd. Rozvoj světové výroby a technologií má silný sjednocující vliv na dělníky, chudé rolníky i městskou chudinu; jak se rozsah komunikace zvyšuje a snižuje čas, který zabírá, je jednodušší (i když ne jednoduché) organizovat odpor. Současně kapitalismus stále více ovládá čas utlačovaných tříd tím, že vyžaduje intenzivnější vykořisťování, zatímco také ničí prostorové, tedy přírodní, prostředí, ve kterém lidstvo žije a pracuje. Tímto způsobem kapitalismus vytváří podmínky pro své vlastní zničení, ale jeho destruktivní tendence jsou takové, že Marxovo a Engelsovo varování, že dějiny skončí „revolučním přetvořením celé společnosti nebo společným zánikem bojujících tříd“ se zdá být příhodnějším než kdy jindy.

Ačkoli by člověk měl být vždy opatrný s apokalyptickými předpověďmi, je nicméně na období, ve kterém žijeme, pozoruhodný stupeň shody mezi těmi, kteří by správně měli vědět, vědeckou komunitou, že je obtížné rozsah ekologické krize vůbec přecenit. Jak v roce 1992 tvrdilo 1575 významných vědců:

„Lidské bytosti a svět přírody jsou na cestě ke střetu. Lidská činnost způsobuje tvrdě a často nezvratně škody životnímu prostředí a životně důležitým zdrojům. Pokud nebudou potlačeny, mohou mnohé naše současné praktiky ohrozit budoucnost, jakou si pro lidskou společnost a království zvířat přejeme, a mohou změnit živou přírodu tak, že nebude schopná udržet život, jak jej známe. Pokud máme zabránit střetu, ke kterému směřujeme, jsou nutné zásadní změny.“¹²⁰

Na základě známých faktů by měli všichni čestní lidé s touto analýzou souhlasit. Avšak, samozřejmě, nesouhlasí. Bohatí a mocní buďto stále popírají nepopíratelné nebo trvají na tom, že ačkoli jsou nějaká opatření potřebná k zabránění nejhorším neštěstím, jejich zisky musí zůstat svaté. Otázka „co je kořenem problému“ je tedy nesmírně důležitá ne z intelektuálních důvodů, ale z důvodů politických. Kapitalismus mohl vytvořit společenskou dělbou práce, která poskytla technickou, vědeckou a materiální základnu pro skutečnou rovnost mezi lidmi, pro společnost založenou na svobodných, neodcizených lidech. Ale samo toto rozdělení společnosti se stalo překážkou osvobození a musí být svrženo. Socialistická organizace výroby může znovu spojit lidstvo s přírodou, tedy ukončit jeho odcizení, na základě rostoucí znalosti našeho okolí a udržitelného, ekologicky zdravého programu vývoje.

Jeden společný argument, který je často opakován v ekologickém hnutí, je, že potřeba jednat je „příliš naléhavá“ na to, aby se začalo mluvit o revoluci nebo socialismu jako nutném řešení klimatických změn – přestože je v konečné instanci vinen kapitalismus. Na určité úrovni tento argument postrádá základní myšlenkovou soudržnost; příčinou je kapitalismus, ale nemáme čas se kapitalismu zbavit. To je jistě stejné jako mít dům zamořený myšmi, ale trvat na tom, že nemáte čas položit pasti, protože je to „příliš naléhavé“. Současně se nedostaneme příliš daleko, pokud budeme jen tak pobíhat a tvrdit, že se musíme zbavit kapitalismu.

Musíme spojit sociální a ekonomické boje podřízených tříd s potřebou chránit životní prostředí jako základny lidského života. Klíčovou osou socialistické intervence v ekologickém hnutí je ve skutečnosti na jedné straně velká otázka kapitalismu, na druhé potřeba pozvednout sociální a ekonomické požadavky utlačovaných tříd, tedy dělnické třídy, rolnictva, chudých, domorodých a vykořeněných. Stejně tak musejí být masy získány nejen pro boj na ochranu svého bezprostředního, jednotlivého prostředí, ale také pro boj proti výrobě fosilních paliv a pro plánovaný přechod k obnovitelným zdrojům.

Zatímco v minulosti komunisté spojovali, řekněme, boj za pracovní místa nebo za mzdy s bojem o moc, tak dnes potřebujeme spojit například boj s následky hurikánu Katrina v New Orleans, severoevropských povodní z posledního léta nebo období sucha ve střední Africe, s bojem proti kapitalismu a za dělnickou moc. V 21. století můžeme očekávat rozvoj sociálních revolučních krizí, jak budou instituce ve státech a celých oblastech fatálně podlamovány ekologickou katastrofou. Přechodná metoda, vyvinutá ranou Komunistickou internacionálou na začátku 20. let a kodifikovaná Lvem Trockým ve 30. letech, musí být tvořivě přepracována, aby počítala s krizí lidstva. V této otázce více než v které jiné, je bezpodmínečné, aby nikdo vážně nenavrhoval, že odpověď může být svou formou národní. K řešení krize životního prostředí světových rozměrů je potřeba nová světová politická síla, nová, Pátá internacionála založená na revolučně socialistickém programu.

Poznámky:

1) HICKMAN, M. *The Earth's ecological debt crisis*. *The Independent*. 9.12.2006 (online k dispozici na [www: <http://news.independent.co.uk/environment/article1822171.ece>](http://news.independent.co.uk/environment/article1822171.ece) [cit. 2008-12-05])

2) *ibid*

3) *ibid*

4) viz BRAHIC, C. *Leading Nations find agreement on Climate Change*. *New Scientist*. 16.2.2007 (online k dispozici na [www: <http://environment.newscientist.com/channel/earth/climate-change/dn11199-leading-nations-find-agreement-on-climate-change.html>](http://environment.newscientist.com/channel/earth/climate-change/dn11199-leading-nations-find-agreement-on-climate-change.html) [cit. 2008-12-05])

5) viz MacREADY, J. *Konference na Bali: cestovní mapa ke klimatické katastrofě* [online]. *SOP*, 22.12.2007 [cit. 2008-12-05]. K dispozici na [www: <http://sop.revoluce.info/index.php?id=9,426,0,0,1,0>](http://sop.revoluce.info/index.php?id=9,426,0,0,1,0)

6) MARX, K.; ENGELS, B. *Německá ideologie*. V MARX, K., ENGELS, B. *Spisy svazek 3*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1958. str. 40

7) *ibid*.

8) *ibid.*, str. 34-35

9) *ibid.*, str. 35

10) *ibid.*, str. 57

11) *ibid*.

12) *ibid.*, str. 57-58

13) *Není náhoda, že výše [v boxu 1 pozn. překl.] citovaný Schmidt při rozvíjení svého názoru opouští Marxův historický materialismus tím, že říká, že lidská společnost a fyzická příroda jsou dvě úplně oddělené oblasti. Schmidt v podstatě přijímá formu klasičeského materialismu podobnou té, kterou Marx výslovně kritizoval v Německé ideologii za to, že vidí realitu jako předmět odloučený od lidské praxe a činnosti, tj. od působení.*

14) BURKETT, P. *Marx and Nature; A Red and Green Perspective*. New York: St Martin's Press, 1999. str. 17 (náš překlad)

15) *ibid*.

16) „Hlavním nedostatkem veškerého dosavadního materialismu – včetně feuerbachovského – je, že předmět, skutečnost, smyslovost se pojímá jen ve formě objektu čili nazírání, nikoli však jako lidská, smyslová činnost, praxe, nikoli subjektivně. Proto se stalo, že činnou stránku, v protikladu k materialismu, rozvíjel idealismus ... Feuerbach ... lidskou činnost samu nepojímá jako předmětnou činnost ... Nechápe proto význam „revoluční“, „prakticko-kritické činnosti.“ (MARX, K. *These o Feuerbachovi*. V MARX, K.; ENGELS, B. *Spisy svazek 3*, Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1958, str. 17

17) FOSTER, J.B. *Marx's Ecology; materialism and nature*, New York: Monthly Review Press, 2000. str. 34-35

18) *ibid.*, str. 35 (náš překlad)

19) *ibid.*, str. 59

20) *ibid.*, str. 58

21) *ibid.*, str. 59

22) *ibid.*, str. 59

23) *ibid.*, str. 34-39

24) Burkett, op. cit., str. 17

25) Marx, dopis Engelsovi, 19. 12. 1860

26) ENGELS, B. *Dialektika Přírody*. Praha: Svoboda, 1959. str. 26-27

27) *ibid.*, str. 28

28) Burkett, op. cit., str. 17 (náš překlad)

29) Marx, Engels, *Německá ideologie*, op. cit., str. 35

30) ENGELS, B. *Dialektika Přírody*. Praha: Svoboda, 1959. část Podíl práce na polidštění opice, str. 147-158

31) V *Dialektice přírody* Engels napsal: „Darwin nevěděl, jakou trpkou satiru na lidi a zvláště na své

- krajany napsal, když dokázal, že volná konkurence, boj o existenci, který ekonomové oslavují jako největší historickou vymoženost, je normálním stavem říše zvířat.“ (Engels, *Dialektika přírody*, op. cit., str. 34-35)
- 32) Nebo, jak argumentuje Kautský v *Sociální revoluci*: „Podobnost mezi přírodními zákony a zákony společnosti vůbec není dokonalá... Lepší je omezovat než favorizovat přenášení zákonů z jedné sféry do druhé... Musíme vzít na vědomí zásadní rozdíl mezi zvířecí a nezvířecí přírodou. [Je chybou] používat přírodní zákony přímo na společnost jako se například děje, když se konkurence ospravedlňuje jako přírodní nutnost kvůli zákonu boje o přežití nebo když se dovolává zákonů přírodní evoluce jako důkazu nemožnosti sociální revoluce.“ KAUTSKÝ, K. *The Social Revolution* [online]. [cit. 2008-12-05]. K dispozici na [www:<http://www.marxists.org/archive/kautsky/1902/socrev/index.htm>](http://www.marxists.org/archive/kautsky/1902/socrev/index.htm) (náš překlad)
- 33) Engels, *Dialektika Přírody* op. cit., str. 34
- 34) MARX, K. *Ekonomicko-filosofické rukopisy*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1961. část *Odcizená práce* [online]. [cit. 2008-11-17]. K dispozici na [www: <http://www.sds.cz/docs/prectete/eknihy/efr44/efr44_05.htm>](http://www.sds.cz/docs/prectete/eknihy/efr44/efr44_05.htm)
- 35) *ibid.*
- 36) *ibid.*
- 37) *ibid.*
- 38) *ibid.*
- 39) *ibid.*
- 40) *ibid.*
- 41) *ibid.*
- 42) Shodou okolností jsou tyto romantické názory reprodukovány také v dnešní době v „*Gaia Principle*“ vytvořeném Jamesem Lovestockem. Viz LOVESTOCK, J. *Gaia as seen through the atmosphere*. 1972
- 43) Marx, *Ekonomicko-filosofické rukopisy*, část *Odcizená práce*, op. cit.
- 44) Protiekologický závěr viz SCHMIDT, A. *The Concept of Nature in Marx*. Bristol, 1971; zatímco proekologický závěr viz LEE, D. *On the Marxian View of the Relationship between Man and Nature*. V *Environmental Ethics*, vol 2, str. 3-16. University of New Mexico, 1980
- 45) MARX, K. *Kapitál: Kritika politické ekonomie, díl první*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1953. str. 196 a 203
- 46) Foster, *Marx's Ecology; materialism and nature*, op. cit. str. 158 (náš překlad)
- 47) MARX, K. *Kapitál: Kritika politické ekonomie, díl třetí, část druhá*. Praha: Svoboda, 1980. str. 267
- 48) Foster, *Marx's Ecology; materialism and nature*, op. cit. str. 167 (náš překlad)
- 49) *ibid.*
- 50) Foster, *Marx's Ecology; materialism and nature*, op. cit. str. 167 (náš překlad)
- 51) Marx, *Kapitál I*, op. cit. str. 51
- 52) Marx, *Kapitál III (část druhá)*, op. cit. str. 332
- 53) CARPENTER, 1997, str. 148 (citováno v Burkettovi, *Marx's Ecology ...*) (náš překlad)
- 54) Marx, *Kapitál I*, op. cit. str. 196
- 55) Burkett, op. cit. str. 26-27
- 56) Marx, *Kapitál I*, op. cit. str. 196
- 57) Marx: *Ke kritice politické ekonomie v ME spisy svazek 13, Nakladatelství politické literatury v Praze 1963*, str. 52
- 58) Marx, *Kapitál I*, op. cit. str. 57
- 59) *ibid.*, str. 196
- 60) Burkett, op. cit. str. 27
- 61) Marx, *Kapitál I*, op. cit. str. 198
- 62) *ibid.*, str. 198
- 63) Burkett, op. cit. str. 25
- 64) *ibid.*, str. 27 (náš překlad)
- 65) Například Christopher Lloyd říká: „Holistická ontologie zdůrazňuje autonomní strukturální existenci a vývoj. Společnost se v tomto ohledu předpokládá jako nadindividuální a organická entita nebo organizace pravidel, vztahů a/nebo významů, suma, jejíž celek má vlastnosti a schopnosti větší než její části, hlavně schopnosti udržovat a reprodukovat se skrze ovládnání voleb a jednání jednotlivých lidí v ní.“ LLOYD, C. *Structures of History*. Oxford: Blackwell, 1993. str. 42 (náš překlad)
- 66) Ti, kteří tato obvinění dělají, jsou obvykle vinní totalizováním individuálního činitele a omezováním všech struktur na individuální akce (tj. teorie racionální volby). Nebo zkolabují koncept struktury a činitele do „pojedenání“ či, v případě Giddense a Lloyda, do rovněžtak mlhavé kategorie zvané „strukturace“. Ve skutečnosti to vede k tomu, že se obě kategorie – činitel i struktura – úplně vytratí a příčiny společenské změny zůstanou rozhodně nejasné.
- 67) Burkett, op. cit. str. 21
- 68) COLLETTI, L. *From Rousseau to Lenin: Studies in Ideology and Society*. London: New Left Review Books. str. 13-14
- 69) Burkett, op. cit. str. 19 (náš překlad)
- 70) CHATTOPADHYAY, P. *Passage to Socialism; The Dialectic of Progress in Marx*. v *Historical Materialism svazek 14*, č. 3, 2006. str. 48 (náš překlad)
- 71) MARX, K.; ENGELS B. *Vybrané spisy ve dvou svazcích; svazek I*. Praha: Svoboda, 1950. *Manifest komunistické strany*. str. 25
- 72) Marx, *Kapitál III (část druhá)*, op. cit. str. 336
- 73) *ibid.*
- 74) *ibid.*, str. 335
- 75) Marx, *Teorie o nadhodnotě II*, citováno z *Chattopadhyaye*
- 76) Marx, *Kapitál III (část druhá)*, op. cit. str. 335
- 77) ANDERSON, S., CAVANAGH, J. *Top 200; The Rise of Corporate Global Power*. Intitute of Policy Studies, December 2000
- 78) Burkett, op. cit. str. 152
- 79) Marx, *Kapitál III (část druhá)*, op. cit. str. 336
- 80) *ibid.*
- 81) FINE, B., SAAD-FILHO, A. *Marx's Capital*. Pluto Press, 2004, čtvrté vydání (náš překlad)
- 82) FEUERBACH, *Podstata křesťanství*
- 83) Marx, *Ekonomicko-filosofické rukopisy*, část *Odcizená práce*, op. cit.
- 84) všechny citace v odstavci: *ibid.*
- 85) Foster, *Marx's Ecology; materialism and nature*, op. cit. (náš překlad)
- 86) *ibid.*, str. 75
- 87) *ibid.*, str. 74
- 88) „Nesdílime sentimentální slzy, které nad tím prolévá romantika. ... Předně je feudální pozemkové vlastnictví už svou podstatou zašantročená půda, půda odcizená člověku, vůči kterému tu potom tedy stojí v podobě několika málo velkých pánů. Již ve feudálním pozemkovém vlastnictví tkví vláda půdy jakožto cizí moci nad lidmi.“ MARX, K. *Ekonomicko-filosofické rukopisy*, část *Pozemková renta* [online]. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1961 [cit. 2008-11-25]. Aviable from [www: <http://www.sds.cz/docs/prectete/eknihy/efr44/efr44_04.htm>](http://www.sds.cz/docs/prectete/eknihy/efr44/efr44_04.htm)
- 89) MARX, K. *Rukopisy „Grundrisse“ I*. Praha: Svoboda, 1971. str. 114
- 90) Foster, *Marx's Ecology; materialism and nature*, op. cit. str. 158 (náš překlad)
- 91) *ibid.*, str. 164
- 92) Marx, *Kapitál III (část druhá)*, op. cit. str. 303
- 93) Foster učinil rozsáhlý rozbor Marxova psaní o úrodnosti půdy a vlivu Liebiga. Viz FOSTER, B. J. *Marx's Ecology; materialism and nature*. New York: Monthly Review Press, 2000. str. 152-164
- 94) Marx, *Kapitál I*, op. cit. str. 535
- 95) *ibid.*, str. 536
- 96) Marx, *Kapitál III (část druhá)*, op. cit. str. 328-329
- 97) *ibid.*, str. 328
- 98) *ibid.*, str. 146
- 99) HARVEY, D. (náš překlad)
- 100) viz ENGELS, B. *K bytové otázce*. v MARX, K., ENGELS, B. *Vybrané spisy ve dvou svazcích, svazek I*. Praha: Svoboda, 1950. str. 652
- 101) Foster, op. cit.
- 102) United Nations Department for Economic and Social Affairs (Popular division). *World Urbanization Prospects 2005*. [cit. 30-11-2008] [online]. aviable from [www: <www.un.org/esa/population/publications/WUP2005/2005wup.htm>](http://www.un.org/esa/population/publications/WUP2005/2005wup.htm) (náš překlad)
- 103) GIAMPIETRO, M. a PIMENTEL, D. *The tightening Conflict: Population, Energy Use, and the Ecology of Agriculture*. 1994. [cit. 30-11-2008]. [online]. aviable from [www: <http://www.npg.org/forum_series/tightening_conflict.htm>](http://www.npg.org/forum_series/tightening_conflict.htm)
- 104) *ibid.*
- 105) Foster, *Marx's Ecology; Materialism and Nature*, op. cit. str. 164
- 106) AMIN, S. *The Conditions for an alternative global system based on social and international justice*. Dokument pro WSF v roce 2004v Bombaji. [cit.30-11-2008] [online]. Aviable from [www: <http://netx.u-paris10.fr/actuelmarx/m4aminm.htm>](http://netx.u-paris10.fr/actuelmarx/m4aminm.htm)
- 107) Burkett, op. cit. str. 107
- 108) Marx, *Kapitál I*, op. cit. str. 51
- 109) Marx, *Kapitál I*, op. cit. str. 52
- 110) Burkett, op. cit. str. 80
- 111) *ibid.* str. 81
- 112) HELD, D., MCGREW, A., et al. *Global Transformations; Politics, Economics, Culture, Polity*. Cambridge, 1999
- 113) Anderson, Cavanagh, op. cit.
- 114) HARVEY, D. *A Brief History of Neoliberalism* (náš překlad)
- 115) MAIN, P. *Od Mao Ce Tunga k trhu v Revoluční marxismus č. 17, SOP*, (http://sop.revoluce.info/_pdf/rm/RM17.pdf)
- 116) Harvey, *A Brief History of Neoliberalism*, op. cit. str. 173
- 117) LEBOWITZ, citován v Harveyem, *Limits of Capital*. London, 2006. str. 8-9
- 118) Marx, K. *Rukopisy „Grundrisse“ II*. Praha: Svoboda, 1974. str. 157
- 119) HARVEY, D. *Spaces of Global Capitalism; Towards a Theory of Uneven Development*. London, New York, Verso, 2006 (náš překlad)
- 120) „*World Scientists Warning to Humanity*“ citováno v FOSTER, J. B., *The Scale of the Ecological Crisis*. New York: Monthly Review Press, 2002. str. 73

Zachraňme planetu před kapitalistickou destrukcí!

TEZE O OTÁZCE ŽIVOTNÍHO PROSTŘEDÍ

Environmentální otázka – ústřední otázka naší doby

1. Globální oteplování, tání velkých částí ledovců, klimatické změny, rozšiřování pouští, urbanizace, ničení deštného pralesa.

2. Nemůže být sporu, že žijeme v době, kdy změny v přírodním prostředí lidstva hrozí bezprostředním zničením životních podmínek milionů, ne-li celého lidstva na dlouhou dobu.

3. Nebezpečí je nyní uznáváno celou společností. Dokonce i ty nejvíce ignorantské části vládnoucích tříd jej nyní nemohou přehlížet. Přejemnějším musí přiznat, že „environmentální“ otázka existuje. Poprvé se tento kvalitativní posun neodehrává na místní či regionální úrovni, ale na tom nejvyšším, globálním stupni v podobě klimatických změn, společně s řadou užších, často provázaných krizí jako úbytek globálních zásob ryb, ničení pralesů a masové vymírání druhů.

4. Dokonce i ti, kdo jsou skutečně zodpovědní za systém ohrožující celé lidstvo environmentální a sociální katastrofou, musí přiznat, že se s tím musí něco dělat. Žádné shromáždění OSN, summit G8 či vládní program není úplný bez toho, že by si jako prioritu nárokoval tuto otázku a neslabil „akční“ plán – jejichž výsledky jsou směšné.

5. Nebezpečí zničení přírodních základů lidského života se stalo skutečně globální otázkou. Každá politická a společenská síla předložila, a činí tak stále více, program na „vyřešení“ „environmentální otázky“.

6. Kolem tohoto tématu se rozvinula celá hnutí. Začala jako hnutí a politické proudy středních vrstev, inteligence, větších částí mládeže v imperialistických a stalinistických státech v 70. a 80. letech 20. století. V tomto období se setkávala nejen s jednoznačným nepřátelstvím buržoazii v imperialistickém a polokoloniálním světě a stalinistické, sociálnědemokratické a odborové byrokracie. Čelila také otevřenému popírání či nevědomosti o samotné existenci otázek, která pozvedávala, dokonce i ze strany tzv. „revoluční“ či „socialistické“ levice.

7. Dnes tato nebezpečí již nikdo nemůže popírat. „Zelené“ otázky se staly záležitostí všech stran. Hlavní proud bývalých radikálních maloburžoazních hnutí se proměnil v „eko-reformistické“ či dokonce „ekologicko-tržní“ strany, se „zelenými“ společnostmi se „zeleným“ zbožím.

8. Další části environmentálního hnutí stále ještě obhajují různé formy maloburžoazních, zaostalých a s konečnou platností reakčních řešení, založených na návratu k formám zbožní malovýroby a „deindustrializace“ společnosti.

9. Je ironií dějin, že okamžik největšího úspěchu Zelených, kdy jejich témata byla uchopena všemi stranami a celou společností, se ve skutečnosti odhalil utopický a buržoazní, či maloburžoazní, charakter jejich řešení. Ukázka prázdnoty jejich odpovědí také odkryla nesprávné chápání environmentální otázky z hlavních proudů zeleného hnutí, včetně jeho levého křídla, eko-socialistů.

10. Ve stejném okamžiku, kdy se zelená témata stávají předmětem zájmu všech, se také změnila hnutí bojující proti dopadům ničení životního prostředí. Například boje bezzemků, domorodého obyvatelstva za právo na půdu a proti velkým nadnárodním korporacím, otázky boje za lidské podmínky mas ve slumech u obrovských měst v polokoloniích, otázka dopravních a energetických systémů ve všech jejich aspektech znamenaly, že se zaktivizovaly dělnická třída, rolnictvo, mládež a chudina a hrály aktivní a ústřední roli v bojích proti ničení lidského prostředí – byť pod vedením a vlivem maloburžoazních či buržoazních sil a ideologií.

11. Takováto vedení byla schopna mít převahu kvůli politické neznalosti reformistických byrokratů, sociálnědemokratických a stalinistických stran či buržoazních nacionalistů ve Třetím světě. Mohli také převládat kvůli tomu, jak se centristické organizace „environmentalismu“ přizpůsobovaly.

12. To může být překonáno pouze tehdy, pokud dělnická třída předloží svůj vlastní program, své vlastní revoluční řešení otázek životního prostředí. Boj proti destrukci přírodních základů lidského života a za racionální, uvědomělý vztah mezi člověkem a přírodou je dnes ústřední otázkou socialistické revoluce, ústřední otázkou budování beztřídní, komunistické společnosti.

13. Úkolem revolucionářů je tudíž předkládat program přechodných požadavků za záchranu planety a bojovat za něj, program spojující každodenní boje s bojem za socialistickou revoluci.

Lidstvo – příroda

14. Kapitalistický výrobní způsob není prvním, který by ve velkém měřítku zasahoval do přírody a „přírodní rovnováhy“. Jakákoli představa, že lidstvo kdysi mělo „plně harmonický“ vztah k přírodě, který byl zničen, je skrz naskrz iluzorní. Lidstvo vždy do přírody zasahovalo, a muselo zasahovat, a příroda sama se vždy měnila.

15. Pouze permanentní změna, pohyb hmoty, je v historii přírody skutečnou konstantou.

16. Všechny živočišné druhy se tomu musely a musejí přizpůsobovat a vyrovnávat se s tím.

17. Co však odlišuje lidstvo od jakéhokoli jiného druhu je, že vztah mezi člověkem a přírodou je od samotného počátku vztahem sociálním, vtahem, který je zprostředkován společenskou prací.

18. Od samotného počátku se lidstvo pokoušelo zajistit si reprodukci svého vlastního bytí, což nezbytně zahrnuje přizpůsobování podmínek k přežití, neustálé uspokojování potřeb a jejich zabezpečení před neustálou nejistotou a nebezpečím přírodního vývoje (jak to jen bylo možné).

19. Jistě, na počátku lidského vývoje to vše bylo velmi primitivní, omezené, ale uvedlo to v pohyb společenský rozvoj, který byl také vždy rozvojem kolektivních znalostí společnosti, pokud jde o podmínky svého přirozeného vývoje, zákonů pohybu přírody, jejich záměrných přeměn, technických a technologických zásahů do přírody, které umožňovaly rozvoj lidstva na vyšší stupeň na základě procesu společenské práce. Rozvoj společnosti a civilizací, a jejich reprodukce, byl možný jen tímto způsobem.

20. Alevztah mezi člověkem a přírodou je vždy na základě více či méně omezené znalosti vývoje přírody a jeho zákonitostí a vedl po celou lidskou historii ke katastrofickým událostem, včetně rozpadu celých civilizací.

21. Všechny společnosti do přírody zasahovaly. Všechny společnosti ničily a utvářely lidské prostředí, vytvářely jej, stejně jako jejich vlastní vývoj byl také rozhodován konkrétními, lokálními či regionálními environmentálními podmínkami, ve kterých se rozvíjely.

22. S rozvojem třídních společností přestal být vztah mezi člověkem a přírodou diferencován pouze podle regionálních linií, ale také těch třídních.

23. „Příroda“, a „přírodní“ prostředí, nebylo nikdy totéž pro dělnickou třídu, pro ty, kteří s přírodou bojovali, jako pro vládnoucí třídy, které žily v bezpečnějších a lepších „přírodních“ podmínkách a jako první si vyvinuly rozjímavý pohled na přírodní krásu.

24. Na druhou stranu skutečná znalost přírody a přírodních procesů byla soustředěna mezi pracujícími třídami, ať již rolníky, horníky, řemeslníky atd. Současně byly vládnoucí třídy si tuto znalost přivlastňovat, kontrolovat a soustřeďovat do svých vlastních rukou (či alespoň určité funkce).

Kapitalismus

25. S rozvojem buržoazní společnosti a kapitalistického výrobního způsobu se začaly odehrávat významné změny.

26. Veškeré předchozí výrobní způsoby také masivně zasahovaly do „přírodního“ prostředí, rozvíjely nové techniky zemědělství, zasahovaly do „přírozeného výběru“, a to vedlo k vyhynutí celých živočišných druhů či podpořilo vznik nových. Co kapitalismus odlišovalo, a stále odlišuje, je míra jeho zásahů. Kapitalismus je skutečně globální, světový systém. Ničí veškeré lokální svéráznosti předchozích výrobních způsobů.

27. Současně také neustále revolucionizuje svou výrobní základnu, ale činí tak na základě zevšeobecněné zboží výroby, v archaické formě.

28. Dopady kapitalismu na životní prostředí tudíž nemají pouze kvantitativní, ale také kvalitativní charakter.

29. To má materiální základnu – vývoj a spojení velkopřemyslu a vědy. Velkopřemysl jde ruku v ruce s industrializací zemědělství a ničí tak poslední útočiště předchozích třídních společností. Vyhání rolnictvo z půdy do měst či mění „rolníka“ v zemědělského dělníka. Nicméně tímto také zvyšuje separaci venkova a města. Rozvíjí zemědělství ničením půdy a tím podkopává podmínky svého vlastního pokroku. To poskytuje nejen podmínky k vytvoření městského proletariátu, ale také je rozvíjí takovým způsobem, který podkopává podmínky k životu a zdraví dělníků. Činí tak tlačněním odcizení výrobce od výrobních prostředků až do krajnosti.

30. Kapitalistická výroba tudíž zdokonaluje pracovní postupy a spojení společenského výrobního procesu, přičemž podkopává základy veškerého svého bohatství: půdu a dělníka. Nicméně velkopřemysl, industrializace zemědělství a vědecký pokrok tento problém nejenom rozvíjí, ale také poskytují základnu pro jeho vyřešení – racionální spojení průmyslu a vědy.

31. V předkapitalistických společnostech se vztah mezi městem a venkovem, mezi člověkem a přírodou rozvíjel za přirozeně vytvořených podmínek. Za kapitalismu, jakožto

zevšeobecněné zboží výroby, je výroba společenskou výrobou, ale se soukromým přisvojováním. Proto také ničí nejen tradiční vazby na venkově, ale také jejich lokální či regionální zvláštnosti.

32. Ničení těchto vztahů také znamená, že vytváření racionálního, vědomého vztahu mezi průmyslem a zemědělstvím, tedy mezi zemědělskou a průmyslovou výrobou, se stává nezbytností, pokud se chceme vyhnout, či „napravit“, ničivé dopady společenské výroby za archaického systému založeném na soukromém vlastnictví.

33. Za kapitalismu je nemožné vytvořit racionální, trvalý vztah mezi člověkem a přírodou, vztah, který by umožnil udržitelný rozvoj a trvalou reprodukci lidstva a jeho přírodních životních podmínek. Protože zjijeme ve zevšeobecněné zboží výrobě, je veškerý úspěch a racionálnost veškeré ekonomické aktivity měřen post festum, ať již výrobek najde kupce či nikoli, potřebou trhu. Vše, co se tomu nepodřídí, je neustále ohrožováno vyřazením ze sociální či přírodní reprodukce.

34. Protože je kapitalistická výroba hnána k vytváření nadhodnoty, tak se ve skutečnosti racionální rozhodnutí navzájem si konkurujících kapitálů o zlepšení své konkurenceschopnosti a ziskovosti nevyhnutelně střetnou s jakýmkoli racionálním a trvalým vztahem k životnímu prostředí.

35. Například zatímco „lean production“ snižuje cenu fixního kapitálu za skladování a tím zvyšuje míru zisku, jedním z jejích očividných dopadů je větší používání přepravy a tudíž znečišťování ovzduší – cena, kterou bude muset zaplatit společnost.

Environmentální otázka a imperialistická epocha

36. Jednou z charakteristických vlastností kapitalistické výroby jakožto výroby společenské je její stále větší začleňování vědy do výroby. S rozvojem kapitalistického výrobního způsobu se věda stále více stávala průmyslovým odvětvím a sama se stala zbožím. To šlo jasně ruku v ruce s obrovským skokem centralizace a koncentrace kapitálu na konci 19. století, vytvářením moderního monopolního a finančního kapitálu.

37. Počátek imperialistické epochy také znamenal ohromnou koncentraci výzkumu a rozvoje přírodních věd v rukou velkých monopolů, nadací či státních institucí, které byly čím dál tím příměji řízeny imperialistickým státem podle zájmů kapitalistické třídy.

38. Vědecký výzkum a jeho výsledky se staly soukromým vlastnictvím, součástí obchodních plánů a obchodních tajemství. Monopolizace často znamenala nejen, že pokrok byl směřován k tvorbě většího zisku, ale nevyhnutelně také jeho zadržování, to, že výzkum neprobíhal či byl potlačován tam, kde ohrožoval zisky.

39. To odráží na jedné straně stále společenštější charakter výroby a, na straně druhé, okovy, kterými se stále více stává soukromé vlastnictví.

40. Za imperialismu se odehrály další ohromné skoky v revolucionizování zemědělství, které přeměnily agrární země v industriální, kde farmáři či rolníci představovali pouze malou část obyvatelstva.

41. Obří agrární monopoly a vědecké změny také převrátily zemědělství v polokolonii; zničily staré formy výroby, vyvlastnily rolníkům jejich výnosy a pak i půdu. V mnoha případech to ovšem také znamenalo, že nové metody obdělávání zničily půdu, zanechávají za sebou devastaci, bídu, hlad a nucený odchod.

Monopolní kapitál zrychluje ničivé dopady kapitalismu

42. Samotná opatření k vylepšení ziskovosti za globalizace, např. privatizace bývalých státem vlastněných energetických společností, vytváření velkých monopolních trhů v energetice, vodárenství a dopravním průmyslu, jim směřované úvěry, obrovský rozsah v nich ztělesněného fixního kapitálu, to vše znamenalo, že vládnoucí třídy všech hlavních kapitalistických států nemohly dovolit jakákoli účinná opatření k boji proti klimatickým změnám či globálnímu oteplování, protože to by znamenalo obrovské zásahy do soukromého vlastnictví imperialistické buržoazie, velkých finančních kapitálů tohoto světa.

43. Krom toho také nevyhnutelně naráží na další ústřední rozpor, kterým se imperialistická epocha, a globalizace, vyznačuje – mezinárodní charakter výroby a směny na straně jedné a pokračující forma národních států, ve které se odehrávají, na straně druhé. „Otázka životního prostředí“ a hlavní hrozby, které předkládá, jsou samozřejmě mezinárodní a mohou být vyřešeny jen na mezinárodní úrovni.

44. Jestliže jsou buržoazní vlády všech států ubohé ve svém konání při domácích akcích proti ničení životního prostředí, na mezinárodní úrovni je to ještě horší.

45. Zadržte veškerá opatření jak národních, tak mezinárodních „společností“ mají charakter opatření buržoazního a imperialistického „environmentalismu“. Ať již záměrně či nikoli, přenášejí náklady opatření na pracující třídy a na polokolonie. Obchodování s „emisními povolenkami“, ničení deštných pralesů kvůli pěstování plodin pro „biopaliva“ (a tím i další vystěhovávání bezzemků v zemích jako Brazílie), jsou naprosto perverzními, nicméně vysoce ziskovými formami takového „environmentalismu“.

46. Ekologické daně, výzvy spotřebitelům k třídění odpadu, který byl nejprve vyroben velkými monopoly, to vše jsou víceméně zoufalá a cynická opatření, která mají nechat chudé zaplatit, převzít zodpovědnost a napravovat škody způsobené iracionálním charakterem systému, který si lidstvo již nemůže o mnoho déle dovolit.

47. Dnes čelíme následkům dekad, pokud ne staletí, kapitalistické výroby a jejich dopadů na lidské prostředí. Čelíme nebezpečím, která ohrožují budoucí existenci samotného lidstva. Neoliberalní globalizace, poslední fáze imperialismu, tuto tendenci dramaticky zrychluje. Různá opatření na zlepšení zisků, k vyvážení tendence míry zisku klesat v posledních desetiletích, to vše vedlo

k ohromnému nárůstu ničivých dopadů tohoto výrobního způsobu na přirozené prostředí lidstva. To je nezbytným produktem neoliberalismu, který jde ruku v ruce s rostoucími útoky na dělnickou třídu, rolníky a chudinu.

48. Otázka životního prostředí byla ústřední otázkou od samého počátku pozvedávanou antikapitalistickým hnutím, obzvláště v polokoloniálním světě.

49. To mobilizovalo kolem otázek klimatických změn, dopravy, v otázce půdy, privatizaci a přeměn přírodních zdrojů na zboží.

Program k znovunabytí lidského prostředí

50. Dokonce i ty nejzdrženlivější výpočty předpokládají nárůst průměrné teploty na Zemi o 1 až 1,5 stupně v průběhu příštích 20 let. Další to vypočítali až na 4,5 stupně. V posledních 100 letech se podíl CO₂ v atmosféře zvýšil o 20 procent. Stále větší oblasti polárních ledovců tají, dramaticky se může změnit příliv a odliv, stoupne hladina moří a oceánů. To povede k ohromným změnám, včetně zaplavení celých přímořských regionů a velké části některých zemí. Již není pochyb o tom, zda se tyto dramatické změny stanou – pouze zda a jak se jim lidstvo bude schopné přizpůsobit, změnit rychle a rozhodně směr vývoje tak, aby se vyhnulo jejich dalšímu zhoršování masivním snížením emisí.

51. Bylo by bláhové se domnívat, že tyto otázky bude schopen vyřešit „trh“ a kapitalisté. Již prokázali, že toho schopni nejsou. I když hlavní prostředky pro racionální reorganizaci toho, co Marx nazýval „metabolismem“ mezi lidstvem a přírodou – velký průmysl a věda – existují, mohou se takovými prostředky stát jen tehdy, pokud budou vyjmuty z rukou vládnoucí třídy, pokud budou znárodněny.

52. Jen za globálně plánovaného hospodářství může být vyvinut systém, který nejen uspokojí a rozvine potřeby lidstva, ale bude také sebe-udržitelný a dynamický, to jest metabolismus mezi společenskou výrobou a přírodou, který se může přizpůsobit změnám v samotném prostředí. Boj za tento cíl musí být započat adresováním, předkládáním a zevšeobecněním palčivých otázek dneška.

53. Proti hrozbě globálního oteplování a abychom zvrátili jeho vývoj a připravili se na jeho stále větší dopady, bojujeme za globální a národní nouzové plány na snížení emisí, reorganizaci energetiky a dopravních systémů, ale také poskytnutí prostředků k tomu, aby celé regiony byly co nejlépe připravené na přežití dopadů klimatických změn. Kapitalistický byznys a vlády nebudou schopné vyvinout či uskutečnit radikální opatření, která jsou zapotřebí. Pouze masové hnutí proti klimatickým změnám, založené na organizacích a akcích dělnické třídy může takovýto plán rozvinout a bojovat za jeho provádění proti odporu kapitalistů.

54. Takovéto plány vyžadují, aby prostředky k dosažení takovýchto změn, energetický velkovýrobní, zemědělství, doprava, věda a finanční zdroje k jejich dosažení, byly centralizovány a vyjmuty z rukou velkých monopolů.

55. Velký kapitál nejenže „nedělá nic“. Hlavní kapitalistické síly aktivně prosazují své vlastní plány, které budou znamenat další posun v destrukci lidského prostředí, aby měly zisk z „eko-podnikání“ či dokonce finančního podnikání (pojišťovny atd.).

56. Takovéto boje často začnou výzvou za odtajnění obchodních plánů, účetnictví a výzkumných plánů takovýchto společností. Vyzýváme k odtajnění účetnictví, zveřejnění výzkumů a jeho výsledků, odstranění obchodního tajemství. Veškerý vědecký rozvoj musí být vyňat z rukou soukromého kapitálu a postaven pod dělnickou kontrolu. Vyzýváme k nezávislému vyšetření investičních plánů vlád a velkého byznysu dělníky a hnutími proti klimatickým změnám.

57. Za kapitalismu se věda stává „služebníkem“ kapitálu. To také znamená, že výzkum a vývoj jsou směřovány k naplnění jejich krátkodobých kalkulací zisku. Mnoho výzkumných projektů, dodatečné testování a dokazování hypotéz, stejně jako „čistá věda“, tj. teoretický výzkum základů vědy, jsou škrtnuty, protože pro kapitál jsou jen nákladem navíc, stejně jako mnohé další.

58. Vzhledem k naší stále ještě velmi omezené znalosti vývoje a zákonů pohybu přírodního prostředí, dopadů našeho přetváření tohoto prostředí atd., je zapotřebí drastické změny v cílech výzkumu, jeho zpřístupnění, potřebujeme jeho zevšeobecnění a výměnu výsledků, stejně jako ohromný nárůst výzkumu samotného.

59. Vyzýváme k vyvlastnění bez náhrady velkých energetických výrobců, všech těch společností, které si monopolizují základní zboží (jako je voda), velkého agrobyznysu a velkých přepravních společností, jako jsou železnice, aerolinky či silniční doprava. Musí být (v některých případech opětovně) znárodněny pod dělnickou kontrolou.

60. Bojujeme za reorganizaci energetických a transportních systémů tak, aby byly energeticky co nejúčinnější. To bude zahrnovat plán na postupné zastavení závislosti současné energetiky na fosilních palivech. V některých případech, jako je hnědé uhlí, vyzýváme k okamžitému zastavení výroby.

61. Vyzýváme k postupnému odstavení a nahrazení využívání fosilních paliv a jaderné energie nejen kvůli otázkám životního prostředí, ale také proto, že omezené zásoby jejich zdrojů činí nezbytným jejich nahrazení udržitelnými a reprodukce schopnými zdroji v průběhu tohoto století. Nevyzýváme okamžité zastavení všech těchto elektráren, ale za plánované uzavření či postupné odstavování, jehož tempo bude muset brát v úvahu různé národní podmínky a jejich vztah k sociálním cílům (např. elektrifikace země, boj proti chudobě a hladu).

62. Opatření nouzového plánu ovlivní nejen výrobce energie. Bude také znamenat, že bude muset být reorganizován celý dopravní systém, a to pod dělnickou kontrolou a veřejným vlastnictvím. Vyzýváme k dramatickému přesunu od individuální automobilové přepravy k efektivním systémům veřejné dopravy. To znamená obrovské investice a jejich rozšíření. Hromadná doprava by měla být v obcích a regionech poskytována zdarma.

63. Za neoliberální globalizace se dopravní systém rozvíjel opačným směrem – přesun k letadlům a udržování auta jako hlavního dopravního prostředku. Jako součást boje za racionální systém podporujeme boje proti dalšímu rozpínání „megaletišť“ jako je Heathrow. To samozřejmě neznamená, že se stavíme proti všem stavbám letišť na světě, ale to, že dělnická třída nejen může, ale ve skutečnosti musí být připravena bojovat za zastavení projektů, které pouze přidávají k environmentálním rizikům, vytvářeným vládnoucí třídou.

64. Ale stejně tak důležitá je změna v přepravě zboží. Ta nakonec, jako všechny ostatní problémy, může být vyřešena pouze za plánovaného hospodářství, jako součást budování socialistické společnosti. Ale také to znamená, že se snažíme přinutit kapitalisty, aby zavedli okamžitá prospěšná opatření, např. snížení výfukových plynů motorových vozidel, a bojujeme za zdanění těchto kapitalistů, aby zaplatili za škody, které způsobují životnímu prostředí.

65. Program pro životní prostředí nesmí být omezen jen na tyto část kapitalistické třídy, které mají zisky z energetického či dopravního průmyslu, nebo ty, které jsou na ně napojeny.

66. Ve všech zemích vyzýváme k programu veřejných prací, který zavede udržitelnější přepravní systém, opraví a zlepší bydlení na standard vyšší energetické efektivity, aby byla společnost lépe vybavena na vypořádání se s takovým stupněm klimatických změn, který je již nevyhnutelný.

67. V polokoloniálních zemích nebude často možné vytvářet nezbytné zdroje v rámci těchto zemí samotných. V takovýchto zemích vyzýváme k vyvlastnění imperialistického kapitálu a joint ventures a k naprostému zrušení dluhů polokoloniálních zemí imperialistickým bankám. Ale také vyzýváme k přinucení imperialistických vlád, aby poskytl nezbytné prostředky k vybudování a výstavbě bydlení a zařízení, která budou schopna čelit dopadům klimatických změn, jako je zaplavení celých regionů. Odmítáme zelené daně a další opatření, která nutí platit za tyto programy a iniciativy dělnickou třídu a chudé – měly by být financovány zdaněním bohatých a velkého byznysu. Vyzýváme k okamžitému zákazu luxusních, marnotratných forem dopravy a tam, kde to bude nezbytné, i přiděly založené na potřebě, organizované pod kontrolou pracujících a uživatelů průmyslu a nakonec i dělnické společnosti.

68. Agrární otázka je centrální částí otázky životního prostředí, jak již poukázal Marx. Obzvláště v polokoloniálním světě vedlo kapitalistické zemědělství k ničení deštných pralesů, rozšiřování pouští, znečišťování ovzduší, ničení živočišných a rostlinných druhů a rozmanitosti porostu, monopolizaci a zničení úrodnosti půdy v důsledku krátkozrakosti agrární výroby v rukou velkých monopolů.

69. Urbanizace a příšerné životní podmínky v megaměstech jsou druhou stranou toho samého procesu, a jsou urychlovány zbidčováním a privatizací základních potřeb (vody atd.).

70. Vyzýváme (opětovnému) znárodnění a vyvlastnění těchto průmyslových odvětví a programu veřejných prací k budování slušného bydlení, zásobování elektřinou či kanalizace, placenému ze zdanění bohatých.

71. Některá průmyslová odvětví a formy dopravy budou muset být masivně restrukturalizována, sníženy či dokonce uzavřeny (např. uhelné doly) a upřednostněny udržitelné, obnovitelné alternativy. Marxisté požadují, aby za vyčištění a přeměnu těchto odvětví platili kapitalisté, včetně rekvalifikačních programů, na které budou dohlížet pracující, a zaručená pracovní místa bez ztráty na mzdě, zhoršení pracovních podmínek či důchodů pro všechny pracovní síly. Prostřednictvím takovýchto požadavků se budeme snažit získat pracující z těchto odvětví pro hnutí proti klimatickým změnám a v tomto hnutí a v průběhu vypracovávání nouzového plánu budeme bojovat proti všem případům sekcionálního, který klade zájmy určitých skupin pracujících, bráněním jejich současných podob práce a odvětví, nad globální klimatické zájmy. Odsuzujeme odborářskou byrokracii, když se chápe „greenwashe“ (pozn.: tedy praktik lživě prezentujících politiku či výrobky jako životnímu prostředí přátelské) vlády či zaměstnavatelů a upřednostňuje svou loajalitu kapitalismu nad potřebami lidstva (např. v případě odborů britských pilotů podporujících vládní plány na rozšíření letišť, hornické odbory argumentující za rozšíření těžby uhlí atd.).

72. V zemědělství bojujeme za vyvlastnění všech velkých nadnárodních korporací v agrobyznysu a chemickém průmyslu. Bojujeme za kontrolu nad výzkumem nových technologií hnojení a genetických modifikací a za zastavení jejich uvádění do praxe bez předchozího testování. Na druhou stranu jsme si vědomi, že genetické modifikace mohou být potenciálním zlepšením produktivity a rozvoje zemědělství, takže voláme po masivním výzkumu pod kontrolou výrobců, zemědělských pracovníků (dělníků i rolníků) a spotřebitelů. Tam, kde vlády či firmy již podnikly riskantní testy geneticky modifikovaných plodin či je bez takovýchto zkoušek pěstovaly, podporujeme akce za zničení těchto plodin.

Dělnické hnutí se musí změnit

73. Boj za záchranu planety již probudil mnoho pracujících a rolníků – ať již bojem o kontrolu nad půdou, proti znečišťování atd.

74. Otázka životního prostředí také ukazuje hranice a, nakonec i nedostatečnost, nejen buržoazního a maloburžoazního environmentalismu, ale také čistého odborářství, nacionalismu a reformismu. Zprvu, limity odborářství jsou zřejmé. Až příliš často odboroví byrokraté používají úzké „dělnické“ zájmy (např. dělníků zaměstnaných v uhelném průmyslu) jako prostředek k propagování neznalosti všeobecných a dlouhodobých zájmů třídy. To je jednou z nejvýznamnějších vazeb, pomocí které odborová byrokracie připoutává pracující ke „svému“ kapitálu.

75. Zadruhé, buržoazní nacionalisté v polokoloniích, reformisté i část zeleného hnutí slíbily „environmentální“ změnu prostřednictvím vstupu do buržoazních vlád či jejich vytvoření, zasévají tak iluze, že se potřebná politika dá zavést bez postavení se moci vládnoucí třídy, buržoazního státního aparátu samotného.

76. To znamenalo nejen to, že jejich „reformy“ byly nerozlišitelné od těch, které samo provádělo „zelené“ křídlo imperialistické buržoazie, ale také to, že používali státního aparátu, který měl jejich reformy uskutečňovat, proti hnutím, bojujícím proti ničení svého prostředí (např. vláda SPD/Zelených v Německu či brazilský prezident Lula proti okupačním pozemkům a protestům proti latifundistům a agrobyznysu).

77. Přestože odmítáme buržoazní tvrzení, že korporacemi řízený konzumerismus je přirozený, na rozdíl od zelených trváme na tom, že většina životních standardů lidstva může nadále růst udržitelným způsobem prostřednictvím demokratického ekonomického plánování a dobrovolných, kolektivních forem soužití, které vytvoří harmonický vztah mezi přírodou a lidstvem. Státem provozované stravování, péče o děti, prádelny a mnoho dalších komunálních forem bydlení a trávení volného času může zespolečnit plýtvavé zdvojení soukromých domácích úkolů v procesu osvobození žen od domácí „druhé směny“.

78. Ničivé rozdělení na město a venkov, znečišťování a přelidnění společně s neplánovaným, živelným rozpínáním měst, může být zvráceno jen tehdy, pokud bude ustaveno demokratické plánování hospodářství v rukou dělnického státu a začne přetvářet lidské prostředí.

79. Boj v otázce životního prostředí je tudíž úzce spojen s bojem za orgány sebeorganizace, kontroly, sebeobranu dělnické třídy a rolnictva. Otázka ničení životního prostředí také znamená, že program nouzového plánu musí být ústřední součástí boje za dělnické vlády, vytvoření dělnické moci a přechodu k socialismu, prostřednictvím revoluce.

Tyto teze byly schváleny na Plenárním zasedání Mezinárodního sekretariátu Ligy za 5. internacionálu v září 2008.

ÍRÁN: JAK DUCHOVNÍ ROZDRTLILI REVOLUCI

V únoru 1979 masová lidová revoluce svrhla brutální královskou autokracii v čele s íránským šáhem, Muhammadem Rezá Pahlavím. Avšak již v roce 1982 byla obnovena stejně tak krutá diktatura, vedená autokratickým duchovním ajatolláhem Chomejním. Všechny nezávislé organizace dělnické třídy byly brutálně rozdrčeny. Byl tento výsledek nevyhnutelný? Ne, tvrdí Rebecca Anderson, stalo se tak kvůli katastrofálním chybám i zradě různých levicových stran.

Jak se mohlo stát, že i přes roli avantgardy, kterou íránská dělnická třída a levice hrály v událostech vedoucích k revoluci i v samotném povstání, byly v dělnických organizacích nejdříve provedeny čistky, byly režimem kooptovány a následně rozdrčeny kastou reakčních duchovních v čele s ajatolláhem Rúhalláhem Chomejním? Tvrdíme, že pokud by v průběhu revolučního vzednutí existovala strana vyzbrojená správnou strategií a taktikou, mohla transformovat boj proti šáhovi a jeho americkým pánům v boj proti kapitalismu a za socialismus. To by znamenalo od počátku bránit životně důležité demokratické požadavky, práva žen, menšinových národností íránského státu, a těch dělníků, rolníků a městské chudiny, která se bránila každému kroku směrem k diktatuře kléru.

ÍRÁNSKÁ POLITIKA PŘED ROKEM 1979

Šáhův režim až do roku 1978 hrál podobnou roli, jakou na Blízkém východě měl Izrael, se kterým byl v úzkém spojení. Udržoval ostatní státy regionu na uzdě pomocí své

obrovské, Spojenými státy vyzbrojené armády a otevřel své hospodářství nadnárodním korporacím z USA a Evropy. Základem režimu bylo obrovské ropné bohatství země a šáh umožnil, aby ropné konsorcium ovládající ropu, které bylo nacionalistickou vládou Muhammada Mossadeka v roce 1952 „znárodněno“, provozovaly britské a americké společnosti. To byl také důvod, proč Britové a Američané zinscenovali v roce 1953 puč k odstranění Mossadeka a obnovili roli šáha jako absolutistického monarchy. V té době dodával Írán 13% britské ropy a 17% americké. Imperialistické země financovaly jeho obří armádu, cvičily jeho vražednou tajnou policii SAVAK i ohromnou byrokracii, kterou tvořila celá jedna třetina městských pracujících.

Přímé zahraniční investice v 60. a 70. letech 20. století způsobily expanzi ropného průmyslu, vytvoření velkých moderních továren a ohromné rozšíření dělnické třídy, která v roce 1977 čítala na 2,5 milionu lidí a byla soustředěna na jižních ropných polích a v obřích průmyslových továrnách v Teheránu a dalších velkých městech. Další významnou opoziční silou v zemi byly utlačované národnostní menšiny: několikamilionová kurdská populace na severozápadě a arabské obyvatelstvo Chúzistánu na jihozápadě, v oblasti s nejdůležitějšími ropnými poli.

Jak se ekonomika dostávala z boomu počátku 70. let (kolísání cen ropy způsobené kartelem ropných výrobců OPEC) do poklesu ekonomické krize koncem tohoto desetiletí, pokusil se šáh tyto síly potlačit. Všechny politické strany,

s výjimkou šáhovy strany Rastakhiz (Vzkříšení), byly zakázány. Tvrdé represe byly namířeny na stranu TÚDE, stalinistickou komunistickou stranu, jejíž historie sahala do počátku 40. let, a proti Fedajín-e Chalk (FEK), partyzánským silám silným na univerzitách.

Íránští pracující a intelektuálové měli dlouhou tradici socialismu. V roce 1908 založená Sociálnědemokratická strana Íránu hrála významnou roli v tzv. Konstituční revoluci v letech 1906–11 a její vůdci byli v pravidelném korespondenčním styku s Karlem Kautským a Grigorijem Plechanovem, dvěma vůdci Druhé internacionály (1889–1914). Komunistická strana Íránu byla založena v červnu 1920, tedy např. ještě před založením komunistických stran v Československu či Británii. V polovině 20. let však byla KS rozdrčena a její vůdci vyhnáni ze země, strana TÚDE byla založena v roce 1941.

Hospodářská krize v polovině 70. let vedla k masové nezaměstnanosti a splašené inflaci. Írán byl závislý na dovozu potravin a růstem cen začali stávkovat dělníci. I přes tvrdé represe bylo v letech 1975–77 na 60 významných stávek či jiných dělnických protestů. Tato represe dala stávkám a protestům daleko uvědomělejší politický charakter, který brzo zamířil na samotného šáha. Ten se pokusil masy zpacifikovat symbolickou opozicí ziskuchtivosti a vytvořením vlády. To ale nestačilo.

GENERÁLNÍ STÁVKA

V roce 1978 byla zahájena valivá generální stávka – začala u ropných dělníků v Abadanu a rychle se rozšířila po celé íránské dělnické třídě. V listopadu a prosinci bylo ve stávce zhruba 1,5 milionu dělníků, průmyslových, zemědělských i bílých límečků. Jak stávkové hnutí rostlo, začali dělníci volit stávkové výbory. Ty byly nejsilnější u nejdůležitějších sekcí dělnictva, hlavně u ropných dělníků na jihu. Tyto výbory organizovaly kampaně proti nenáviděnému vedení podniků a imperialistické kontrole ropného průmyslu. Stále otevřeněji také volaly po pádu šáha.

I další části dělnické třídy následovaly vedení ropných dělníků. Stávkové výbory se brzy spojily a vytvořily šóry, dělnické rady, které vedly a koordinovaly stávkové hnutí. Železničářská šóra zablokovala během nárůstu represí veškeré vojenské transporty. Od počátku existoval všorách určitý vliv islamistů, ale převládající silou mezi dělníky byla strana TÚDE. Na univerzitách byli studenti ovlivněni jak marxistickými fedajíny, tak islamistickými populisty, Lidovými mudžahedíny (Mujahedeen-e-Khalq) vedenými Masúdem Rajavím. Ti zastávali ideologii spojující islamismus s vlivem marxismu.

Revoluce 1979 – drtivá většina íránské opozice vůči brutálnímu šáhovu režimu rozhodně neměla v úmyslu dosadit režim ještě brutálnější...

Šáhova „pozemková reforma“ z 60. let zbídačila statisíce rolníků a ti zaplavili během hledání práce města. Zůstávali však nezaměstnaní a těžce je postihoval růst cen. Jejich nenávisť vůči šáhovi se ještě zvyšovala během opakovaných policejních a armádních útoků na jejich slumy. Ale místo aby vzhlížela kupředu k demokracii a rozšíření moderního hospodářství bez chudoby, hleděla tato vrstva lidu s nostalgii zpět k časům bez průmyslu a k mešitám. Jako organizátoři sociálního zabezpečení a obránci mozastafánů (vyděděných) byli radikálnější šíitští muláhové (vykladači islámu) schopni získat mezi touto vrstvou širokou podporu.

Hlavními cíli šáhovy „protišmelinářské“ kampaně byli kupci, lichváři a menší průmysloví kapitalisté z bazarů, tradičních tržišť v iránských městech, kteří již byli postiženi přímými zahraničními investicemi do velkovýroby a bankovníctví. Tito kapitalisté byli ohrožováni i šáhovým povzbuzováním budování obchodních domů a státní kontroly nad bankami.

Podnikatelé z bazarů se organizovali ve spolcích podobných cechům, které byly úzce propojeny s šíitským duchovenstvem a financovaly islamistické charitativní nadace. Klér tak zastupoval tuto tradičnější, ale bohatou a početnou část iránské kapitalistické třídy. Ukončení nadvlády nadnárodních korporací chtěli i někteří prominentní velkokapitalisté. Jedním z jejich vůdců byl Abol Hasan Bání Sadr, který se stal po revoluci na krátkou dobu prezidentem. Součástí protišáhovské koalice byli i vůdové etnických menšin, Kurdské demokratické strany či vůdce ázerbájdžánské menšiny.

VZESTUP CHOMEJNÍHO

Ajatolláh Chomejní v 60. letech na reakčním základě stavěl proti šáhovým modernizačním reformám. 22. března 1963 stříleli výsadkáři a agenti SAVAKU do studentů teologie, protestujících proti otevírání obchodů s lihovinami. Výtržnosti propukly i v Tabrízu, kde byly zabity stovky lidí. Chomejní veřejně odsoudil šáha jako tyrana. Byl vyhnán ze země, nejprve do Iráku a rok před revolucí do Paříže.

V exilu rozvinul svůj koncept islámské republiky, kde by vládli islámští vykladači práva (velajat-e fakih). Monarchie musí být odstraněna a nahrazena prezidentstvím a vládou odpovědnou parlamentu. Ale šíitské duchovenstvo bude skrze radu dohlížitelů rozhodovat, které parlamentem schválené zákony a prezidentské či vládní výnosy jsou v souladu s islámem. Pokud by bylo rozhodnuto, že nejsou, byly by jednoduše zrušené. Chomejní trval na tom, že tento systém ukončí korupci z doby monarchie a její podřízenost americkému imperialismu. Také zdůrazňoval, že pozvedne chudé a vyděděné masy ze slumů, ukončí sociální nerovnost a vykořisťování.

V roce 1978 se tak dala dohromady velká koalice, která svrhla šáha. V posledních fázích tohoto procesu se objevily hlavní síly levice. Jak mudžahedíni, tak fedajíni byli tajné partyzánské organizace s pouze malým spojením s masovým hnutím. Když vystoupili na veřejnost, shromáždili širokou podporu a provedli lidové povstání, které v únoru 1979

svrhlo premiéra Šáhpura Bachtjára.

OZBROJENÉ SÍLY SE BOUŘÍ

10. února 1979 propukly na vojenské základně Farah Abad ve východním Teheránu střety mezi příznivci fedajínů a vojáky loajálními šáhovi. Fedajíni důstojníky přemohli a získali na svou stranu řadové vojáky. Následujícího dne se stejné události odehrály na všech vojenských základnách a policejních stanicích v Teheránu. 11. února ve 2 hodiny odpoledne vedení armády vyhlásilo, že již nebude dále bojovat proti lidu. Revoluce zvítězila. Jakkoli byla osoba Chomejního nesmírně důležitá a jakkoli byl silný vliv mulláhů při mobilizacích na obrovské demonstrace, tak svržení režimu bylo provedeno dělnickými stávkami, vedenými ve značné míře stranou TÚDE, zatímco povstání, které rozdělilo a odzbrojilo vojsko, bylo povětšinou prací fedajínů.

Chomejní, který se snažil generální stávku odvolat, byl zděšen akcemi fedajínů a tím, že by se levice nyní mohla chopit moci. Skrze mešity instruoval své příznivce, aby se chopili všech zbraní získaných fedajíny. Ti to až příliš pokojně umožnili. Proč? Protože trvali na tom, že Chomejní je antiimperialista, který je v tomto stádiu vůdcem revoluce. V nadcházejících týdnech a měsících však Chomejní rozhodujícím způsobem přešel k islamizaci revoluce. 1. dubna v celostátním referendu hlasovalo přes 98% zúčastněných pro ustavení Islámské republiky. Chomejní vyhlásil, že všechny ženy musí nosit hidžáb, roušku zakrývající vlasy a krk, a jeho Hezbollah (Strana boží) to měl vynucovat. Na všechny demonstrace, svolané na obranu demokratických práv, bylo rychle zaútočeno a byly rozházeny velkými gangy noží a tyčemi vyzbrojených islamistických rváčů.

I přes historické činy a osobní hrdinství při svrhávání režimu levicové strany, společně s TÚDE, rozhodujícím způsobem Chomejnímu umožnily získat nadvládu nad masovým hnutím. I mudžahedíni, kteří i přes prvky populismu a socialismu byli islamistickou organizací, ustoupili silám vedeným Chomejním kvůli jeho antiimperialistické rétorice.

STALINISMUS V ÍRÁNU

Stalinističtí fedajíni a TÚDE zprvu podporovali Chomejního, protože se domnívali, že země jako Írán nemůže přejít rovnou z monarchistické diktatury a imperialistického područí k socialismu. Místo toho bude nejdříve potřebovat revoluci, která k moci dosadí vlastenecké kapitalisty, kteří vytvoří kapitalistickou demokracii. Ta poskytne dělnickému hnutí zákonná práva, s nimiž bude moci vést třídní boj. Potom v určitém stádiu bude moci začít boj za socialistickou revoluci. A protože stalinistické organizace nesprávně chápaly Chomejního jakožto vůdce národních či protiimperialistických kapitalistů, sešikovaly se za ním.

Přestože Chomejní reprezentoval více antiimperialistickou část buržoazie, ani on, ani ona neměli v žádném případě v úmyslu poskytnout pracujícím demokratický prostor či pódium, ze kterého by mohli shromažďovat síly

pro socialistickou revoluci. Naopak, přestože TÚDE a fedajíni po omezenou dobu a pod přísnou kontrolou využívali, chtěli je rozdrtit tak brzy, jak jen bylo možné obejít se bez jejich pomoci.

Dělníci bojovali dál v místních stávkách, ale jejich organizace na ně opakovaně naléhaly, aby se s režimem dohodli nebo se mu vzdali. Tímto způsobem TÚDE i fedajíni podkopávali svou vlastní základnu a nastavili své krky noží režníka Chomejního.

Tyto organizace nebyly schopné varovat před nebezpečím islámské reakce a její hrozbou revoluci, ani argumentovat za nezávislost dělnické třídy na Chomejním a jeho stoupencích, zatímco by pracovaly po jejich boku proti šáhovi a imperialismu. Tím sebe i dělnickou třídu vystavily útoku, hned jak jich Chomejní využil. Nebyly schopné intervenovat v šórách a vést je tak, aby je rozvinuly do takové míry, že by byly schopné postavit se Chomejního nároku na moc. Pouze se rozpustily do masového hnutí, a to znamenalo, že mnoho sil revoluce vzhlíželo pro vedení k Chomejnímu a tomuto vedení i přísuzovaly své vítězství.

TÚDE, mudžahedíni a fedajíni se nestavěli proti ustavení Islámské republiky a březnového referenda v roce 1979 se prostě neúčastnili. Chomejního tohoto referenda využil k popření svých předchozích slibů o demokracii, tvrdil, že jsou v rozporu s islámem. Místo ústavodárného shromáždění vyzval ke zvolení rady učenců, kteří vytvoří ústavu uznávající Chomejního bohem dané právo vládnout a poskytnout jemu i radě možnost vetovat ve jménu islámu jakýkoli zákon. Tohoto práva veta pak využili, aby pracujícím a rolníkům sebrali všechna vítězství, kterých v revoluci dosáhli – znárodnění, pozemkové reformy a vyvlastnění majetku exulantů.

OFENZÍVA DUCHOVNÍCH

Koncem roku 1979, jakmile se vláda zkonsolidovala, začali Chomejní a duchovními založená Islámská republikánská strana (IRS) rozbíjet organizace, které jim pomohly dosáhnout moci. Chomejní nařídil razie v kancelářích fedajínů a uzavřel všechna vůči němu kritická média. Následná demonstrace 60 tisíc lidí proti potlačování médií byla napadena kontrarevolučními gangy (Hezbollahem), loajálními vůči Chomejnímu. Tyto fašistické gangy použil, protože v kasárnách stále existovaly šóry a někteří vojáci odmítali útočit na iránské dělníky. To ukazovalo, že stále ještě není příliš pozdě vyrvat iránskou revoluci zpět z rukou Chomejního, protože loajalita armády je pro vládu klíčová. Levice však stále nebyla schopná organizovat proti islámské reakci.

Chomejní zahájil zuřivý útok proti Kurdům, kteří povstali a ve svém regionu ustavili de facto autonomii. Naštěstí se mnozí příslušníci armády také odmítli na této invazi podílet, což útok oslabilo a přinutilo Chomejního postavit proti dobře organizovaným Kurdům své nedisciplinované a nezkušené gangy. Nakonec byl nucen ustoupit.

Chomejní byl schopen začít s útoky proti levici a vést válku proti Kurdům částečně i proto, že současně demobilizoval šóry. To začalo již během samotné revoluce, když tvrdil, že šóry jsou neislámské, protože se stavěly proti soukromému vlastnictví. Ministr práce jasně prohlásil, že rady by se měly přeměnit na odbory: „Nevěřím v šóry. Můžeme nanejvýš připustit odbory.“

To však k porážce šór nestačilo a tak v dubnu začala politika jejich islamizace. V květnu Islámská revoluční rada schválila zákon zplnomocňující ministra spravedlnosti „zabránit působení nepovolaných jednotlivců či institucí na pracovištích“.

Současně bylo založeno Sjednocené centrum islámských šór. To započalo v šórách s procesem čistek proti levici, nicméně se mu nepodařilo je zcela islamizovat. V roce 1980 byl útok na dělnické organizace zrychlen založením speciálního „čisticího“ orgánu (Heját-e Paksazi). Na jaře 1980 bylo dokonce za nelegální prohlášeno i Sjednocené centrum islámských šór a byly zakládány prohomejníovské islámské společnosti ajoman-e eslamí.

Stávkový nadále pokračovaly, ale bez šór a s většinou levice stojící za Chomejním, se i jim i přes částečná vítězství nepodařilo zastavit Chomejního kontrarevoluci. Tato demobilizace nebyla nevyhnutelná a dalo se proti ní bojovat. To však mohlo nastat pouze skrze odmítnutí islamizace šór a úsilí je přeměnit v dělnické rady schopné organizovat proti vládě a bojovat za socialismus. To by vyžadovalo intervenci revoluční strany s těmito cíli. Nikdo na iránské levici se těchto úkolů nechopil.

Dalším důvodem, proč byl Chomejní schopen provést kontrarevoluci, bylo využívání antiimperialistické rétoriky a převážně symbolických akcí. Levice tím byla naprosto zmataná. Podporoval okupaci ambasády USA a využil irácké invaze do Íránu v roce 1980, aby se znovu odvolal na antiimperialismus dělníků a levice. Mudžahedíni jej uposlechli, stejně jako většina fedajínů, pouze menšina se mu jich hrdinsky postavila. TÚDE se nadále domnívala,

Íránští pracující a studenti protestují proti bídným podmínkám, nízkým mzdám a za demokratické reformy (fota z roku 2006).

že Chomejní je pokrokovou silou a šla dokonce až tak daleko, že prohlásila, že je pokrokovější oproti iránským liberálním kapitalistům, proti kterým nyní bojoval.

Nový prezident Bání Sadr měl k liberální buržoazii daleko blíže, ale IRS a Chomejní ovládali parlament a přinutili Bání Sadra přijmout za premiéra svého kandidáta, Muhammada Alí Radžáího. Po tomto upevnění moci IRS a Chomejní kontrarevoluci přistoupili a přeměnili na plnohodnotnou válku proti mudžahedínům, levici a Kurdům. Nový režim popravil asi 20 tisíc lidí a v tomto období se ukázal ještě barbarštějším, než ten šáhův.

Do poloviny roku 1982 Chomejní uspěl v rozdrčení levice a mudžahedínů i poražení kurdského boje za nezávislost. Také chápal, že iránské ekonomice musí být umožněno se vzpamatovat, a tak soustředil pozornost státu na zvýšení ropné výroby. V tom také uspěl a v roce 1983 začal Írán obchodovat s USA, i přesto, že přísné ekonomické sankce nadále rdousily celé hospodářství.

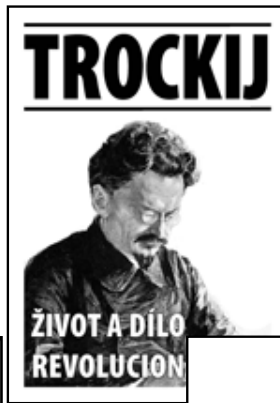
Poslední politickou organizací, kterou Chomejní potřeboval rozhodujícím způsobem rozbít, byla TÚDE – která jej od roku 1979 tak věrně podporovala. To se mu nakonec podařilo v roce 1983, kdy zatkl 1500 jejích členů, z nichž mnohé popravil, a přinutil její vůdce vystoupit v televizi, kde přiznali své „zločiny“ a zřekli se marxismu.

PERMANENTNI REVOLUCE

Íránská revoluce ukázala jak potenciál pro revoluci na Blízkém a Středním východě, tak i nebezpečí přizpůsobování se buď náboženským vůdcům či národním kapitalistickým třídám. Přestože je důležité tyto země bránit, kdykoli se musí bránit imperialismu, jak před válkami z jeho strany, tak před vykořisťováním přírodních zdrojů a lidu, socialisté musí chápat, že tito vůdcové se mohou na určitou dobu spoléhat na sílu dělnické třídy, ale jen při sledování svých vlastních zájmů. Jak ukázala iránská revoluce, dělníci jsou pak násilně vyloučeni od moci a jejich orgány rozbity, aby nemohly být používány v boji proti novému režimu stejným způsobem, jakým bojovali proti tomu starému.

Dělnická třída je nejsilnější silou ve společnosti, protože je schopná zastavit ropná pole, továrny či železnice. Íránská levice přepustila vedení a státní moc těm, kdo vykořisťují dělníky a rozbíjí jejich stávky. Ano, jistě bylo zapotřebí spojit masové síly při svrhávání šáha, ale to jen zdůrazňovalo význam naprosté nezávislosti v organizování a rozvoji šór. Tím důležitější bylo i vytvoření masové dělnické strany. Místo, aby umožnila kapitalistům a duchovenstvu upevnit svou moc, měla levice bojovat za to, aby se dělníci chopili moci sami a vytvořili socialistickou společnost místo brutální diktatury, pod kterou trpí v Íránu do dnešního dne.

MÁTE JIŽ VE SVÉ KNIHOVNĚ?

Z POSLEDNÍCH ČÍSEL REVOLUČNÍHO MARXISMU

RM17: KAM KRÁČÍ ČR? EKONOMICKÉ A POLITICKÉ PERSPEKTIVY ČR ● OD MAO CE-TUNGA K TRHU (JAK KS ČÍNY OBNOVILA KAPITALISMUS) ● JAK POMĚROVAT ČÍNU? ● OTÁZKY VENEZUELSKÉ REVOLUCE ● SVĚTOVÉ HOSPODÁŘSTVÍ: ČEKÁ NÁS DOKONALÁ BOUŘE? ● KOSOVO: NE IMPERIALISTICKÉMU PROTEKTORÁTU! ZA SKUTEČNOU NEZÁVISLOST!

RM16: ZASTAVITELNÝ VZESTUP NĚMECKÉHO IMPERIALISMU ● NEROVNOMĚRNÝ A KOMBINOVANÝ VÝVOJ: MARX, TROCKIJ A GLOBALIZACE ● CO SE STALO S ANTIKAPITALISTICKÝM HNUTÍM? ● NEMOC POSTMODERNISMU V ANTIKAPITALISTICKÉM HNUTÍ ● PROHLÁŠENÍ L5I Z G8 V ROSTOCKU ● DANIEL BENSARD A "NÁVRAT STRATEGIE"

RM15: TEZE O ÚTLAKU ŽEN ● ZA ŽENSKÉ DÉLNICKÉ HNUTÍ ● ŽENY, PRÁCE A RODINA ● INTERUPCE ZA KAPITALISMU

RM14: BOLÍVIE: MOC NA DOSAH ● PRVNÍ KROKY PREZIDENTA MORALESE ● HUGO CHÁVEZ A BOLÍVAROVSKÁ REVOLUCE ● KUBA: OSTROV REVOLUCE ● 1905 A PŮVOD TEORIE PERMANENTNÍ REVOLUCE

RM13: EVROPSKÁ LEVICE APRÈS LE NON! ● ZNAČKOVÝ FETIŠISMUS A SWEATSHOPY ● UDRŽITELNÁ CHUDOBA? – G8, NEVLÁDNÍ ORGANIZACE A ÚLEVY DLUHŮ ● TOBINOVA DAŇ: REFORMISTICKÁ UTOPIE ● PLÁNOVÁNÍ BUDOUCNOSTI

RM12: PRVNÍ DÉLNICKÁ INTERNACIONÁLA (1864-76) ● DRUHÁ INTERNACIONÁLA (1889-1914) ● ZALOŽENÍ TŘETÍ INTERNACIONÁLY ● KOLAPS TŘETÍ INTERNACIONÁLY ● PRVNÍ INTERNACIONÁLA MLÁDEŽE ● TROCKÉHO EPIGONI NIČÍ ČTVRTOU INTERNACIONÁLU (1940-1953) ● LEV TROCKIJ: LUXEMBURGOVÁ A ČTVRTÁ INTERNACIONÁLA ● STRAŠIDLO PÁTÉ INTERNACIONÁLY ● GLOBALIZACE ● POLITIKA GLOBALIZACE

RM11: ANTIKAPITALISTICKÉ MANIFESTY: MONBIOT, ALBERT A CALLINICOS ● AMERIKANIZACE NEBO KRACH: ROZPORY EVROPSKÉHO SJEDNOCOVÁNÍ ● TROCKÉHO BOJ ZA NOVOU INTERNACIONÁLU ● ZALOŽENÍ ČTVRTÉ INTERNACIONÁLY ● LEV TROCKIJ: CENTRISTICKÁ ALCHYMIE NEBO MARXISMUS

RM10: LEV TROCKIJ: STARÉ ŠPÁNĚLSKO ● DESATERO PŘIKÁZÁNÍ PRO ŠPÁNĚLSKÉ KOMUNISTY ● ŠPÁNĚLSKÁ REVOLUCE A JÍ HROZÍCÍ NEBEZPEČÍ ● DENNÍ BĚH ŠPÁNĚLSKÉ REVOLUCE ● POUČENÍ Z ŘÍJNA

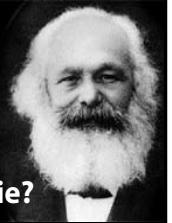
RM9: VYSVĚTLOVÁNÍ KRIZE ● KAPITALISTICKÁ KRIZE A MARXISTICKÁ TEORIE: SMĚREM K NOVÉ SYSTÉZE ● LEV TROCKIJ: NACIONALISMUS A EKONOMIKA ● TRÍDNÍ POVAHA SOVĚTSKÉHO STÁTU ● THERMIDOR A ANTISEMITISMUS ● RUSKO A SVĚTOVÝ PROLETARIÁT ● ROSA LUXEMBURGOVÁ: TENDENCE KAPITALISTICKÉHO HOSPODÁŘSTVÍ

RM8: PODVODY TRŽNÍHO SOCIALISMU ● TROCKIJ: DOZRÁL JIŽ ČAS NA HESLO „SPOJENÉ STÁTY EVROPSKÉ“? ● JEJICH MORÁLKA A TA NAŠE ● PACIFISMUS JAKO SLUHA IMPERIALISMU ● LENIN O IMPERIALISMU ● SLOBODA TLAČE A ROBOTNICKÁ TRIEDA ● REZOLUCE L5I O OBECNÝCH ZÁSADÁCH KOMUNISTICKÉ PRÁCE S MLÁDEŽÍ A JEJICH POUŽÍVÁNÍ DNES

RM7: TŘETÍ CESTA ANEB KAM KRÁČÍ EVROPSKÁ SOCIÁLNÍ DEMOKRACIE? ● TROCKIJ: BOLŠEVISMUS A STALINISMUS ● TROCKIJ: MARXISMUS V NAŠÍ DOBĚ ● TROCKIJ: JÍZDNÍ ŘÁD REVOLUCE ● REZOLUCE LRKI: O VÁLČNÉ HROZBE PROTI IRÁKU ● K PROPUKNUTÍ VÁLKY PROTI IRÁKU ● BOJUJME PROTI AMERICKO-BRITSKÉ OKUPACI IRÁKU! ZA NOVOU INTERNACIONÁLU PROTI IMPERIALISMU A VÁLCE!

RM6: REFORMISMUS A HNUTÍ PRACUJÍCÍCH ● MARXISMUS A STÁT ● RANNÁ STÁDIA BUDOVNÍ STRANY ● ZNOUZROZENÍ ISLÁMU A REAKČNÍ ANTIIMPERIALISMUS 80. LET

Marxismus pro mládež

Libor Bláha:
Je socialismus utopie?

Nikola Čech:
Jak pochopit dějiny?

Libor Bláha:
Jak funguje kapitalismus?
základy marxistické ekonomie

Libor Bláha:
Rasismus - marxistická analýza

Program Ligy za 5. internacionálu:

Revoluční MARXISMUS vydává

Socialistická organizace pracujících sekce Ligy za 5. internacionálu
<http://sop.revoluce.info> sop@centrum.cz